

Проф. Д-р. Л. Владикин

ЗА ПРАВОТО
НА
НАЦИЈАТА

НАУЧНА БИБЛИОТЕКА НОВА ЕВРОПА

1943

Проф. Д-р. Любомир Владикин
(3 септември 1891 – 22 май 1948)

ЗА ПРАВОТО НА НАЦИЈАТА

ГОДИНА II * РЕДИЦА * III * КНИГА 3.

1 94 3

Издава се по случай 130-годишнина
от рождението на
Проф. Д-р. Любомир Владикин
(03.09.1891 – 22.05.1948)

СЪДЪРЖАНИЕ

I.

1. Национализмът като културно-исторически фактор	7
2. Нация, родолюбив и култура	18
3. Сънародниците в чужбина	24
4. Войната не е самоцел	27
5. Гибелта на „Варна“	30
6. Гърция и малцинствата	32
7. Македонски съюз	34
8. Румънски недоразумения	35
9. Румънски констатации за Добруджа	36
10. Бежанците по крайморието	38
11. Чуждият печат и България, I статия	41
12. Чуждият печат и България, II статия	42
13. Чипровското въстание	44
14. Германската книга у нас (до световната война)	47
15. Германската книга у нас (нейното голямо място през войната и ограничението на това място, поради скъпата ѝ цена)	48
16. Студентството и народните идеали	50
17. Български студентски дом	53
18. Христо Ботйов и родолюбивото студентство	55
19. Към македонци и добруджанци	57
20. Идеалите на българската академическа младеж	60
21. Хъшове и чорбаджии (из историята на нашата конституция)	64
22. Кумирът на националистична България	68

II.

23. Подвигът в Саар	71
24. Германия отхвърли военните ограничения на Версайския договор	74
25. Мир, но и международна справедливост	77
26. Бенеш в Москва	80
27. Синката на СССР над Западна Европа	81

28. Австрийските събития	82
--------------------------	----

III.

29. Съперничеството на великите сили и Балканите	86
30. Италия и Югославия	88
31. Унгария пред съда на О. Н.	89
32. Италия запазва позициите си	91
33. Санкциите против Италия	92
34. 24 години фашистко движение в Италия	97
35. Университетът в Падуа – звено между старото и новото	101

IV.

36. Хърватската независимост	109
37. Хърватският въпрос	111
38. Народ и ентузиазъм (впечатления от Загреб)	114
39. Поглавникът	124

V.

40. Борбата на словашкия народ за свобода и независимост	137
--	-----

НАЦИОНАЛИЗМЪТ КАТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКТОР

Тази статия беше написана в разгара на „вечното приятелство“ със Сърбия, което за нашето правителство е било, вероятно, политически *modus vivendi*, но за сърбите беше средство да се пречупи българският национален дух и така да се улесни задачата на „интегрална Югославия“. При съществуващата тогава цензура върху печата, борбата със сръбството беше трудна.

„В началото на 19-ия век, пише **Иречек**, българският народ, лишен от политически и църковен живот, до такава степен б' изгубен за Европа, че трябвало отново да бъде откриван. Дори учените, които се занимавали със сравнително езиковедие на славянските езици, дълго време се трудели, докато получат що-годе удовлетворителни сведения за свойствата на българския език. В 1926 година големият славист **Шафарик** не знаел нито една българска книга и не знаел точно в кои земи на Османската империя се говори български.“

Но в същото време, когато културна Европа беше се примирила с националната ни смърт, българският народ извърши едно чудо – той възкръсна из собствената си пепел и развихри неподозирани творчески сили. В няколко десетилетия той се оформи напълно като народ и високо заяви на света своето право за политическа независимост.

Нашето възраждане е блестящ пример за **великата творческа мощ на национализма**. Всичко, що днес притежаваме като здрава културна ценност, ние дължим нему. И други поробени народи са се възраждали, но подвигът на българския народ е така духовно угълбен, така стремителен и така богато осветен от саможертва, че и днес извиква възторг у чужденците, които за пръв път чуват нещо по-конкретно за България. А не е случайно и това, че от няколко години насам и ние сами четем и говорим за възраждането толкова много, както никога друг път. Със своя инстинкт народът чувства, че се е отдалечил от възраждането, че връзките на народността ни единство се разхлабват, че между нас, съвременниците, и заветите на дедите ни, се е явила пукнатина, която всеки ден расте и се превръща в пропасти.

Със своя инстинкт народът търси спасение и обръща очи назад към великото си минало. Заблудени по неверни пътища, ние протягаме ръце към великите сенки на възраждането и търсим да ни подадат ръка. Тогава щяхме да загинем като народ, ако не бяхме намерили сили за подвиг. Не стоим ли сега пред прага на ново възраждане?

Делото на Паисий определи съдържанието на възраждането ни: **чист, затворен в себе си, национализмът и религиозна вяра в силите на народа.** С незначителни отклонения, всички дейци-възродители бяха проникнати от тази насока.

По своето съдържание, възраждането отговаряше напълно на названието си – пробуждане, възвръщане към нов живот със собствени сили и средства. Всичко потребно за един осъзнат културно-национален живот българският народ намери в себе си. Вековният сън се оказа продължителна почивка, която е събирала неизтощим запас от сили. Униженията закалиха националната гордост. Дълбокото невежество се превърна в глад за просвета. А липсващите проявени навън ценности народът намери в своята богата и феерично осветена от фантазията му история.

Цялата наша книжнина от онази епоха се характеризира с **удивителна национална чистота.** Поети, песнотворци, разказвачи, драматурзи, историци, езиковеди, педагози, публицисти – всички, без изключение, намират материал в народния бит. Народната цялост им дава всичко необходимо и им се вижда неизчерпаема рудница. И ако някоя чужда ценност трябваше да бъде възприета, тя предварително биваше хвърлена в българската пещ, където добиваше ново съдържание и нова форма.

Цялата политическа дейност на възраждането се развиваше под знака на **народностното единство.** Националният принцип се схващаше от нашите възрожденци в неговата класическа чистота: **всички земи, населени с българи, трябва да принадлежат на бъдещата българска държава – в това отношение не са допустими никакви компромиси.** Чорбаджии и хъшове имаха една и съща цел, само методите им бяха различни.

Вярата в силите на своя народ беше мистично углъбена и непоколебима, както вярата в Бога. Шепа юнаци отиваха в планината, за да сплашат султана; въстанало село поставяше черешово топче, за да срещне аскера; раята ставаше съзаклятник; Ботев вярваше, че с една искра ще запали половин България. Тия подвизи и още хиляди безименни, са немислими без религиозна вяра в правотата на делото и в собствените сили.

Два исторически факта заслужават да бъдат напомнени. След Кримската война и Парижкия мир, културна Европа бе осъдила българския народ на вечно робство, а Русия се затвори в своите граници, за да лекува раните си. Българските възродители загубиха вяра в руската помощ, но нито за миг не се отчаяха. Те взеха в свои ръце освободителното дело, разчитайки само на народните сили. Също такава самостоятелност и самовяра наблюдаваме и в развоя на църковната борба: на няколко пъти нашите деятели са действали против волята на Русия или

на други външни сили, вярвайки повече на своя разум, отколкото на чужди съвети, надявайки се повече на простия народ, отколкото на европейските дипломати.

Народът и водачите му имаха еднаква цел и еднаква вяра в себе си. Единението беше пълно. Но то не трая дълго.

*

Още с основаването си, новата българска държава се отклони от насоката на възраждането. Политическите събития спомогнаха за това, но ръководещите личности не намериха в себе си достатъчно сили да противостоят на изкушенията, да надвият себе си и да служат на общото народно дело с предишната готовност за саможертва. Западният индивидуализъм и придружаващите го тайни политически пороци бурно нахълтаха в доверчивата душа на българина, който, от хъш и съзаклятник, трябваше да се превърне в тънък политик и лоялен гражданин. Тъкмо тоя завой ние не можахме да извършим, без да изменим на заветите на възраждането. И от там започнаха нашите нещастия.

Светата и непоколебима вяра в народното ни единство се разпали за последен път в черквата Св. Никола, където едно самостоятелно „Общонародно събрание“ заседаваше едновременно с официалното Учредително народно събрание. Трепетните условия за възвръщането на ограбените части от общото отечество скоро се превърнаха в агония. В стените на официалното събрание, под натиска на руския императорски комисар, „общонародният въпрос“ беше изоставен, макар и с трогателна резигнация¹. Големите национални идеали бяха затворени в тесните граници на новото княжество. Главната ос на възродителното движение бе счупена.

Старото различие между хъшове и чорбаджии, между млади и стари, между два светогледа: революционна напредничавост и умерен консерватизъм – се разрази в явна вражда по повод на разглеждането и гласуването на Търновската конституция. Бившите хъшове, сега обединени под западняшката фирма „либерали“, нанесоха пълна победа над бившите чорбаджии, които с гордост приеха името „консерватори“, т. е. умерени, еволюционисти. Епохата беше такава – в Западна Европа и всред напредничавата руска интелигенция – че либерализмът се величаеше като най-голямото политическо благо на човечеството.

¹ Виж „Историята на Търновската конституция“, стр. 105: „Общонародният въпрос и двете събрания“, и стр. 109: „Общонародният въпрос в Учредителното събрание“.

Консерваторите бяха победени, но не и унищожени. Победени, те станаха по-опасни, защото се почувстваха откъснати от новосъздадената държава. Нейната конституция не беше тяхна. Мнозинството от народа тръгна с либералите, и консерваторите се почувстваха отчуждени и от него. Историческата действителност срути народностния идеал на възраждането – съединителното звено бе скъсано. Раздвоението на българския народ беше завършено и формално установено.

Двата светогледа, двата метода на хъшове и чорбаджии, вече няма да вървят към една и съща цел, макар по различни пътища, както през възраждането. Двете половини на българския народ вече се изправиха една срещу друга, като враждуващи сили.

Управниците бяха се отчуждили от народа, защото не му дадоха това, което той очакваше от тях; защото все повече и повече преставаха да го познават в неговите настроения, желаня и нужди; защото интересите на известни чужди държави в някои случаи ги занимаваха по-интензивно, отколкото най-големите народностни интереси на България; защото партийното озлобение уби в народа вярата в справедливостта и в силата на гражданската добродетел. Най-последно, подозрението в корупция помрачи уважението на водените към водачите.

Ръководната политическа интелигенция отдавна забеляза, че се е отдалечила от народа. Но какво направи тя, за да скъси разстоянието? Най-правилно беше: учените синове да отидат при своите бащи и по-простички близки, за да им занесат огъня и светлината на културата, да ги издигнат, да ги приближат до себе си. Най-правилното беше управниците да се върнат към личните добродетели, към спартанството на народните водачи от възраждането. Но това беше трудно дело. И ръководната интелигенция предпочете най-лесния, макар и плъзгав път – демагогията.

Почнаха да ласкаят народа, да го уверяват в своята предана и безкористна служба, да му обещават златни планини, да му се кълнат в неизменна любов и верност. Народът отначало повярва на изкусните витии, но скоро се разочарова. И към старото си мнение за своите ръководители прибави още някой и друг живописен епитет.

Но демагозите не се отчайваха. Те искаха „на дело“ да докажат на народа, че го обичат и зачитат. Реалното доказателство в същност беше **само формално: по законодателен ред да дадат повече политически права на народа**, да се разшири народовластието, защото само когато почнел сам да се управлява, народът щял да се управлява както трябва!

Такава е основната подбуда на нашата формална демокрация. Дойде време, когато дори Търновската конституция, най-демократичната на света по онова време, се видя на политиците недостатъчно народовластническа. В 1912 г. ние въведохме пропорционалната изборителна система, която се превъзнесе от западните индивидуалисти като най-демократичната, като най-вярна изразителна на народната воля. На друго място подробно съм разгледал същността на изборителното право и на народното представителство, както и добрите, и лошите страни на пропорционалната система; тука само ще спомена, че европейската държавноправна наука беше установила, че съразмерната система, давайки възможност и на малцинствата да бъдат представени в парламента, поощрява партийното раздробление. Множеството малки и слаби партии създават политическата корупция (партизанщината), хвърлят народни групи едни срещу други, изтощават силите им в безплодна борба, разделят държавата на периметри – някакъв нов феодализъм, срещу който автоматично се надигат течения за централизация и единство.

Множеството политически партии са общопризнато зло. Те са гибелта на парламентарното управление; защото те дават пъстър по състав парламент, неспособен да излъчи еднородно и силно правителство. Тъкмо тази слабост на пропорционалистичните парламенти е пряката причина за кризата в парламентарната демокрация.

Науката беше предупредила, че пропорционалната изборителна система ще опропасти либералната демокрация, че тази система е наистина логически завършек на демокрацията, но и неин исторически край. Тези трезви мисли бяха заглушени от врявата на демагозите. Не хладна мъдрост, а евтини фойерверки бяха нужни за изолираната управляваща интелигенция, за да спечели временната благодарност на народните маси, макар да имаше опасност, че тия фойерверки ще предизвикат пожар.

Когато в 1912 год. ние въведохме пропорционалната система, тя бе възприета само в Белгия, Сърбия, Вюртемберг, Финландия, Швеция и три швейцарски кантона. И най-важното: на нея всички гледаха като на политически експеримент. В повечето от назованите държави тя беше въведена само частично и много предпазливо, за опит. Белгийските избори бяха подложени на всестранни научни изчвания. Резултатите бяха спорни. Но всички тия резерви не спряха нашите управници – на тях им беше необходимо да докажат на народа, че го зачитат, че искат да управляват съобразно неговата неподправена воля. И когато съдбоносната реформа се провеждаше, никоя партия не посмя да се обяви против, от страх, че ще бъде обявена за народен враг.

Така неискрената или формална демокрация ни доведе до преврати и до кратко или продължително спиране на Търновската конституция, до

отстраняването на всякакви избори. Най-големият недъг на либералната демокрация е, че тя е чисто нумерическа. Статистиката на изборите ни разкрива куриози от формалистика и самоизмама.

Докато управляващата политическа интелигенция трябваше да плаща тежка дан на демагогията, какво правеше другата интелигенция? Волно или неволно, тя, в грамадното си мнозинство, следваше общата нанадолна пътека и се приспособяваше. Поради характера на образованието и възпитанието си, тя стана службогонка. Постоянното търсене на служби и повишения я направи най-добрата клиентела на властниците и демагозите. Започна надпреварване и престараване. Голямото предлагане предизвика малонаддаване. Общото нравствено ниво се принизи, а народът почна накъсо да отсича, че „и те са като другите“. Откъсната от здравия дънер на народната цялост, интелигенцията се люшкеше от бурите като клоните на голямо дърво, или се увличаше подир политическите ветрове като откъснати листа. Поетите на възраждането пееха на народа си или сами на себе си, като птичките в гората. Бачо Киро, Чинтулов, Славейков не чакаха специална награда – стигаше им да каже нявга народът: умре сиромашът за правда и свобода!

Но приспособяването не е най-голямото зло. Ако е нужно да се живее, позволено е, човешко е, да се прислониш. Но с цената на каква нравствена жертва – ето най-важното. Не веднъж мислители-поети са ставали народни водачи, макар да не са се занимавали с политика по занаят. Такива бяха Ламартин, Юго, Некрасов, Петьофи, Фихте и Кьорнер. Кой е нашият поет или мислител-водач от след-освободителната епоха? И липсата тук не показва ли, че цялата наша духовна култура се е отдалечила от народната маса толкова много, че само една свръхчовешка сила би могла да скъси разстоянието?

Една от главните причини за това отдалечаване се крие в погрешната просветна политика от самото начало на третото ни царство. Чрез освобождението си българският народ изведнъж излезе от мрака на петвековното робство и се намери лице срещу лице с културна Европа. Слънцето на западната и на руската култура го заслепи. Но той бе закален в борбата; и със свойствената му упоритост тръгна да догони напредналите народи. Жаждата за просвета беше стихийна. България бързо се покри с училища. Всичко европейско, безразлично как е стотвено, се поглъщаше жадно. Безразлично беше и как се асимилира. В нашата художествена книжнина се срещат симптоматични страници за „криворазбрана цивилизация“. Но тези симптоми не спряха вниманието на управляващите, макар кривото разбиране да показваше, че има нещо криво поставено в образователната система на държавата.

Новата държава имаше нужда от хиляди чиновници. И тя възложи на училищата си да ѝ ги подготвят. Отначало вървеше добре, но когато нуждата

беше задоволена, производството на кандидат-чиновници, все пак, продължи. Яви се свръхпроизводство на интелигенция, което е не само у нас, но и навсякъде, предпоставката за малонаддаване, за унижително предлагане, за нравствено понижаване. Към професионални училища се втурнахме едва напоследък, с грамадно закъснение и във време на стопанска криза, което значи – във време на лош пласмент на занаятчийското производство.

Независимо от неблагоприятното прилагане на интелгентския труд, нашата обща култура има още един, по-голям и основен, недостатък: **тя е полунационална**, да не кажем неопределена, международна.

При бързината, с която нахлуваше у нас европейското културно влияние, нашата българска култура не можеше да не бъде подражателна. Ние не само подражавахме, но се надпреварвахме да вземем час по-скоро най-новото от чужденците. Сякаш се касаеше за общоважима техника, а не до духовен материал. Този наш стар навик не ни е оставил и до днес. Ние сега подражаваме във всичко – от парижката мода до формите на управлението.

Нашите училища и днес са препълнени, както преди 50 години. Само че днес те са много повече, а към тях са прибавени един университет със 7 факултета и около 7000 студенти, плюс три академии и един свободен университет. Това е доста много за един беден 6 милионен народ. Но поне да беше учението чисто национално; да бяха поне училищата мостове между простия народ и интелигенцията! А напротив, ние наблюдаваме, че между него, народа и учените негови синове отдавна е настъпило отчуждение, което расте.

Като подражателна и с международна окраска, нашата култура не е национална в строгия смисъл на понятието. Ние не смогваме да побългарим ценностите, които, по необходимост и по задължение, заемаме от вън. И нашата интелигенция става поевропейчена, но наполовина, защото ни липсват много предпоставки за пълно приобщаване. И се идва до онази излишна и опасна категория, която се нарича полуинтелигенция. Лишена от здрави познания, тя е пълна с енергия. Тъкмо тя е най-търсената от партизаните, поради своята безогледност и безкритичност. Условията на нашия политически живот помогнаха на тази полуинтелигенция да стане политически фактор. Резултатите не трябва да ни учудват.

Народът се разочарова от всички партии. При горе-изложените предпоставки, това трябваше да се очаква. Недоверието към управляващите се пренесе и върху самата държава. Настъпи най-лошото: отчуждение между народ и държава, а след това и отрицание на държавата от тия, на които тя трябваше да се крепи. Така се разчисти почвата за тези крайни политически учения, които довършиха опустошенията в народната душа. Така се създадоха и условията за

отчуждението на селото, където народът ни все още оставаше привързан към своята традиция – от града, с неговата „европейска“ лъжекултура, и за стихийната омраза срещу „гражданите“, така умело използвана от безскрупулни демагози. Малцина виждаха, че спасението е в синтезата на идеите и в обединението на силите, в името на единната нация. Колкото по-бързо, толкова по-добре.

*

Недъзите на нашия културен и политически живот не трябва да ни обезсърчават. От тях са страдали и други народи. Злото е поправимо – това ни учи и нашата история, стига да умеем да я четем и разбираме.

И средновековна България е имала няколко невероятни въздигания и също така невероятни бързи падения, както сегашна България, с нейния бърз културен напредък, с нейните бляскави военни победи и тежки погроми. Въпреки всички премеждия, българският народ уцеля и държавата възкръсна из народните недра.

Търсейки причините на нашата слабост в миналото, един наш учен с проникновен поглед открива, че основната причина е била бързото и безкритично възприемане на византийската култура след похристиянчването на българите. Борис и Симеон са съзнавали, че трябва да се създаде и българска книжнина, българска духовна храна за новите християни и са открили знаменити на времето си училища. Но в наложената от обстоятелствата бързина учителите едва са могли да преведат книги от византийски и да ги приспособяват за нашите нужди. Царските и болярски синове се учили и възпитавали в Цариград. За средновековна България Византия е била същото, каквото е Европа за новоосвободена, пък и днешна България.

Пропити от изкуствен византинизъм, нашите царе и боляри са били отчуждени от народа. Връзката между масите и държавата е била формална – и затова се скъсвала лесно, при най-критическите натягания. Богомилството е било не само социално и религиозно, но и националистично движение: то е било протест на запазилия своя бит народ срещу византинизма на управляващите. Самуиловото царство в **Македония** отхвърли с фанатизъм всичко византийско; народът със сърце се прилепи към своя цар и даде възможности на Самуил да развие сили, каквито след-симеонова България не би могла да излъчи.

Сърбите, които нямаха пряко съседство с Цариград, бяха по-малко засегнати от византийската култура и запазиха по-добре от нас своя народностен бит. Затова там амплитудите са по-малки и отчуждението между управници и простия народ не е така голямо. Сръбската ръководна интелигенция отрано

схвана, че силата на малкото княжество е в народното единство. Културата бе подчинена на това единство и на историческата мисия, която сръбските духовни водачи вярваха, че е предопределена за техния народ. **Там всичко е подчинено на предварително определена политика. Дори положителни науки като история, етнография и география.** Затова сръбският народ се оказа способен да се справя с изпитанията, по-издръжлив духовно и със знаменити, но и опасни за другите, асимилаторски способности.

Богомилството, схванато правилно, може да ни поучи за ересите, които са обхванали част от народа ни сега. И богомилството отричаше държавата, властниците и официалните културни ценности, защото те бяха чужди на народните маси.

В разгара на богомилството се появи голямата фигура на св. Иван Рилски. Но вместо да се втурне в борба със злото и да спасява загиващото царство, най-достойният от всички български синове на времето предпочете доброволното изгнание и самотата на Рилската пустиня. Цар Петър, изпълнен с тревожни предчувствия, дойде от Преслав в Рила, за да говори със стария мъдрец, да го помоли за съвет и подкрепа. Но отшелникът дори не прие да се яви пред последния преславски цар. Дали е предвиждал, че всичко е напусто, или не е искал да се откъсне от своята нирвана?

Няма ли и днес такива отшелници?

Неправилното ориентиране на нашето държавно устройство, на политиката и образователната ни система, проявява най-ярко лошите си резултати в наши дни, когато всички тези три области се намират в остра криза. На нашето поколение се падна злата участ да понесе греховете на бащите и дедите си, но нему се падна и историческата мисия да сложи начало на **новото възраждане.**

Народите не умират, освен по собствено желание – те се самоубиват. Тяхната смърт е денационализирането, а то е невъзможно без съгласието, малодушието или пораженската леност на жертвата. Днес българският народ е застрашен. Не само държавата. Ако външната опасност не може да бъде отстранена, може да бъде заздравен народният организъм, да бъде увеличена съпротивителната му сила.

Единственото средство е национализмът във всичките му прояви. Това значи връщане към заветите на възраждането. Това значи **ново възраждане.** Средствата сега ще бъдат по-други, защото времената са се изменили, но насоките и нравствените ценности остават същите.

В **държавното устройство** – народът трябва да следва с дълбока вяра своите водачи, както ги е следвал преди освобождението. Но водачите са длъжни да служат на народа със същото себеотрицание, да живеят с народните идеали, да усещат остро неговите болки, да се трудят за неговите нужди. Ум, за да проумеят народа и воля, за да осъществят неговата воля – ето какво е нужно на бъдещите водачи.

Политиката трябва да стане национална. Суверенитетът на държавата да се пази като символ на национално достойнство. Ще ни уважават чуждите, когато се самоуважаваме ние самите. Кариеризмът е най-невидимият и най-опасният червей на политическия живот. Той го разяжда и опропастява. Властта, казва големият държавовед на 16-ия век Хюбер Ланге, трябва да бъде не почест, а бреме; не заповедничество, а длъжност; не охолност, а призвание! Полуинтелигенцията да си намери друго занятие и вече да не се бърка в политиката. Демагогията да се заклейми като предателство. Отшелничеството на способните да се счита като измяна.

Общата ни култура трябва да се национализира. Нашето да се работи и издигне до степен на общочовешката ценност. Каквото сме принудени да заемем от вън, нека, преди да го употребим, да го прекараме през горнилото на българския дух – само така то ще се освободи от веществата, които са добри за другите, но са отровни за нас. Нашето възраждане ще ни бъде пример. През тази стръмна пътека се измъкнаха към чистите висини онези европейски народи, които се наложиха като народности и държавни индивидуалности. Малкият швейцарски народ през времето на Вилхем Тел; малкият унгарски народ през царуването на Йосиф II, когато на мястото на отменения латински език народът настоятелно поиска да му се признае за официален език не немския, а маджарския език. Най-поучителна в това отношение е Германия: националното самосъзнание през Наполеоновите войни; отбраната от идеите на френската революция и углъбяването в себе си; в наши дни германският народ преживява ново възраждане: той напуска столетното влияние на римската цивилизация и се връща към германизма, към културата на старите германски племена, не за да я вземе наготово, а за да хване нишката на правия път към самия себе.

Нашата стара и нова политическа и културна история, нашата книжнина, нашите технични постижения, животът на нашите големи и заслужили общественици, граждански и военни – всичко трябва да бъде предмет на научна разработка и на преподаване. От досегашната история на факти трябва да се мине към осмислянето на тия факти, към една философия и социология на българската политическа и културна история. В изучаването на миналото ще познаем себе си по-добре, отколкото ако се вираме във външната обвивка на живия си образ.

Национализирането на нашата култура ще скъси разстоянието между простия народ и интелигенцията. Националната култура има това чудесно свойство, че е разбираема и за по-простите, колкото и да е издигната. Чуждите учения, особено тези на крайните отрицания, няма да намират благоприятна почва в душата на българина, защото душата му ще бъде запълнена с по-ценно съдържание. Та не затова ли тези учения толкова много се боят от национализма! Когато се доближим до народа и му подадем двете си ръце; когато му вдъхнем вяра и той тръгне след нас; когато го поведем по пътя на общия, а не на своя интерес; когато го обкръжим със светлината на българската култура, която той ще вижда и ще чувства като своя – тогава ще започне новото възраждане. Нова надежда, нови сили, неподозирани, както преди стотина години, ще бликнат от този обезверен по наша вина народ. И малцината безумци, които днес разнасят между нас отровното си слово – че България е слаба да съществува сама, че българският народ не може да се управлява сам – ще замлъкнат, за да не бъдат убити с камъни, като най-презрените грешници.

Преди сто и повече години българският народ е бил изгубен за Европа, според думите на Иречек. Но този забравен народ възкръсна и развихри такива сили, че смая света. **И сега някои очакват смъртта, близка или далечна, не само на българското царство, но и на българската народност.** Крайният момент е вече дошъл. Нашето поколение трябва да поеме кръста на новото възраждане и да се приобщи към подвига на своите деди. **За нашето поколение няма среден път – то ще стане спасител или ще бъде гробокопател.**²

² (в. „Народна отбрана“ от 20 януари, 11 февруари и 18 февруари» 1937 г. Същата статия и във в. „Родина“, броеве 242 до 247, от 1 януари до 2 февруари с. г.).

Последният пасаж подчертава политическата цел на статията: борба срещу разяждащото сърбоманство, чрез укрепване на националния дух.

НАЦИЯ, РОДОЛЮБИЕ И КУЛТУРА

Тази статия излезе във февруарската книжка на сп. „Просвета“, 1939 год. Тя представлява една глава от курса по „Общо учение за държавата“. По общонаучни основания, но и поради особените български обстоятелства, споменати в бележката към предходната статия, в този учебник за българските студенти отделът „Народ и нация“ беше обширно развит. Целта на обнародването в сп. „Просвета“ беше тези идеи да дойдат и до българския учител. – Същото се отнася и до други две статии, които няма да бъдат отпечатани тук, а именно: „Народностният принцип и държавата“, в списание „Дом и училище“, София, март 1939; и „Езикът като създател и крепител на нацията“, в сп. „Българска мисъл“, София, февруари 1939.

Спомените за историческото минало създават чувство на близост и подтик към общ подвиг.

Общото минало величие; борбите за едни и същи идеали; общите поражения и страдания; съзнанието за народностно сродство с националните герои и с големи личности; цялото духовно и материално наследство на един народ – свързва душата на всяко ново поколение с традициите на миналото и създава националното единство през вековете. Славата на дедите крепи народния дух, вдъхва му вяра и окриля потомството за нови подвизи, чрез обединените сили на сънародниците, в името на нацията.

Миналото е основа на настоящето. Чрез историята, Отечеството, *terram patrum*, добива своята основа: корените на родолюбието се намират в народностното минало. Френските историци са съгласни, че Стогодишната война е била една от първите и най-важни причини за образуването на единно национално чувство у феодално-разпокъсания френски народ. – Същият процес се наблюдава между немските народи през Наполеоновите войни. Общите усилия за освобождаването на швейцарските селяни от игото на Хабсбургите, символизиращи в героизма на Вилхелм Тел, създадоха единството на триезична Швейцария.

Нашето възраждане, с неговите героични борби за духовна и политическа свобода, върху фона на общобългарските страдания и миналото величие, възкреси и оформи българската нация; защото преди възраждането, тя е била тъй много обезличена, че, по думите на Иречек, името българи и българска народност почнало да изчезва от съзнанието и паметта на света; дори простолюдието се наричало безлично „християни“, а по-издигнатите се срамени от родния си език. – И днес още когато потърсим опора за националния си дух, за политически или културни цели, ние винаги можем да я намерим в нашата

родна история. Този е големият смисъл и отговорната задача на младата българска историческа наука.

Патриотизмът като човешка и гражданска добродетел. Този е здравият смисъл на патриотизма като гражданска добродетел. Той има първостепенно значение тъкмо за демократичната или авторитарно-националната държава, защото е средство за необходимото и вътрешно (социологично, а не само юридическо) единство.

Патриотизмът споява индивидите в едно национално цяло, привързва ги към родната земя, която, при националната държава, е самата държавна територия, и създава главното условие за съществуването на държавата: готовност да се брани от външно посегателство и вътрешна разруха общото материално и духовно благо. Без това единство, което родолюбието създава, държавата ще бъде тираническа, нестабилна и краткотрайна.

Държава е немислима без територия. А територията е свързана с народа не само геополитически, но и духовно, бих казал: и сърдечно. Всеки човек чувства, че някакви невидими и неунищожими връзки го свързват с родното място, което той конкретизира в бащината къща, в селото, или града, в околностите, където е прекарал детството си. Стотици незначителни подробности човек помни до смъртта си с удивителна картинност. При каквито и удобства да живее, колкото и да се е издигнал по обществената стълба, той все си спомня с умиление за родното кътче, макар и да е много скромно. А когато там почиват костите на родители и близки, родното кътче се превръща в светиня. Всеки човек обича родния си край и чрез него всички обичат общото си отечество, което обединява, закриля и тачи светините на всички сънародници.

Това е индивидуалната връзка с един кът от родната земя. Но има множество общи връзки: те свързват всеки един от нас с имена и места, които ние считаме за свое национално достойние. Мястото на една победа или поражение; родната къща на някой народен герой или виден културен работник; развалините на старославни постройки, облъхнати от виденията на миналото – всички тези веществени и духовни ценности са свързани с ума и сърцето на всеки един и на всички. Чрез общата любов към тези паметници, неотделими от родната земя, ние се чувстваме обединени в едно историческо и духовно цяло.

Едва ли има човек в чужбина, който да не е тъгувал за отечеството си дори когато там му е по-добре. Той чете вестници, списания и книги от родината си; очаква писма; търси някой сънародник да поговори с него и първият въпрос е, какво има там в далечната родина. Миналата година, банатските българи празнуваха двестагодишнината от своето преселване. Издадоха юбилеен сборник, издават и вестници, които са пълни с мистична тъга по майката-родина.

Нашите емигранти, вече преселници в Америка, живеят духовно с културата и идеалите на целокупното отечество, събират се, за да говорят български, вълнуват се за съдбата на малкото отечество отвъд океана. Временните емигранти-гурбетчии с радост се завръщат есен в селата си, макар че на чужбина са имали много по-големи удобства. Това могъщо и свято чувство живее във всеки човек, който не е загубил човешкото си сърце.

Родолюбието е чувство, но то се подхранва и от разума, от убеждението, че човекът е неразделно свързан с родната земя, че върху нея трябва да изгради благополучието си и че нещастieto на отечеството е и негово нещастие. Степента на това убеждение е различна при разните индивиди, слоеве и народи. След разрушаването на абсолютната монархия и понижаване авторитета на религията; след широкото разпространение на марксовия интернационализъм; сред господството на личния и груповия интерес – патриотическото чувство трябва да се насажда и поддържа от най-заинтересованата страна – от държавата. Много характерно е, че напоследък даже в Съветска Русия, която е политическото осъществяване на марксовия интернационализъм, държавата, сериозно заплашена на Далечния изток, започна да пробужда латентния патриотизъм на русина.

*

Културното единство е най-важният фактор за създаването на нацията и е необходимата предпоставка за нейното съществуване и запазване.

Значение на културната общност. Когато културните връзки между членовете на една народност намалеят, отслабнат, или насилствено бъдат скъсани, народното единство се разпада, и условията за денационализиране са налице.

Модерната социология приема, **че нацията е културна общност.** Германската наука, още от Хердер насам, влага в понятието *Kulturation* по-друг смисъл: народът като духовна единица се схваща органически свързан със своята история, т. е. със сътворените от него културни ценности, съставляващи същевременно духовната му същина. По синтетичното определение на Шпенглер, „един народ, в стила на една култура, един исторически народ се нарича нация“.

Що е култура? Според социолога Фирканд, това е сборът от всички веществени и духовни блага, постижения и прояви, които една група или една нация е създала. Според правния философ Кóлер, културата е сборът от всички ценности, които човечеството е придобило, преодолявайки всичко по пътя на науката и изкуството и по пътя на материалните завоевания.

Съдържанието на културата се проявява в нравите и обичаите (народностния бит), в религията и светогледа, в науките и изкуствата, в стопанския, политическия и военния живот. Взаимното духовно действие между членовете на едно общество; еднаквото възприемане на външния свят чрез чувствата и разума; еднаквите общи възгледи и стремежи – създават духовно-културната общност и установяват между индивидите и групите толкова здрава връзка, че всеки от нас, например, се чувства много по-близък със своите отдавна починали деди, с дейците от възраждането ни, с именитите българи от средновековна България, отколкото с един чужденец, с когото живеем в една и съща кооперация или с когото разговаряме в настоящия момент!

Национална култура. Еднаквостта на веществената култура, на техниката, има второстепенно и посредствено значение. Така се обяснява фактът, че два или повече съседни народи се чувстват духовно-културно и народностно различни, макар да имат еднакъв стопански строеж и да стоят на еднакво културно ниво, в технически смисъл на понятието. Духовно-културната общност слага своя белег върху всички исторически прояви на дадена народност – и в този смисъл ние говорим за националната култура.

Ние знаем, че всеки народ, който се е освободил от робското преклонение пред чуждото и е осъзнал собственото си достойнство, се гордее със своите народностни особености, старее се да ги запази, да ги усъвършенства и да ги покаже в красив и осмислен вид на другите народи.

– Това самосъзнание и желание при всеки цивилизован народ, противоречи ли на общата култура и на културния напредък?

Ние имаме предвид цивилизованите народи и изключваме полукултурните племена и народи, живущи тук-там извън Европа. И отговаряме, че благородната амбиция на всеки народ да запази и усъвършенства битовите си особености, е не само културно оправдана, но и желателна. Защото всяка култура е в основата си национална. И онова, което наричаме общокултурно, като принадлежащо на цялото човечество, не е нищо друго освен еманация на отделните национални култури.

От изложеното по-горе става ясно, че всеки народ, па и всяка нация, се основава върху битови особености, които го индивидуализират и отличават от всички други народи. При тази даденост, не е възможно културата на един народ да не носи неговите народностни особености. Лишената от тях култура е чисто подражателна и следователно, без значение за човечеството, защото нищо ново не внася в съкровищницата му.

Противното становище се застъпва, отчасти, от **еволюционната теория** за същината и развитието на културата; според това схващане, културата на всеки народ еволюира, минавайки през отделните фази-стъпки на общочовешката културна лестница³. Следователно, различието в националните култури не се дължи толкова на народните особености, колкото на по-висшата или по-низшата степен на развитие.

Тази теория, господстваща в миналото, днес губи значение и е запазена още във Франция, Англия и Америка, а по подражание, и в много малки държави, стоящи под френско, английско или американско влияние. В Германия тя е изоставена отдавна. Изоставя се и в днешна Италия. Тя е обидна за самоуважаващите се малки народи; тя е една вариация на интернационализма и е научно неудържима за новото време. Да се срамуваш от своите битови и народностни особености и да ги напуснеш като „низкокултурни“, значи да се приобщиш към националната култура на някой чужд народ, който е успял да те убеди, че стои на по-високо стъпало.

Както народът, така и индивидът, се издигат културно само чрез усъвършенстването на своята битова и национална култура, а не чрез повърхностно подражание и безпомощно приютяване под чужда сянка.

Формално и действително културно единство. Еднаквата (по характер и интензивност) култура е една от предпоставките на националното единство. В демократическия смисъл на понятието, това значи да се отстранява резката разлика между висшите обществени слоеве и масата.

Когато масата е невежествена и стопански онеправдана, тя ще бъде отчуждена от заможната класа и от интелигенцията, а това създава раздвоение в средата на един и същ народ.

Еднаквостта на езика става условна, защото между простонародния говор и стила на образованите изниква голямо различие. Историческите събития не се схващат еднакво от двете половини на народа. Културното единство става формално, а не действително, защото висшите слоеве дават своя отпечатък върху културата, която е чужда, повече или по-малко на масата.

Това не значи, че при всички индивиди и социални групи културата трябва да бъде еднакво интензивна – то е обективно невъзможно, па и нежелателно, защото би спъвало напредъка. Задача на всяка разумна националистична културна политика е да смекчава твърде резките различия, както в духовно, така и в стопанско отношение, в името на по-здравото национално единство.

³ Лестница – стълба (*от руски*) – бел. ред.

Въпросното раздвоение е било много ярко в предконституционната държава, когато родовата аристокрация ревниво се е обособявала и когато нейните правно-стопански привилегии са държали народната маса в полубезправно състояние, отдалечено от образователните институти и от обществените служби, но и отчуждена от държавата и от нацията. –С установяването на конституционния либерализъм, родовите привилегии се премахнаха, всички станаха равни пред закона, всички се видяха равноправни граждани, образованието и службите станаха еднакво достъпни за всички сънародници, вследствие на което започва да се осъществява едно културно изравняване.

Демократизирането на държавата и обществото национализира културата, обаче подчертаването на класовото стопанско и духовно неравенство, както и интернационалистките проповеди, забавиха процеса на националното сцепление.

(Сп. „Просвета“, от февруари 1939; същата статия във в. „Vita Vulgara“ от 5. IX. 1940, под заглавие: *Amore di patria, nazione e culstura*).

СЪНАРОДНИЦИТЕ В ЧУЖБИНА

Младите паисиевци – така се наричат членовете на младежката организация при всебългарския съюз „Отец Паисий“ – започнаха своята агитационна седмица, с цел да събудят интереса към нашите сънародници в чужбина и да събират средства за културно общуване с тях. Помощите трябва да се дадат от всички българи в Царството, без разлика на политически убеждения, както през възраждането всички враждуващи лица и групи се обединяваха в името на България.

Какво ще смогнат да направят за своите братя в чужбина младите паисиевци, не зная. Но трогателен е техният възторг пред името на Родината, пълна с надежди вярата им в българския Бог, героично е постоянството им. Посред заразата на интернационализма и на политическия опортюнизъм, Младежкия съюз „Отец Паисий“ е свята дарохранителница на най-голямото ни съкровище: българщината. И както преди стотина години из малките и тъмни манастирски килии изгря слънцето на националното съзнание, така из средата на родолюбивата младеж ще дойде новото възраждане на българския целокупен народ.

Ние не можем да направим много за нашит братя в чужбина, по ред причини, които са известни. Но нека поне видим какво са направили другите.

От всички европейски държави, Италия е давала най-много емигранти. Десетки и стотици хиляди италианци напуснаха отечеството си, за да търсят прехрана по света. Днес във от Италия има около десет милиона италианци, но те са тясно свързани с майката-родина и се чувстват италианци.

Интересно е, че либерална Италия беше оставила тези изселници почти на произвола на съдбата. Свободата на движението и на труда се превръщаше в свобода за стопанско и нравствено робство. Италия на Мусолини замести либералната маска на две нови начала: свето национално съзнание и социална правда. Изселниците престанаха да се назовават „емигранти“ – едно име, което бе станало синоним на скитници – и бяха наречени официално „италианци в чужбина“, т. е. равни на почеститите, които са могли да останат в отечеството си.

Държавата започна да полага искрени и системни грижи за италианците в чужбина. Към римското министерство на външните работи се учреди специално отделение за тях, почти едно ново министерство. Във всеки град по света, където има италианци, бяха изпратени от Рим подготвени организатори. И бързо възникна цяла мрежа от културни институти. Ето и някои от тях:

1. Във всяко населено място се основа дружество „фашио“, което имаше за цел да организира италианците политически, да им обясни новото учение за държавата и да ги спечели за него. По този начин раздвоение и взаимна омраза между италианци няма да има. Убежденията ще сплотяват, като религията.

2. Културните нужди на италианците в чужбина се задоволяват чрез института „Дополаворо“, което значи полезно и приятно използване на следработната почивка. Тук се отнасят: сказки, концерти и забави, курсове по разни специалности или общообразователни; читални с множество вестници и списания, изпращани от Италия, и пр.

3. Видни артисти, литератори и учени периодично посещават дружествата в чужбина и дават безплатни концерти и сказки, за да покажат висотата на родните изкуства и науки и да внушат в сънародниците си уважение към майката-родина.

4. В по-големите градове римското правителство поддържа постоянни представители на италианската култура, които да се грижат за доброто функциониране на „Дополаворо“, да четат курсове или сказки върху литература, изкуство, наука.

5. За децата и юношите на италианците в чужбина, римското правителство (все чрез специалното отделение при външното министерство) издържа основни училища и гимназии, с учители от Италия. По този начин, на младежта се вдъхва неподправен италиански дух.

6. Най-интересна и най-симпатична е „Младежката организация в чужбина“. Тя е предимно спортна, понеже спортът спомага за физическото укрепване на тялото, калява духа, създава другарство и свършва подготвителната работа за служене на отечеството и с цената на живота. Така организираниите юноши имат възможности да видят майката-родина и да се сродят със своите братя там. Всяка година през лятото, на три смени по един месец, всяко фашио в чужбина изпраща по десетина и повече младежи в Италия. Младежите образуват подделения, като във войската, и живеят на лагер, под палатки. Упражняват се в игри, дават спектакли, правят излети и дълги пътувания, за да видят природните прелести на истинската си родина и красотите на изкуствата ѝ. От всички краища на света, от Северна и Южна Америка, от всички градове и села, където има италианци, всяко лето тръгват засмени групи към Италия и се връщат със запълнена душа, да разказват на родителите и другарите си, какво са чули и видели в родината. Разноските по пътуването и издръжката се поемат в по-голямата си част от италианското правителство, а за бедните – изцяло от него.

Ще може ли и нашата България някога да направи същото за сънародниците ни в чужбина?

(в. „Дневник“ от 13 март 1937).

ВОЙНАТА НЕ Е САМОЦЕЛ

През 1931 г. софийският седмичник „Мисъл“ предприе една анкета между българските писатели, по проблема за и против войната. Отзоваха се около тридесетина големи и малки писатели и общественици.

Не само вестникът, но и епохата беше предимно пацифистка и пряко или косвено, повлияна от марксизма. – Сега виждам ясно, че под тази форма на невинна анкета, невидимата ръка на юдейския болшеvizъм и на масонството е посегнала да разрушава съпротивителната сила на българския народ чрез ръждата на миролюбието. Тази анкета се извършваше във времето, когато Съветска Русия се е въоръжавала страхотно, и същевременно е внушавала на своите явни или несъзнателни оръдия да разоръжават другите народи духовно. Същата коварна роля е играло и юдеомасонското Общество на народите, което уж щеше да работи за общо разоръжаване, но в действителност въоръжаваше държавите победителки, а държеше безпомощни тъй наречените победени държави. Сега става ясно, че както тази безобидна на глед словесна „борба за мир“, така и много други акции от този вид, са били далечна подготовка на сегашната световна война.

Тази статия се появи във в. „Мисъл“ от 8 март 1931 година.

Литературният седмичник „Мисъл“ пожела да има и моето скромно мнение за войната изобщо. Не зная, дали за един толкова сложен проблем би могло да се говори „на кратко“. Все пак, човек може да изкаже общото си впечатление от един голям въпрос по повод на една журналистическа анкета, но при предпоставката, че редица логически условности ще се подразбират.

Войната, сама по себе си, е безчовечна. Ние се ужасяваме от жестокостта, с която древните източни народи са водили многобройните си войни; но, след векове, човечеството ще се отвращава и от множеството наши военни похвати, макар днес да се гордеем с едно кодифицирано международно военно право.

Нашето поколение, което, на фронта и в тила, преживя тежката световна война, не се нуждае от никакви разисквания върху отрицателните страни на войната. Войната не само изтезва, осакатява, убива бойците, но хвърля в сълзи и мизерия и онези, които си остават у дома. Само една шепа политически и търговски спекуланти се чувстват по-добре от всеки друг път, – но за тези господа не заслужава да се говори, защото те принадлежат повече на зоологията, отколкото на човечеството.

При модерната химическа и въздушна война и мирното население ще изпитва, покрай досегашните си предимно нравствени мъки, още и всички рискове на боевия фронт. Бъдещата война, следователно, ще бъде в буквалния смисъл на думата война на народите, т. е. стремеж към взаимно изтощаване и унищожение.

От войната страдат и онези, които не са взели в нея никакво участие: децата и бъдещите поколения, поради дълготрайните последици от стопанската и финансова разруха на държавите.

Няма спор, че войната по своята същина е толкова голямо зло, че трябва да бъде максимално избягвана и премахната, но... На пук на всички пацифисти, има едно голямо и неизбежно „Но!“

Мислите ли, че в миналото, от най-далечни времена до сега, войната не е била бич Божий за човечеството? И все пак е просъществувала хилядолетия! Тук се открива една трибуна, от която може да се говори „за“ и „против“ до безкрайност. Спорът не е нов и човек мъчно би могъл да каже по него нещо ново. Нека само си спомним, че днес, когато светът още не е забравил ужасите на голямата война, държавите се вьоръжават по-трескаво от всеки друг път. Че когато г. Бриан говори възторжено за мир и федерация на народите, Франция държи рекорда на вьоръжението. Че даже Съветска Русия се снабдява усилено с военни материали, Ворошилов поддържа войнствения дух и често повтаря: „Бъдете готови!“ Така е и с всички останали държави, освен обезоръжените по договорите за мир.

Най-слабото място на пацифизма – а културният човек по природа е миролюбив – е в отбранителната война. Осъждайки войната, ние, съзнателно или не, имаме предвид нападателната и завоевателна война. И тя е достойна за безрезервно осъждане. Но какво трябва да прави един свободен народ, когато алчен съсед го нападне? Трябва ли да се брани, или по формулата „не се противете на злото“, да остави да го ограбят и заробят?

И по Божиите, и по човешките закони, всеки индивид, а още повече всеки народ, има правото на свободно развитие и ползване от благата на своя труд. Както е осъдителна войната, така е осъдително порабощението⁴ и грабежът. И който се бори против едното, логично е задължен да се бори със същата ревност и против другото.

Културно-политическото положение на държавите, които участваха в последната война, е сложно, поради несправедливите граници и малцинствата.

⁴ Порабощаване – поробване (*от руски*) – бел. ред.

Затова, по-удобни за пример са малките неутрални държави, които са закръглили територията си и от никого нищо не искат, нито някой иска земя и население от тях. Вземете неутрална Швейцария. През световната война тя беше мобилизирана, за да пази границите си и би воювала на живот и смърт, ако някой бе поискал да я пороби, изцяло или частично. Швейцарците се освободиха с кръв – борците за тази свобода са национални герои и светци. Швейцарският химн, що всеки швейцарец възторжено пее, казва: „О, свободни планини, вам принадлежи кръвта и живота на вашите деца!“

Този девиз: „По-добре честна смърт, отколкото позорно робство!“, е тъй искрен и могъщ за културния човек, както и повикът „Долу войната!“

Нека всички работим против войната, но същевременно да осигуряваме на народите и държавите свобода и мирно ползване от благата на културата. Това желание не е ново. За него са мечтали и работили най-големите умове на човечеството, от дълбока древност до сега. Но нека не се забравя, че двата девиза са неделими!

Поне, докато общественият строй достигне някога нужното съвършенство за един вечен мир, всеки човек и всеки народ е длъжен да се пази от порабощаване и ограбване от страна на друг народ и друга държава. И понеже нападателят извършва нападението си с военна сила, всеки е длъжен да бъде готов за равносилна отбрана. **Докато едни се въоръжават физически и морално, другите не могат да се разоръжават, защото рискуват да изгубят свободата си.**

Който разоръжава своя народ, изтъквайки му едностранно само единия девиз, той му готви робска участ, под ботуша на завоевателя. Повикът срещу войната трябва да бъде всеобщ и еднакво искрен у всички. Който се обезоръжава преди другите, или повече от тях, той е наивен идеалист (ако не съзнателен пораженец) и ще бъде жестоко изигран от коварния въоръжен завоевател.

(в. „Мисъл“ от 8 март 1931)

ГИБЕЛТА НА „ВАРНА“

Българският търговски кораб „Варна“ беше блъснат от един гръцки кораб, „Хрисис“, в Мраморно море и потопен. Възмутителното беше това, че, гръцкият комендант не даде на потъващия „Варна“ никаква помощ, не се отзова на виковете на загиващите и си замина с престъпно равнодушие. Тази жестокост на гръцкия комендант ни напомни и други елински жестокости, на които не веднъж българи са ставали жертва. Цяла България оплака нещастните български моряци.

– Излязох на палубата. Видях коменданта на парахода върху мостика. Комендантът викаше: „Параходът потъва! Към лодките! Спасявайте се!“

(Из разказа на очевидец)

Така е загинал капитан Бабев – на поста си, върху мостика на потъващия кораб.

Цели 40 минути той е наблюдавал крушението и ненамерил нито една минута да помисли за себе си, спасявайки всичко, което е могло да се спаси, пък макар и само моряшката чест.

Отдал целия си живот в служба на морето, той не забрави дълга си и пред очите на смъртта. И вълните го погълнаха, за да отнесат образа му в безсмъртния трем на народните герои.

Когато комендантът и екипажът на „Варна“ загиваха с безпримерно себеотрицание, върху борда на техния убиец шумял жалък и безбожен пир.

На пук на всички морски закони и обичаи, убиецът „Хрисис“ не е дал никаква помощ на погиващите по негова вина. Завършил грозното си дело, той се оттеглил, може би, доволен, че българи загиват и напълно уверен в своята безнаказаност – та това е осветена от времето традиция: жертвите да са виновни!

Но това престъпно изоставяне не стигнало. Убиецът дал радио известие, че спасил само 5 моряци и никой друг параход не отишъл на помощ, защото всички помислили, че е спасено всичко, каквото морската чест е могла да спаси. Защо ли и тези петима самоспасени българи не са били хвърлени в морето – тогава смъртта щеше да покрие престъплението.

С каква студена последователност се повтаря една и съща орисия! Колко пъти Гръцкият кораб се е връзвал в снагата на България, с жестокости и въпиюща неправда!

С Букурещкия договор ни отнеха цветущата част на Македония, ограбиха плодовете на нашите победи. Но това не им стигна, защото името на България беше прогърмяло в слава.

И те съчиниха „български жестокости“, за да ни опетнят, също както и днес се мъчат да изкарат... мъртвите виновни.

Комедията на световната война не завърши ли с най-богата жътва за най-недостойния войник? А позорният кораб на репарациите не се ли връза в тялото на България, за да ограби хамбарите ѝ и да я прати на дъното? Липсва само пиянство с уиски – всичко друго е както на „Хрисис“.

Такава е орисията на народа ни. Божията правда и човешката доблест са били всякога на наша страна, но световната неправда винаги е помагала на враговете ни.

И все пак, ние няма да загинем, докато българският дух стои на капитанския мостик и безстрашно гледа смъртта в очите!

– Спете в мир и слава, храбри моряци! Целият народ оплаква вашата гибел. Цяла България се гордее с вас!

(в. „Критика“ от 11 януари 1930)

ГЪРЦИЯ И МАЛЦИНСТВОТА

Гръцкият народ е много чувствителен към участието на своите национални малцинства в чужда територия. За някои ограничения на гръцките училища в Албания, атинското правителство се оплака пред О. Н. Заради някои мерки на италианските административни власти в Додеканезите, атинската тълпа прояви остри демонстрации против Италия. По въпроса за расото и за фамилените имена на цариградските гърци, нападите на печата против Турция още не спират.

Но, същевременно, как гърците постъпват с „българогласните“ си поданици в Македония? От два-три месеца насам, в самите гръцки вестници четем за всевъзможни полицейски угнетения над беззащитното население там. Веднъж, неизвестни провокатори съборили един паметник или сложили някъде бомба; друг път конекрадци минали границата и били заловени от нашите граничари; трети път вулгарни разбойници нападнали някого с цел за грабеж и т. н. – но всичко това се раздухва, прекроява, разнася от вестниците по всички кътища на Гърция, с едничката цел, да се създава настроение против мирното българско население.

Като завършек на тази малцинствена политика, дойде последното изявление на гръцкия началник-щаб на армията за никакви български въоръжения и за военна опасност от България. В нашето искрено миролюбие не се съмнява никой, нито даже гръцкият генерален щаб. Ако той намира за добре да строи крепости, макар против мнима опасност, за да даде работа на населението или за да направи доставка на оръжие, общо за два милиарда драхми – това е негова работа. Онова, което ни огорчава, то е, че някои лица още си служат с омразните стари похвати на политически или агитаторски диверсии, жертва на които най-често стават невинни държави или хора. Ако Гърция желае да се издигне като военна сила пред своите съседи-съюзници, няма защо да представлява лоялна България за размирник, особено в едно време, когато от Лондон препоръчват премахване военните ограничения на мирните договори, а от Берлин настояват за равенство във въоръженията.

Неоснователните гръцки подозрения и набедявания ни огорчават още повече затова, че идват в едно време, когато българското обществено мнение се насочва към едно искрено и трайно приятелство с Гърция. Те пречат на сближението между двата народа и обезсърчават приятелите на гръцкия народ у нас. Ние сме убедени, че нашето приятелство е по-сигурен страж на южната граница, отколкото укрепления, които не могат да бъдат нито Белфор, нито Вердюн. Ние желаем нашата готовност за добро съседство и приятелство да бъде оценена по достойнство и да не бъдем предмет на политически и агитаторски диверсии. На нашите сънародници в Гърция препоръчваме да бъдат лоялни

поданици на държавата си, а от нея очакваме да се отнася към всичките си поданици с еднакви грижи и еднаква законност.

В този ред на мисли, ние посрещаме с облекчение официалните изявления от гръцка страна, че проектираните военни мерки не били насочени против България, което значи, че обвиненията срещу нас са били съвсем неуместни. Говорило се даже че гръцкият началник-щаба щял да подаде оставка по този случай.

(в. „Народна отбрана“ от 20 февруари 1935 г.)

МАКЕДОНСКИ СЪЮЗ

Изборната борба в Гърция вдигна крайчеца на завесата в Македония.

„Македонският съюз“ е образуван от опозиционните политически партии в днешна Гърция, която е излязла със своя листа и изглежда, че е имала симпатиите на голяма част от българското население там.

Органът на тази партия, в. „Нея Елас“, се оплаква, че правителствените кандидати в изборите ругаели местните жители с думите „българи“ и „комити“. Полицаи сновели из македонските села, съставяли списъци на българогласните гърци и ги заплашвали, че: който не гласува за правителството, ще бъде изгонен в България! На други „българогласни“ бил нанесен побой от жандармите, но жените на затворените грабнали мотиките и изгонили жандармите от селото.

Печатът на „Македонски съюз“ силно негодува срещу укора на генерал Кондилис, че съюзът бил възприел програмата на разтурения „Български комитет“. И уважаемият генерал се оправдава така: „Какво съм крив аз, че лозунгите на съюза съвпадат с лозунгите на македонските българи? Не съм казал, че г. Кодзаманис е българин – няма българи в Македония, но казах, че трябва да се даде урок на ония, които върху знамето си са написали програмата на българския комитет.“

(в. „Народна отбрана“ от 19 юни 1935 г.)

РУМЪНСКИ НЕДОРАЗУМЕНИЯ

Следващите редове се отнасят до политиката на старата Румъния. Днешна обновена и съюзна Румъния изостави и осъди Кароловата политика към българите и България.

Нашите северни съседи са прекадено чувствителни и взискателни по отношение на своите малцинства в чужбина. Ние не ги осъждаме за тяхното родолюбие. Да обичаш сънародниците си е човешко, но да бъдеш верен на установените от конституцията и договорите начала, е държавническо.

Закрилата на румънските малцинства в чужбина се основава върху същите правни и нравствени начала, които важат и за българските малцинства в Добруджа. Нашите сънародници там са лоялни румънски граждани и трябва да бъдат гледани като такива, т. е. наравно с румънците по рождение. Това е нашият отговор на последната ръководена кампания против нас по малцинствения въпрос.

В същото време, официозът „Енденпанданс ромен“, от 16 т. м., издига друго начало, важещо само за вътрешността на Румъния – „за защита на мнозинството“, което не е нищо друго, освен премахване основното конституционно начало – равенство пред закона.

(в. „Народна отбрана“ от 27 февруари 1935 г.)

РУМЪНСКИ КОНСТАТАЦИИ ЗА ДОБРУДЖА

Румъния отдавна се стреми да засели в Добруджа, колкото може повече колонисти, като предпочита суровите по природа цинцари, преселници главно из Македония. Целта е да се създаде в граничната област „благонадеждно“ и войнствено неславянско население.

Същевременно, националистична Турция почувства нужда от хора, за да попълни опразнената от българи Източна Тракия. Понеже населението в Турция нараства много бавно, анкарското правителство се показва готово да приеме изселници от румънска Добруджа. Така се сключи един румънско-турски договор, по силата на който, в продължение на 5 години, ще се изселят и настанят в Тракия 400 000 турци, заедно с жени и деца. До края на тази есен ще се изселят около 50 000 души.

По този повод, в румънския печат се изказват мнения и се правят констатации, които имат отношение и към другите малцинства в Добруджа. Ние оставяме без внимание твърдението на г. Бацария, че „както стара Добруджа, така и Четириъгълникът, са били стара турска провинция, а ни най-малко българска национална територия“. Спомням си думите на един стар френски дипломат от макиавелистката школа: „съседите на нашите съседи са наши приятели“.

По-интересни и твърде безпристрастни са мислите на г. Евгений Замфиролу, бивш калиакренски депутат, във в. „Диминяца“. – Защо турците се изселят масово, пита се г. Замфиролу, и отговаря: защото им липсва достатъчно работна земя, защото в „нова Добруджа се създаде, със закон, един земеделски пролетариат, който не разполага дори с педя земя или пък, ако разполага, размерите ѝ са недостатъчни да изхрани едно семейство.“ – Какъв е този закон? Авторът пояснява: с изключителния закон от април 1924 г., работната земя в нова Добруджа се сметна за държавна собственост; на местните жители, които владееха тази земя, се остави само 2/3, а останалата 1/3 държавата им отне безплатно. Нова Добруджа има 700 000 хиляди хектара повърхност; от 480 000 хектара работна земя – държавата отне 210 000 хектара, „следователно, заключава г. Замфиролу, немотията на бившите собственици е явна за всекиго, който желае да види действителността.“

Искрено загрижен за румънските граждани в онзи край, независимо от народностната им принадлежност, румънският общественик привлича вниманието на правителството и върху друг вид обстоятелства: „Ако към отнемането 1/3 от собствеността прибавим неплодородните години, данъците, ангариите (непредвидени от законите, но съществуващи в тази област), някои административни злоупотребления, спадането в цените на земеделските

произведения и факта, че местните добруджански жители, за разлика от всички останали малцинствени земевладелци от другите области на Румъния, не са оземлени с нито педя земя, ще разберем защо настъпи това изселване.“ – Авторът съжалява за изгубването на това миролюбиво и подчиняващо се турско население, обвинява някои агенти, които го подбуждали към изселване, но пак подчертава, че емиграцията става лесно „там, където цари мизерията.“

Горните мисли са изказани по повод на добруджанските турци, с които местните българи живееха и живеят в добри съседски отношения, защото **обективните условия са еднакви за всички народностни малцинства там...**

*

Логически противоречия. – Седмият конгрес на комунистическия интернационал заседава в Москва вече две седмици. Оформило се е мнението, да се създаде общ фронт за борба против фашизма. Чешкият делегат изтъкнал, че в Чехословакия фашизмът се засилва. Между това СССР има договори за търговия и приятелство с Италия и е във военен съюз с Чехословашката република

Старото знаме за световна революция пак е било размахвано при голям ентузиазъм и приповтарящите се речи. В същото време г. Литвинов председателства Съвета на О. Н., чиято главна задача е запазването на статуквото, междудържавна коректност и невмешателство във вътрешните работи. При всеобщо одобрение, германският комунистически делегат е подчертал необходимостта да се засили комунистическата пропаганда сред младежта – „учениците и младежите трябва да бъдат спечелени за антифашисткия и антимилитаристичен фронт“ (това се говори в сърцето на Русия, която има най-голямата постоянна армия на света!)

Какво би възразила срещу това решение руската съюзница Франция, която възпитава младежта си в ултра-националистичен дух? Интересно е, че пресата не реагира силно – счита ли, че на конгреса се повтарят изтъркани фрази без значение, или е уверена, че френската полиция ще съумее да предпази Франция от интимните замисли на новата ѝ приятелка и съюзница? Забележително е, че официалните управители на Русия се държат хладно и резервирано към конгреса.

(в. „Народна отбрана“ от 14 август 1935 г.)

БЕЖАНЦИТЕ ПО КРАЙМОРИЕТО

Преди две-три седмици имах случай да обходя по-главните населени места по Черноморското ни крайбрежие в Странджанския район, от Созопол почти до турско-българската граница. Между другото, удаде ми се да поговоря с някои бежанци и граждани и сам да хвърля поглед върху условията на живота им в онзи забравени край. Смятам, че впечатленията на един напълно неутрален наблюдател представляват известни интереси, затова в няколко статии ще си позволя да ги споделя с читателя.

Бежанците от онзи край още не са напълно настанени. Някои от тях владеят части от имотите на гърците-емигранти, обаче, във временно ползване. Това внася несигурност у бежанеца и той, по обща психика, не пред-приема нищо за подобриенето на имота, страхувайки се, че може да му бъде отнети и заменени, в който случай трудът и средствата по мелиорациите ще бъдат изгубени за него. Това създава условия за екстензивно производство и е съсипателно, особено за лозята; а по къщите, които и без това са много несолидни и полуизгнили паянти, не се предприема никакъв ремонт и те се рушат. Милиони дървеници живеят в пукнатините на всяка къща и са почти неизтребими.

Мисля, че не ще преувелича, ако кажа, че в трите град-чета, Созопол, Василико и Ахтопол, няма нито един прозорец и нито една врата на старите паянтови къщи, които да се затварят, както трябва. Вятърът свободно се провира през неизброимите цепнатини и човек неволно се пита, как ли тия хора зимуват, особено, когато задухат студените морски ветрове? В Ахтопол ми казаха, че зиме, когато има буря, жителите на някои от старите дървени къщи слизат от горния етаж в партера, страхувайки се, да не би постройката да се събори от вятъра! През моето стоене във Василико една къща действително се събори при следните смешно-трагични обстоятелства: в къщата, на втория етаж, имало мъртвец; дошли няколко баби от махалата, довели и деца, поразшетали се, но изгнилите греди не издържали необичайната тежест, прекършили се, таванът паднал, пропукали се стените и къщата се превърнала в развалина. За щастие, убити нямаше. **Нека не се мисли, че бежанците са подслонени.** Постройката на жилища не търпи никакви отлагания. Пресушаването на блата и пр. идват на втори план.

Хвърля се на очи, че от Созопол сравнително малко гърци са се изселили. Някои дори, казват, подали декларации, но после се разубедили в благодатта на Елада и предпочели да останат в Созопол, който е най-богатият, най-изобилният пункт за пасажер риболов.

Василико се дели на старо и ново – разположени на два живописни носа, ограждащи залива. С много малко изключения, къщите са полуизгнили

паянтови постройки. Доста чисто е в „новия“ град, но „старото“ селище е нещо отвратително по мръсотията си. Животни и хора живеят в близко съседство. Никакво благоустройство. Нечистотии текат по улиците, където играят дрипави и бледи деца. Цялото селище мирише на нужник и несвикналият едва се сдържа да не повърне.

Ахтопол е изгорял почти щелия преди десетина години. Уцелели са само 20-30 къщи, стари, изгнили, мръсни паянти. Личат около 25 нови масивни постройки, правещи добро впечатление, като лъх от здрава българска култура в тоя тънещ в ориенталско невежество градец. Разхождайки се по брега, забелязах, че от миниатюрните прозорчета на няколко изоставени вятърни мелници надничат хора. Помислих, че деца си играят. Но когато няколко дни по ред виждах хора да влизат и излизат от тия странни кошери, попитах, що правят там. За мое голямо учудване, казаха ми, че от няколко години там живеели бежанци. – Как ли зимуват тия нещастници, как живеят, как са още живи? – Чудна е упоритостта на човешкия организъм, чудна като нещастията на българския народ...

Бедствията на бежанците се знаят от всички. България, с оскъдните си средства, прави усилия да им помага. Напоследък четохме утешителни изявления от г. директора за настаняването на бежанците. Но ние мислим, че бежанците по крайморието заслужават повече грижи по понятни причини. Преди всичко, човек се чуди, че тук не намира жители от крайморието на Тракия и Македония, хора свикнали да боравят с лодка и да гледат „голяма вода“.

Наш дълг е, като българи, да оземлим час по-скоро **ония наши братя, които ще населяват морската ни граница**, да им построим къщи и да им дадем възможност честно да изкарват прехраната си. Това ще повдигне духа им, ще ги направи горди, че са българи. Трябва час по-скоро да се премахне от тях впечатлението, че те са жалки клетници пред прага на забогатели от нашата земя чужденци.

Нека от отговорното място се знае, че условията за настаняването трябва да се проучат от доверени лица на самото място, като се има предвид, че интересите на бежанците често противоречат на тесните интереси на староселците.

Край Созопол видях едно 16–17-годишно овчарче. То бе тъй дрипаво, че привлече любопитството ми. Седнах до него и го предразположих към разговор. То е син на бежанско семейство и се оплаква от безработица и сиромашия. С големи молби склонили един касапин-гръкоман да му плаща по 30 лева надница, от свой хляб, за да му пасе овцете. Бих желал да видя това младо българче – на собствена нива, гордо и смело да гледа на бъдещето. А повече бих искал да го срещна в красива моряшка форма, като ученик на рибарското училище тук, да

обича България и нейното дивно море, а не да пасе чужди овце и да оплаква съдбата си.

(в. „Демократически сговор“, брой 1144)

ЧУЖДНИЯТ ПЕЧАТ И БЪЛГАРИЯ

I статия

Значението на чуждестранния печат не се отрича от никого. И ние имаме не само интерес, но и повелителен дълг да го следим най-внимателно. След веригите на мирния договор, нам ни остава, преди всичко, да осветляваме и да печелим за своето право дело общественото мнение в Европа и Америка.

Доколко външната ни политика може да бъде активна, е голям и спорен въпрос, но безспорно е, че за разумната проява на нашата печатна пропаганда граници няма. Никоя власт в света не може да ни забрани да поставяме нашите **национални въпроси**, да ги поясняваме, да тръбим истината и да я защитаваме. За такава служба държавите харчат грамадни средства, които в повечето пъти не отиват напразно. България от горчив опит знае силата на печатната пропаганда, дори тогава, когато светата истина е била на българска страна. Подготовката на общественото мнение през 1913 год. беше изглаждане пътя към Букурещкия договор. Същото се повтори и през 1918–1919 години. Какви политически и стопански пакости ни прави враждебната и недобросъвестна печатна пропаганда в Европа даже и днес, знаем всички.

Българският печат има двойка задача: да отбива атаките на враждебната чуждестранна преса и сам да взема инициативата за настъпление срещу световната заблуда. Тая задача националистичният печат у нас изпълнява твърде добре, като свободните журналисти имат големия дял в словесната защита на българските интереси. Службата при Дирекцията на печата е незаменима помощ за нашия печат – тя поднася на редакциите доста обработен материал и ги избавя от неудобството да следят множеството вестници и списания, които ние сме свикнали да следим.

Но достатъчна ли е тази местна служба? Можем ли да кажем, че знаем всичко, що се пише за и против България, не само направо, но и косвено? Едва ли. В чужбина излизат с хиляди издания на периодичния печат, които ние нямаме физическа възможност да следим изчерпателно в София. Наложително е тогава едно разпределение на труда, независимо от Дирекцията на печата – пресата на всяка меродавна държава да се следи на самото място и резултатите веднага да се съобщават в София. За тази голяма работа се изискват специално подготвени хора, придадени към легациите ни.

Желателно би било тази работа да се върши без увеличаване на сегашния легационен персонал, но да се върши, както трябва, с отговорност. Дали това е физически възможно, е въпрос открит. Но ние не можем да останем на положението, в което днес се намираме.

(в. „Лъч“ от 4 април 1929 г.)

ЧУЖДНИЯТ ПЕЧАТ И БЪЛГАРИЯ

II статия

Съзнавайки, че печатът е бил и сега остава седмата велика сила, бившият министър на външните работи г. Калфов създаде службата „представители на печата“ в чужбина. Те имаха за задача да изпълняват двойката роля: да следят и да опровергават злонамерените съобщения против България, и сами да вземат инициативата за активно поставяне и осветляване на **нашите национални тези**. Изпълниха ли добре задачите си? Мненията са противоречиви. Дали изпратените лица не бяха най-подходящите, или някакви други подбуди имаха пръст – но се създаде един частичен неприязнен повик, който засегна и самия институт, както обикновено се случва у нас. Представителите на печата се съкратиха първоначално на шест и се нарекоха в бюджета „секретари по печата“. Всяка година числото им се намалява и в новия бюджет са предвидени само три, докато, може би, бъдат заличени съвсем.

Обективните условия в чужбина и значението на печата не са се изменили, за да налагат съкращаването и премахването на тази важна служба. Ако постигнатите резултати не са частично или изцяло задоволителни, грешката трябва да се търси, преди всичко, у лицата, но не и в института. Нека се изпратят лица подготвени, ловки и с връзки, разбира се, връзки с чуждите журналисти, а не със силни на деня у нас! Ако едно изпратено лице не оправдава надеждите, нека бъде сменено – от такова раздвижване министерството не би изгубило нищо. **Но нека България не се липшава от своите будни агенти на общественото мнение в чужбина, в едно време, когато нашите врагове водят най-усилена пропаганда против България, заблуждават, клеймят, турят пречки в колелетата на нашата официална политика и създават впечатлението, че нашият мирен и трудолюбив народ е кръвожаден варварин.**

Тези мисли не с нищо ново. Те се говорят всеки ден, изнасяни са много пъти от целия ни печат, понякога съвсем открито (напр., „Слово“ бр. 2024). Похвалният дух за бюджетни икономии би трябвало да се съчетае и с готовност за необходимите разходи.

Представители на печата трябва да имаме във всички почти европейски столици, а не само в Прага, Берлин, Лондон и Париж, както е сега. Последното голямо държавно събитие – създаването на Ватиканската държава – изнася Рим на преден план. Там имаме вече две държави: Италия, която има подчертан интерес към балканските работи, и папата, който чрез духовното си влияние над 300 милиона католици, има да играе голяма нравствена и политическа роля от международно значение. В Италия излизат дневно хиляди вестници и по

понятни причини, едва ли има брой, който да не засяга Балканите. Да искаме да получаваме всички издания в София е невъзможно, но един човек да ги следи в публичните италиански читални е осъществимо, стига да е на лице добросъвестното отнасяне на възложената работа. Това е пасивната страна на тази служба, а активната, т. е. поместване статии и антрефилета в италианските издания, е немислимо без непосредствени лични връзки с тамошните журналисти.

В нашата Дирекция на печата се числят по бюджет всичко 27 души, от които повечето редактори се занимават с френския печат, когато тоя език е не само задължителен за всички в министерството, но е популярен у нас изобщо. За целия италиански печат има един единствен редактор, който разполага само с няколко периодични италиански издания.

Ноторно е, че ние нямаме възможност да следим италианския печат с подробностите, които той заслужава! И налага се, защото италианското обществено мнение не бива да се оставя на злонамерените внушения на враждебния нам печат. Трябва да се обърне овреме внимание на съответната служба и да се усили, като се назначат още лица, които да следят италианската преса по-отблизо и да вземат активно участие в осветляването и образуването на италианското обществено мнение спрямо България.

Нека, от подценяване важноста на въпроса и от скъперничество, не изгубим едни изгодни позиции, които сам случаят ни подхвърля.

(в. „Лъч“ от 5 април 1929 г.)

ЧИПРОВСКОТО ВЪСТАНИЕ

Реч, произнесена във Военния клуб, София, на 14 април 1940 г., на тържественото събрание за честване годишнината на въстанието. Речта, заедно с друг материал, беше обнародвана в специален възпоменателен лист: „Честване Чипровското въстание“.

Събрали сме се да чествуваме една светла дата в нашата национална история – 252-та годишнина от Чипровското въстание.

То стана в 1688 г. – това е точно годината на втората английска революция, която свали абсолютизма на Стюартите и установи народно самоуправление, чрез един парламентарен режим, който тогава означаваше гаранция за свобода и законност. В западна Европа – златният век на Лудвик XIV-ти. В Италия цъфтеше Ренесансът.

В същото време българският народ – който в края на XIV-тия век бе създал една култура, неотстъпваща по ученост на европейската – тънеше в невежество, което не беше негово, а на неговите завоеватели.

Ние, българите от Третото царство, сме свикнали с тази представа. Тя е станала много популярна. С изключение на малцина специалисти и на едно просветно малцинство, общо е убеждението, че след падането на Търновското и Видинското царства, българският народ е заспал робски сън и 500 години, по чудо пробуден, възражда се въстава и най-после добива отново свободата си.

Тържества като днешното възстановяват историческата истина. А тази истина е, че гордият и героичен български народ не се е помирил с горчивата си участ, че не е преклонил врат пред несправедливия съд на съдбата, че въпреки тежките условия, няколко пъти е издигал оръжие против завоевателите и угнетителите си.

12 години след падането на Търновското царство и само 7 след падането на Видинското, българските боляри по долината на Тимок и Пиротската област вдигали въстание, което било потушено от Баязидовия син Муса, дошъл в дунавските земи, за да поведе борба срещу брата си Сюлейман. Първи българите му предложили своята подкрепа и участвали в борбата, но Муса загубил, а заедно с него пострадали и бунтовниците български боляри.

Не минали и 4 години, т. е. в 1431 г., българите пак направили опит за освобождение. Но пак напусто.

Колко силно е било националното съзнание на българите и колко голяма е любовта им към свободата, показва фактът, че след три последователни и удавени в жестокости въстания, когато в 1444 год., полско-унгарският крал Владислав предприел поход против турците, множество българи станали доброволци във войската му и се били храбро, с вярата, че ще извоюват свобода и за своето отечество. В 1598 год., стана голямото Търновско въстание, което завърши също с неуспех.

Несподуки след несподуки се нижат, но българският дух се оказва несломим. Вече нямащ възможност за въоръжени въстания, българският народ задълбочава вярата си в Бога и слива в своето съзнание Христовото възкресение с възкресението на Българското царство. Пренасянето мощите на Св. Иван Рилски от Търново в Рилския манастир е било тържествено шествие на българския дух и на спомена за някогашното величие на България – от град на град и от село на село, по цялата наша земя.

Като най-ярка проява на този безсмъртен живец, на тази неугасваща любов към свободата, се явява **архиепископ Петър Парчевич** – потомък на славен български род.

Благородник по кръв и по дух, високо образован и надарен, Парчевич влиза в преки връзки с държавните мъже на Австрия, Полша, Венеция и води преговори за освобождаването на Отечеството си, предлагайки храбростта на хиляди български въстаници.

За подвига на тези именно наши прадеди, от които ни дели четвърт хилядолетие, но които ни са така близки по дух и по сърце, ние сме се събрали тук да опресним спомена и да скъсим духовното разстояние между тях и нас.

Това приобщаване на великото минало към настоящето нека възвеличи духа ни, нека ни научи на себеотрицание в служба на Родината, нека закали прабългарската воля и да направи погледа ни в бъдещето смел и непоколебим!

Тъкмо в днешно време, когато знайни и незнайни сили притискат от всички страни и държавите пращат като огромни кораби, а съвестите се огъват, чествания като днешното закаляват волята, както водата закалява стоманата.

Всички ние, по-възрастните, които пряко или косвено сме загрижени за бъдещето на нашето Отечество, трябва да се радваме, че днешното тържество е изцяло дело на нашата родолюбива академична младеж – починът, както и изпълнението, се дължат на националистичното студентство.

В този факт виждам едно ободряващо значение – здравето наше студентство е било винаги най-верният и най-чувствителният изразител на духовното състояние у народа ни. И днес, в тези тревожни времена, ние го виждаме да се свързва мислено с великото минало на своя народ, за да укрепи силите си чрез спомена за великия подвиг на дедите; да разведри атмосферата с бурния стремеж на техните обществени добродетели – а те бяха: служба на народа, безкористна до аскетизъм и предана до себеотрицание.

– След няколко дни настъпва великденската ваканция и вие ще си разотидете по домовете си. Разнесете това, което ще чуете след малко, по родната българска земя. Припомнете на едни, разкажете на други, какъв е бил българският народ, не от вчера, а от столетия; как първите негови синове са знаели да му служат и първи да се пренасят в жертва пред свещения му олтар. Припомнете на едни и разкажете на други – колко много духовни и материални усилия, колко много жертви е струвала, през вековете, българската свобода и независимост⁵ и допринесете с вашия младежки идеализъм за пробуждането на всички добродетели, които нашият народ е наследил от деди и прадеди и които добродетели сега му са необходими повече от всеки друг път.

⁵ Забележка на редакцията. Това беше времето на „вечното приятелство“, на сърбоманството и на „интегрална“ Югославия.

ГЕРМАНСКАТА КНИГА У НАС

До световната война.

Преди световната война, българската интелигенция изучаваше френски език, четеше френски книги и до известна степен беше под влиянието на френската култура. На какво се дължи това, не е лесно да се отговори, но все пак би могло да се посочи – френската пропаганда и нашата образователна система.

Знайно е, че Франция твърде отдавна се е интересувала от Близкия изток и винаги е скърбяла, когато нейното влияние в бившите и настоящи владения на Отоманската империя е намалявало. Френските католишки лицеи, датиращи от преди освобождението и засилени след него, са били живи огнища за разпространяването на френската култура. Такива са те и днес. От друга страна, в нашите училища се изучаваше дълго време само френски език. Познанията, които се получаваха от класната стая, бяха незадоволителни, но абитуриентът биваше убеден, че знае френски, че ако отиде да следва във френската страна, „ще му бъде по-лесно“. Между това, френските книжари пращаха в България изобилно своите книги, особено популярните издания и пълнеха библиотеката на всеки малко-много интелигентен българин. Едни четяха направо, а други се съблазняваха да изучат езика по-добре, за да използват съкровищата му.

През това време, германците, изглеждаше, че не се интересуват от България. Тяното „немско училище“ в София, приютяваше, в повечето случаи, деца на живущи в България немски семейства. Езикът се считаше за търговски и в гимназиите се изучаваше предимно от младежи с практичен дух, желаещи да се посветят на търговия или да следват в Австро-Германия някое виешо техническо училище.

Макар и малко по-късно, в нашите училища бе въведен и немският език, но учениците предпочетоха да учат френски, считайки, че с него ще им се отворят прозорците на света. Спомням си, ние като деца мислехме, че по-велика от френската литература няма и че Германия е страна, в която само се правят машини. Никой не се зае да пропагандира немската култура, чието величие учениците не подозираха. Като изключим малцината българи, които съзнателно изучаваха немския език, може да се каже, че и онова малко познаване на този език, което световната война завари у нас, се дължи не на съзнателна пропаганда, а на косвеното влияние на могъщата германска индустрия и свързаната с нея международна търговия.

Така беше до световната война.

(в. „Заря“ от 1 юни 1929 г.)

ГЕРМАНСКАТА КНИГА У НАС

**Нейното голямо място през войната и ограничението на това място,
поради скъпата ѝ цена.**

Братството по оръжие през великата война разпали много интереса ни към Германия и към всичко немско. Хиляди младежи и възрастни почнаха да изучават немски език. Доказателство – многобройните издания и на всевъзможните немски граматики, речници, разговорници и пр. Наводниха немски вестници, а военните книжарници, пълни с хубави и евтини книги, се посещаваха и от българи, войници и цивилни. Едни четеха направо, а други изучаваха. От онова време десетки хиляди българи спечелиха поне това, че сега могат доста добре да се ползват от немската литература.

След погрома, нашите студенти вече не се отправяха за Франция и Швейцария, както уреди войната, а наводниха Австрия и Германия. Хиляди младежи отидоха там и първата им работа беше да научат езика. Едни не можаха да завършат науките си, но се върнаха с по един куфар немски книги и с убеждението, че културата на немския народ по нищо не отстъпва на романската култура.

Обаче, истинските звена, които свързаха България с духовна Германия, са нейните възпитаници – доктори на разни науки, лекари, инженери, техници, агрономи и пр. Тези хора не само научиха езика, но вникнаха в немската култура и я оцениха по достойнство. Те намериха, че немският учен е по-дълбок, а немската наука по-системна и по-богата. Те бяха и останаха верни ученици на германските професори, и в своето отечество продължиха да работят в същия дух, в който бяха насочени от университетските семинари. И в нашата наука вече се забелязва едно, бих го нарекъл, германизиране, главно в методите за научна работа. Настолна става немската книга, а другите служат за допълнение и за коректив. Върху българския учен немската култура и преди войната е оказвала благотворно влияние, но сега то става по-силно и обхваща много по-голям брой стари и особено млади учени. Това се вижда и от броя на изписваните научни съчинения: немските бият всички останали.

Но тук се намесва една голяма пречка, която може да има фатални последици за по-нататъшното разпространение на немския дух и немската култура в България. Това е необикновената за българските условия скъпотия на германската книга. В Германия, може би, нямат представа за това. Един пример: печатна кола от българска оригинална книга струва средно три до четири лева, или около 15 пфенига, а в германските издания – средно 15 лева, или около 40 пфенига. Как тази скъпотия се отразява върху покупателите се вижда от това, че дори трите най-големи публични библиотеки в Столицата не могат да си

доставят всички нужни книги и става наложително да координират покупките си, та в цяла София да може да дойде поне един екземпляр! За частните лица да не говорим – те изписват само най-необходимото, а понякога се лишават и от него.

Същевременно, френската книга е сравнително много по-достъпна и тя почва по-често да се явява в българска ръка. Особено неспециалните книги. Френската художествена литература, дадена в популярни издания, отново завладява старото си положение. Нека не бъдем криво разбрани – ние еднакво уважаваме всички национални култури на света. Но ще бъде жалко, ако благотворното влияние на германската наука и литература почнат отново да губят у нас спечелената почва, която напълно заслужават. Този е един голям въпрос, над който трябва да се замислят и у нас и в Германия.

(в. „Заря“ от 2 юни 1929 г.)

СТУДЕНТСТВОТО И НАРОДНИТЕ ИДЕАЛИ

Завчерашната манифестация против репарациите, посред общата загриженост, затопли и обнадежди всяко добро българско сърце. Не с това, че тя допринесе нещо реално за подобряване международното ни положение, а с нещо много по-ценно: **Всенародна сплотеност в името на любовта към Родината и на държавните интереси.**

Видях мнозина граждани да се просълзят от умиление, когато манифестантите минаваха сплотени духом и телом, забравили своите малки съсловни интереси и вражди, тръгнали един до друг – студенти, работници, производители, занаятчии, търговци, пенсионери, всички!

Нашият богомилски дух рядко ни дава подобни картини. Такова единодушие виждах само през най-хубавите победни дни и на някои големи културни тържества. Същото видях и завчера, вдъхнато от дълбоката загриженост пред едно голямо народно бедствие. И това единодушие ми се видя най-дълбоко и най-ценно, защото нещастieto е пробният камък за жизнеспособността на един народ: когато му е предопределено да живи, той се сплотява и неподозирани сили избликуват в гърдите му, а когато е осъден на загиване – нещастieto развързва всички анти-социални инстинкти: егоизъм, взаимна омраза, заслепение от злорадство, или тъпо равнодушие. Историята ни показва, че нравственото разложение е най-сигурният предшественик на политическото робство и на националното загиване.

Забравихме ли вече, защо най-злите от победителите в 1918 год., ония от тях, които желаеха да ни доунищожат, настойчиво поискаха българското правителство да амнистира всички вулгарни престъпници, а на първо място – отечествените предатели? Защо враговете най-много се грижеха за благополучието на родоотстъпниците?

– Защото искаха тия нравствени прокаженци да останат между нас, да ни заразяват със своите антинационални противодържавни идеи, та чрез вътрешно разложение, да подготвят сигурното рухване на България като независима държава. Доброполското богомилство извърши много разрушения, като на няколко пъти се появяваше отново в най-разнообразни форми, но винаги е било едно и също по своята същина и цел: **да разедини народните сили, да ги хвърли едни срещу други** и да направи България плячка на ненаситни чужди апетити.

Микробът на националното разложение още тлее в някои гънки на народната снага. И дебне. Неговата любима плячка е младежта. Младият човек по природа е склонен към крайности. Той е идеалист и мечтател. **Той бленува**

за по-добър обществен строй и е готов на жертви. Точно в този момент идва нравственият прокаженик и **използва светлия идеализъм за своите пъклени цели**. И ония млади сили, които природата е предназначила за творчество, се отдават на разрушение.

Ето една опасност, по-страшна за българската нация от репарациите, против които се борим. И ето защо, ние трябва високо да ценим и да поддържаме в младежта националните добродетели.

Жилавостта на българския народ се прояви още и в това, че нашата младеж, в своето голямо мнозинство, сама се нареди под трицветното знаме. Нейният инстинкт и подсказва, че участието на Отечеството е участ на всеки един. Недрагата съдба на руските бежанци е една жива картина на нещастieto да бъдеш без отечество.

Но, казвам, микробът на разрушението не е унищожен, той дебне всеки миг. Затова върховен дълг се налага на всеки отговорени органи и свободен гражданин, да бди за развитието на младежката душа. Не трябва да жалим усилия, за да я насочваме и затвърдяваме в правия път. **Не трябва да вършим нищо, което може да я разочарова, да я обиди смъртно и да я хвърли в обятията на разрушителите.**

Тия мисли ме обзеха, когато с учудване и скръб узнах за стълкновенията между полицията и студентите-манифестанти. Имало студенти бити и други ранени. Човек едва може да повярва! Във всички културни страни на света, студентите са всеобща любимци. Всички със снизходителна усмивка се отнасят към техните невинни младежки палавости, всички симпатизират на техните политически възторзи. Къде студентите са служили за пушечно месо, освен в черносотнишка Русия и у нас?

Какво накара тия младежи да се съберат под три-цветното знаме и да манифестират своето единодушие, загриженост и преданост към Родината? Щяхме ли да сме доволни, ако те бяха отишли на разходка, изпълнени със злорадството на безотечественика: „Колкото по-зле, толкова по-добре“? С издевателства ли ще възнаграждаваме най-чистия възторг на нашата младеж? Не мислим ли, че може нещо непоправимо да се случува в душата на младежа и да го направи враг на държавата или поне на „буржоазната държава“? Та нали това именно чакат емисарите на разрушението, за да се явят не с камшик, а с прелъстителна усмивка?

На студентите цели семестри се четат лекции за право и законност. Внушава им се, че гражданинът и държавата имат взаимни задължения, че човешката личност е свободна и никой не може да я насилва беззаконно. А на същите тези

студенти, облечени в държавна власт органи нанасят побоища, не, стрелят на месо в тях, като че ли са животни или людоеди.

Вече не за пръв път стават подобни крайно нежелателни и вредни от национално гледище, стълкновения. И не бива да се повтарят. Ако при всяка патриотическа акция има провокатори, полицията трябва да ги издири и обезвреди в самата манифестация, а още по-добре, преди нея. Защото провокаторът предизвиква стълкновението и ловко се скрива, потриваш ръце от удоволствие: че е изложил властта и че обезверил родолюбивия младеж.

А някои словолубци и рекламаджии, нека престанат да си служат със студентството, щом не умеят да го водят разумно. Не беше нужно да се задръстват легациите, за да се предизвикат желаните от някои места конфликти между чужди министри и правителството. Чуждите легации виждат от прозорците по-добре, отколкото от пътната си врата. Чуждите кореспонденти ще протелеграфират единодушието и твърдата воля на народа – не е необходимо това да им се натрапва в очите, защото добива вид на нагласено нещо.

В тези прескръбни инциденти има само две утешителни неща: обстоятелството, че изстъпленията са лично дело на някои необуздани полицаи, които трябва да бъдат веднага уволнени и предадени на прокурора, и второ, че студентите са отговорили на малтретиранията с въздържаност и патриотични песни!

Дано никога вече не се повтарят тия прескръбни случки. Нека повече обичаме и нека бащински щадим младежта и студентството, защото те са носителите на най-чистите възторзи, на горещите национални идеали; защото те са утрешните граждани и бъдещето на народа ни.

(в. „Заря“ от 21 ноември 1929 г.)

БЪЛГАРСКИ СТУДЕНТСКИ ДОМ

– Българино! Когато студентите се явят пред тебе със своята упълномощена комисия и те молят да помогнеш за изграждането на Студентски дом, знай, че пред тебе стои бъдещето и надеждата на твой народ.

Тези, които ти днес едвам забелязваш – утре ще се пръснат между народа, ще застанат при колелата на държавната машина и ще определят културния образ на българската държава.

Бъдещи граждани, творци на материална и духовна култура, учители, агрономи, лекари, адвокати, съдии, държавни служители, общественици и партийни водачи – мозъкът на нацията; интелигенцията, която направлява народните сили – ето какво ще станат един ден тези скромни младежи, когато сложат дипломата в джоба и захвърлят студентската фуражка.

– Отнеси се към тях с почитта на тяхното бъдеще, ако нямаш сърце да ги обичаш сега, в безгрижната им младост! Знай, че живият пример оставя най-дълбоки следи в младата душа. И ако ти днес се покажеш равнодушен към общите нужди и грубо разбиеш идеализма на тия млади – не се учудвай, ако един ден обществото остане глухо към твоите викове за помощ. Не себелюбието и егоизмът, а любовта към ближния и състраданието към чуждите неволи са основата на обществената солидарност.

Бъдещите граждани ще посеят в масата това, което ние сме вложили в ума и сърцето им. Огорчим ли ги с грубост и егоизъм, те ще занесат тия антисоциални чувства като отровно семе върху народната нива. И напротив, нашето искрено желание да помогнем според силите си, ще закрепим вярата им в доброто и в нравствената жизнеспособност на днешното общество. Не можете да искате идеализъм и дълбоки социални чувства от един гражданин, комуто вие още на младини сте доказали, че личният интерес стои по-високо от общественото благо.

Това, което най-силно трогва в акцията на студентите, е техният идеализъм. Във фонда има около 2 милиона лева, а са потребни десети. Дори при най-голяма щедрост от страна на граждани и учреждения, домът ще се изгради след няколко години, когато сегашните студенти вече ще са напуснали Университета и даже няма да са в София, за да се радват на своето дело. Тази велика и рядка добродетел – да служиш с ентузиазъм на една обществена идея, в която ти нямаш никакъв пряк личен интерес – е най-светлата точка в нашия обществен живот. Нека поддържаме високо този факел, нека увеличим блясъка му – той е гордост за народа ни и залог за добро бъдеще.

Студентският дом ще бъде домашното огнище на нашата академическа младеж. В него ще се събират на братска трапеза и разговор най-свидните деца на земята ни. От всички краища на българското целокупно отечество, от села и градове, от свободни и **поробени краища**. Тук те ще се опознават, ще бъдат насърчавани в родолюбие и гражданска добродетел и ще сключват приятелства, които са най-трайните – за през цял живот.

В този дом ще се устрои „менза академичка“, където студентът ще получава здрава и евтина храна. Това е необходимост за България, защото у нас жаждата за наука е всеобща – в села и градове, у бедни и богати. Бедните са голямото мнозинство. И за тях трябва да се грижим най-много. Не само защото са хиляди, но още и затова че природата е капризна: много често тя хвърля божествената искра на таланта и добродетелите тъкмо там, където най-малко очакваме – в селската колиба или под бледото от мизерия чело.

Нашият народ е беден, бедни са и студентите му: наш пръв дълг е да се погрижим за тяхната участ, като същевременно изгладим разликата между бедни и богати. Както всички са равни в аудиторията, така също равни те ще бъдат и около огнището на своя дом. Там те ще станат приятели, вместо да се делят и мразят. А съзнанието, че Домът е дело на техния ентузиазъм и на всенародната волна пожертвувателност, ще прави сградата двойно по-скъпа и по-мила, отколкото, ако беше построена по един параграф от държавния бюджет.

Българското студентство – та това сме всички ние! Нашият демократичен народ е органически свързан със Софийския университет. В него са имали и имат достъп всички; и всички са напълно равни и ценени само по лично достойнство. Ние вчера бяхме студенти, утре нашите деца ще носят червените фуражки; или някой наш сродник сега следва, или е завършил вече... Няма да намерите българин, комуто нашата Алма матер да е чужда.

Като даваме за студентския дом, ние даваме за себе си – за най-хубавия спомен в живота си, ако вече сме свършили, или за бъдещето на своите деца и близки, за бъдещето на България.

(в. „Демократически сговор“ от 23 декември 1930 г.)

ХРИСТО БОТЙОВ

и родолюбивото студентство

Драги студенти-ботйовци!

Водени от своята вярна интуиция, вие сами избрахте за свой патрон великият българин, който – тъкмо в тая възраст, когато вие студентствате – посвети силите и таланта си в безкористна служба на най-голямото човешко благо: на своя народ, на своята Родина.

Вие желаете да следвате неговите завети и доколкото възможностите ви позволяват, да вървите по неговия път.

Христо Ботйов е най-съвършеното въплъщение на българското възраждане. Той жадуваше за просвета и сам просвещаваше сънародниците си. Той подканяше народа към подвиг, и сам даде пример за превръщане думите в дела. Той беше едновременно перо и меч; жажда за живот и готовност за жертва; ранна смърт и безсмъртие.

Излязъл направо от недрата на простия народ, но щедро надарен от Бога, той остава и до днес непостижим идеал за всички български поети, а неговите братя- сиромаси го чувстват винаги свой.

Ботйов е най-съвършената връзка между прости и интелигентни, между низините и върховете, между селото и града. Той е синтезът на нацията. Затова еднакво го почитат и обичат всички, дори онези, които не могат да се разберат добре помежду си.

Съществуването на един Ботйов доказва възможността за духовното единство на всички българи в името на единна България.

Чий е Ботйов? – пита само онзи, който не го е познал. Ботйов мечтаеше за общочовешка правда, но умре под националното знаме Той идеализираше човека, но даде живота си за свободата на българина. Той скиташе по свободния свет, а сърцето му оставаше в поробена България. И с фанатична вяра в бъдещето, той принесе себе си в изкупителна жертва на своя кумир – Отечеството, българското отечество.

С живота, делата и смъртта си Ботйов начерта за винаги идеалите на българския народ.

– Вие, връстниците на Ботйов, сте преките наследници на неговите идеали. Носете ги на вашата крилата младост! Следвайте великата сянка на вашия патрон и вярвайте в звездата на България!

(Юбилеен лист на О. С. О. „Хр. Ботйов“, от 18 март 1939).

КЪМ МАКЕДОНЦИ И ДОБРУДЖАНЦИ

(Из речта му, произнесена в деня на Народните будители, във Военния клуб).

Драги студенти от Македония и Добруджа!

Безкрайно щастлив съм, че мога да се обърна – особено към тези между вас, които са дошли от ново-освободените наши земи. – **пряко** с живо слово и лице срещу лице. Защото едва до преди една година това беше само мечта, за нас и за вас! Ние пеехме песни за Македония и Добруджа и в тях изливахме вярата си, че рано или късно ще дойде денят на справедливата разплата. Вие отвъд, понасяхте тежки и неспиращи страдания, затова че чувствахте Отечеството си отгатък границата – на запад или на юг.

Излишно е да свидетелствам пред вас и пред вашите братя, останали в родните си места, защото е всезнайно, че академическата и учаща се младежи от стара България, палена от своя идеализъм, най-бурно изразяваше копнежа си по вас. Денят, в който се подписа диктатът в Ньой, беше ден на шумни студентски манифестации, дори тогава, когато правителството най-строго ги забраняваше, за да не разсърди всесилните и груби завоеватели. Макар да знаеха какво ги очаква, студентите извършваха своя протест не само с позиви, но и с улични манифестации. Тогава демократичното правителство пращаше конни стражари да разпръсват манифестантите с бичове. След това ректорът трябваше да моли да пуснат на свобода арестуваните студенти и да се отнасят с тях по-бащински...

Самият днешен празник, учреден след Ньойския диктат, беше едно културно средство на протест и на вяра. Защото половината от Народните будители са от Македония, защото всички те са работили за един и същ идеал: **един народ в една държава.**

В моята сказка, произнесена от тази трибуна преди 4 години, аз сметнах за тогава – допустимо да изразя същия копнеж по целокупна България, със следните думи: – „Днес е денят на Народните будители, който ден вие, академическата младеж, с дълбоко проникновение избрахте за свой патронен празник. Днес трепнаха **невидимите, но неразрушими връзки, които свързват всички българи в света, близко и далечно, в едно духовно цяло**“. И нашата вяра се потвърди от фактите: достатъчно беше да рухнат изкуствените граници, и нашето национално единство израсна от само себе си.

Каква радост бе за мене, както и за всички наши професори, когато лани за пръв път, в дългата редица на студентите-кандидати за изпит, се появи една внушителна група студенти от новоприсъединена Македония! Те се извиняваха –

това бяха първите им думи, – че не могат да се изразяват на литературен български език.

– Говорете така, както сте си говорили в къщи, у дома си! – окуражавах ги аз. Рядка духовна наслада бе за мене и за аудиторията, да слушаме в жива реч езика на Пърличев, на Райко Жинзифов, на братя Миладинови. Но не само защото този говор в Софийския университет символизираше обединението на България, но главно затова, защото самото запазване на тази духовна ценност е дело на голям подвиг. Суровият завоевател забраняваше да се говори на български език, литературен или в македонски диалект. Учениците биваха жестоко наказвани, родителите биваха глобявани и преследвани, ако говорят на родния си език. Само сръбски говор трябваше да се чува в измислената „Южна Сърбия“. Но въпреки това, македонската майка шепнеше над люлката езика на Свети Климент. При заключена пътна врата, семейството си приказваше на своя език. На нивата, далеч от ухото на пандурината и на сръбския учител, звучеше същата Климентова реч.

Такива противокulturни престъпления, но и такива духовни подвизи, демократична Европа не можеше да си представи; обаче и не искаше да бъде осведомена. Разбираше ни само германският народ, защото и той страдаше като нас, макар и в много по-мека форма, от същия денационализаторски бяс на демократичната Антанта, голяма и малка.

Не трябва да се забравя ноторният факт, че денационализаторският режим в Македония, особено в северната ѝ част, която остана под сръбско владичество, продължи без прекъсване цели 22 години. Това значи, че днешната академическа и школка младеж е не само обучена в сръбски училища, но дори е родена и израсла под сръбска власт. Никакви български училища и черкви, никаква българска книга, никаква жива връзка между сънародниците отсам и оттатък границата! При тази пълна политическа и духовна изолация на македонските българи, чиято строгост не намаля ни най-малко през тъй нареченото „вечно приятелство“ – македонците запазиха своята българска националност. Това е рядък духовен подвиг, който може да бъде даван за пример в световната наука за издръжливостта на националния живец.

Една констатация из моята служебна практика може да има голямо значение, защото тя е направена и от мнозина други. – някои от македонските студенти трябваше след 4 месеца да повтарят изпита си при мене. Аз бях смаян не само от интелигентното усвояване на материята, но преди всичко от безупречния научен български език, на който студентите ми отговаряха, същите, които преди по-малко от половин година, говореха на своя домашен диалект или на езика, що бяха насилствено научили в сръбските училища! И студентите, които слушаха изпита в аудиторията, просто не вярваха на ушите си!

Резултатът е удивителен, но лесно обясним. За един млад човек не е мъчно да мине от диалекта към литературния говор на един и същ език. Възторгът от освобождението и искреното желание да се усвои езика на велика България, съставляваха психологическия фактор. Стара истина е, че чужд език се учи в страната, където се говори. Същото правило важи и за диалектите – едно селско момче ще запази диалекта си, макар и да е минало 7 години в изучаване на литературния език; но пратете го да следва гимназия в града, където се говори на официалния общобългарски език и то ще промени говора си. Пренесете гимназията в селото му, резултатът далеч няма да бъде същият. Този проблем е много ясен за всички, които обучават младежта. Той представлява една основна предпоставка за националното духовно единение.

(в. „Студентска борба“ от 27 ноември 1942 г.)

ИДЕАЛИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЧЕСКА МЛАДЕЖ

Младежта по своята същност е мечтателна, идеалистична, самоуверена. Тъй както в природата цъфтежът предхожда плода. Но не за този индивидуалистичен идеализъм е думата, а за обществените и политическите идеали.

Нема да се връщаме много назад в миналото. Достатъчно е да започнем от световната война, от когато захваща най-новата история на България.

Макар изморен от балканската война, българският народ напрегна последните си сили, за да постигне своя вековен идеал – националното си обединение. България свърза съдбата си с Германия. Войските на Централния съюз спечелиха незабравими в историята победи, а народите му проявиха рядка издръжливост и гражданска добродетел. Още малко щастие и ние щяхме да победим света. Победени, без да бъдем бити, измамени с обещания за справедливост и с прилагане принципа на народното самоопределяне, ние сложихме оръжие. Краят на нашите усилия и на нашата доверчивост бяха Версай, Трианон и Ньой.

Но с драстичното прекрояване на европейската карта не свършиха нашите нещастия. Те тепърва започваха. Московската зараза проникна у нас и хвърли в борба синовете на един и същ народ. За да ни разстроят нравствено, победителите ни наложиха да дадем амнистия на дезертъори, предатели, спекуланти, бунтовници и политически подстрекатели. Разложението взе застрашителни размери. Платени или самозвани апостоли на червения и на зеления интернационал проповядваха на младежта, че нацията е фикция, че родолюбието е старомоден сантиментализъм, че национализмът е пречка към постигането на общочовешките идеали и пр.

Тъкмо в този решителен исторически момент, сред българската академическа младеж спонтанно се зароди желанието и мисълта: националното знаме да се издигне над всички други знамена, а измъчената Родина да бъде обкръжена с най-голяма любов и с предана до саможертва служба. В речи, в плакати, в разговори, софийските студенти повтаряха един стих от Пенчо Славейков:

„Бог и България – единство в двойна плът...”

Така се основа родолюбивата общостудентска организация „Христо Ботйов“, а малко по-късно и обединителната федерация „Български национален студентски съюз“, който обединява студентите от всички висши учебни заведения в България. Към тези организации се числят и всички академически

дружества на българските студенти при чуждите университети. Българските студенти в чужбина живеят с болките и надеждите на своя народ и изповядват идеалите на своите братя-студенти в Родината.

Кои са тези идеали?

Това са идеалите на българския народ, из чиито недра е излязла нашата академическа младеж. Това са идеалите на нацията. И понеже тя се състои не само от настоящото поколение, но още и от миналите и бъдещите поколения – идеалите на българската академическа младеж са синтезираните възделения на интегралната българска нация, на вековния и безсмъртен народен дух.

Днешна България е изградена върху духовните основи на **Възраждането**, Така ние наричаме онова могъщо народностно движение, което преди 80–90 години пробуди задрямалия от вековното робство народен дух и го насочи към политическа свобода чрез духовно издигане. За възраждането много се говори, но то може да се синтезира в три думи: **служба на народа**. Служба предана до саможертва и безкористна до аскетизъм. Най-добрите синове даваха на народа си най-много и не искаха от него нищо, освен благополучието му. Паметни са думите на революционера Васил Левски: „Ако спечеля, печели целият народ, ако не успея – ще загубя само себе си!“

Но след освобождението, в новото княжество нахлуха политическите, стопанските, социалните и нравствените идеи на западния индивидуализъм. Като нажежен в пустиня вятър, индивидуализмът опустоши крехката душа на българския народ. Единният народ се раздели на две враждуващи партии: либерали и консерватори. Всеки прилагаше всички незабранени от закона похвати, за да изгради личното си благополучие. Политическите агитатори отъждествяваха държавата с партията си. Демокрацията се превръщаше в демагогия и народът постепенно се отчуждаваше не само от управниците си, но и от държавата. Така се зароди кризата в либералната демокрация, която криза стана застрашителна след световната война.

Днес родолюбивото студентство съзнава, че индивидуализмът е изиграл вече историческата си роля; че една нова политическа философия е вече създадена в Европа и че народите се превъзпитават в ново съзнание. Народът се схваща не вече като агрегат от индивиди, а като духовен организъм, като народна общност. Народното единство дава изумителни резултати в наши дни – стиснатият юмрук на народния организъм се оказва много по-силен от милионите въроръжени ръце през световната война. Политико-националните и бойните чудеса, на които сме свидетели в наши дни, са резултат, преди всичко, на народното единство.

Но ние няма да копираме от чужбина. И нямаме нужда от това. Защото имаме свои собствени традиции, само че сме ги забравили. Стига ни да възкресим и да приспособим към новото време и към националсоциализма политическата и социална философия на нашето възраждане. **А тази философия бе проста: чрез своите най-добри синове народът промишлява; чрез целокупните народни сили, водачите на народа действат; единствената и неотклонна цел е – благо на целия народ.**

Най-добрата част от нашата младеж вече е тръгнала спонтанно **по този път**, и вече се връща към сърцето на своя народ, за да се слее с него и с държавата. Младежта доброволно замества либералистичното субективно право, с универсалистичното признание на нашия дълг.

Аз забелязвам с радост, как в пътя на родолюбивата академическа младеж се образува едно ново съзнание, което непринудено се доближава до вече кристализираното съзнание на хитлеровата младеж, но на българска почва. Нашите студенти избраха за свой патрон онзи велик българин от епохата на възраждането, който на 27-годишна възраст – времето, което сега се посвещава на академически занятия – даде живота си за свободата на България и падна под националното знаме. Нашите студенти акламират родната войска и благоговейно целуват народното знаме. Нашите студенти мечтаеха да видят българите единни, а България обединена, силна, цветуща и велика. Затова нашата академическа младеж е била и е носителка на българските национални идеали, за осъществяването, на които е готова да пожертва всичко, което има.

Днешната българска младеж е щастлива – тя обикна своя народ в страданието му, беше бодрата носителка на надеждите му и най-после, доживя великото чудо: обединението на България!

Изпълнен с вечна признателност е целият български народ към Германия и към нейния Фюрер, защото очевиден факт е, че без блестящите германски победи и без благородния жест на Фюрера, нашите братя в Македония, Тракия и Добруджа щяха още да пъшкат под робство.

В сърцето на всеки българин и на всеки младеж са гравирани като свещена благовест думите на Адолф Хитлер, изречени на 4 май 1941 г.:

„Фактът, че сторената на времето неправда над България се поправи, ни вълнува особено много, защото, след като германският народ направи, чрез своето оръжие, възможна ревизията на българските граници, ние имаме право да вярваме, че сме изпълнили един исторически дълг към нашия верен боен другар от световната война.“

Българската академическа младеж съзнава, че и върху нея лежи отговорността за организирането на обединена България в една истински велика и силна държава. Националистичната младеж, същата, която бе носителка на народните идеали през най-тежките години, е убедена, че има само един спасителен път: Нов ред в България чрез един български националсоциализъм, извлечен из идеалите на нашето възраждане, а така устроената държава да се включи искрено в държавната общност на нова Европа.

(в. „Bulgarische Wochenschau“ от 8 декември 1942 г.)

ХЪШОВЕ И ЧОРБАДЖИИ

Из историята на нашата конституция

При завоюването на българското царство в края на XIV век, болярството бе изтребено. С течение на времето от общата маса започнаха да се издигат отделни личности, отличаващи се с природен ум, гъвкавост на характера, материално благосъстояние, образование. Тези лица обикновено биваха добре гледани и добиваха влияние, което използваша за свое лично благо, за доброто на народа си, или за едното, или другото. Имотността, занаятчийството и търговията създадоха обществено привилегирвани граждани и селяни, които народът наричаше с общото име чорбаджии.

В нашето възраждане тези издигнати лица и семейства имат добър дял. Но революционната епоха изнесе на преден план една нова категория обществени деятели – саморасли просветители, апостоли, воеводи и четници, наричани общо хъшове или революционери. Повечето от тях бяха израсли из недрата на простия народ, освободени от традициите на чорбаджийските семейства и белязани, по каприза на природата, с изключителни умствени дарби и вродено мъжество. Повечето от тях, по преки или косвени пътища, бяха ученици на руските народници и нихилисти.

Хъшове и чорбаджии – две обществени категории, но и два светогледа – неизбежно трябваше да се сблъскат. Борбата се ожесточи през последните години преди освобождението, ярко се прояви в Учредителното народно събрание и за дълго време определяше политическия живот на младото княжество. Погрешно ще бъде да се твърди безусловно, че чорбаджиите са били против народностното самоуправление, и че само хъшовете са били негови еднички носители. Разликата е в нюансите, в предпочитанията, в темперамента. Борбата се разрастваше, двете групировки все повече се отдалечаваха една от друга и ставаха все по-непримирими. Отделни епизоди на личен героизъм и беззаветна любов към родината или на тежко нравствено падение у едните или другите създадоха лозунги за още по-ожесточена ненавист и вражда.

Към тези идейни различия се прибавяха и елементи на социални несправди. Повечето чорбаджии живеяха охолно и не се трогваха много от бедственото положение на простия народ, в когото се бе задълбочило убеждението, че чорбаджиите го експлоатират, че добруват за сметка на неговата крайна сиромашия. И понеже доволният е по природа консерватор и зачитан от властта – лесно било на хъшовете да внушат на масата, че чорбаджиите са народни изедници.

Борбите на двете течения по въпроса за нашата църковна независимост и екзархия, са били добре известни на руските политически кръгове чрез донесенията на руското посолство в Цариград. А шумната писмена и устна полемика между „Добродетелната дружина“ и Революционния комитет в Букурещ не останала чужда на заинтересованите кръгове в Русия, особено в навечерието на войната.

В 1873 г. се бе появила една бележита статия – доклад от руския генерален консул в Русчук, Мошнин, в която дейността на българските чорбаджии е била подхвърлена на безпощадна критика.

На княз Черказки бил известен и манифестът на Българския революционен комитет в Букурещ, издаден на 7 май 1874 г. Манифестът завършва със следните думи, в които е отразена съкровената мечта на хъшовете да дадат на България пълно народовластническо управление, в противовес на чорбаджийската Добродетелна дружина, която клоняла към една смесица между руското самодържавие и хегемонията на румънското чокойство:

„Народе български! Ти сам ще си устроиш правителство. Но до тогава подчинявай се на временното българско правителство, избрано от патриотите. Това правителство в скоро време ще се прояви между тебе и ще действа според твоята воля.“

Един документ от 1876 г. ясно ни показва, че „хъшовете“ и по-буйните емигранти-просветители са имали доста определена представа за устройството на една държава, устроена по принципа на народовластието.

Посланието иска една целокупна България, заедно с Тракия и Македония, но ясно показва и какво да бъде държавното управление.

„Българската държава ще се управлява самостоятелно и независимо от една конституция, изработена от едно законодателно тяло, избрано от народа“ и по закони, които ще се създадат „по духа на конституцията и съобразно с нуждите на народа“, „пълна свобода на съвестта трябва да бъде гарантирана“. Повечето от подписващите посланието лица ние после ще срещнем в Търновското учредително събрание и в по-последния политически живот на България като ръководни личности, повечето, от които още продължаваха да носят високо знамето на народовластието.

Такова бе положението през време на народните въстания и в навечерието на освободителната война. Но какво стана после?

Логичното би било, щото руското военно и гражданско управление в България да издири заслужилите българи-просветители, борци за църковна независимост, въстаници-революционери и да им даде възможност да организират и управляват държавата, за чието освобождение те бяха дали кръвта си, ума си, времето си, спокойствието си и всичко, което другите – чорбаджиите – употребяваха само за своето лично благополучие. И обратното: една анкета би трябвало да установи, кои са шпионствали, кои са предавали въстаниците и членовете на революционния комитет, кои са наричали комитетът „хаирсъзи“ и са предпочитали спокойствието на робството пред рисковете на свободата... Тези родоотстъпници и предатели, използвачи на стопанските конюнктури и пр., трябваше да се очаква, че ще бъдат наказани, или поне изхвърлени от политическия живот на новата държава.

Но стана чудо!

Русите победоносно навлязоха в България, настаниха се като окупационна власт и започнаха да организират страната. Чорбаджиите се размърдаха. Предложиха на руските офицери и чиновници удобни квартири в своите хубави домове. Други пък ги канеха у дома си на обеда и вечери. Дори домашни вечеринки устройваха, за да предложат на победителите всички възможни приятности.

Русите не можеха да откажат – от учтивост, но и от нужда: защото къщите на чорбаджиите бяха единствено подходящи за обитаване. Нечорбаджиите живееха в колиби. Пък и приятно е било в средата на чорбаджийските семейства, чиито синове, дъщери и снахи говореха някакъв чужд език, обличаха се по модата, умееха да разговарят, да посрещат и изпращат.

А хъшовете? Те не знаеха чужди езици; бяха прости, скромни. Техните семейства бяха осиромашели още повече от въстанията и войната – колиби опожарени, добитък отвлечен, бащи и синове убити, дрипави и полугладни деца... Неприятна картина за повечето от руските генерали, чиновници и въобще хора със значение.

Не стигаше това. След като спечелиха приятелството на победителите, чорбаджиите взеха мерки да обезвредят своите политически и обществени врагове за момента и за бъдещето. И почнаха хитроумно (нали имаха опитност от турското време!) да клеветят хъшовете, че били... не въстаници, понеже това би изглеждало героично и може да се стори на победителя като заслуга... – че били, чисто и просто, българските **нихилисти!**

Това стигаше на императорските офицери и чиновници, за да гледат на хъшовете като на опасни елементи и разбира се, да ги отстранят и дори преследват с недоверието си.

Останалото се знае...

(в. „Студентска борба“ от 3 март 1943 г.)

КУМИРЪТ НА НАЦИОНАЛИСТИЧНА БЪЛГАРИЯ

Толкова живот и сърдечност бликаше от него, че всички, които го обичаха дълбоко, още не могат да свикнат с мисълта за вечната раздяла. Все ти се струва, че ако отидеш в дома му, ще видиш в рамката на вратата неговата внушителна фигура, да те посрещне усмихнато сърдечно, зарадван, че си дошъл, протегнал топла приятелска ръка. И разговорите, които никога друг не можеше да води, със същия широк обхват, проникновен анализ и необорима логика. И със същата искрена загриженост за съдбата на България. Много рядко в нашата история един толкова силен ум е бивал съчетан с толкова голямо сърце. Само нашето възраждане е създавало такива големи и цялостни личности. И неговата мъченическа смърт за свободата и величието на България постави образа му в трема на възрожденците. Не напразно той зовеше към ново възраждане застрашения от вътрешна опасност български народ. За това ново възраждане той работеше и искаше да води безкомпромисна борба. И на този именно фронт го прониза куршума на противобългарите.

Но те се излъгаха – куршумът превърна човека в кумир! И мъртвият генерал Луков стана, за враговете на националистична България, по-страшен, отколкото беше живият. Защото приживе той беше **пред нас** и ни водеше към борба, изложен на всички отровни стрели. Но сега **той е в нас**, в сърцето и душата ни, недосегаем за интриги и клевети, неотгоним с никакви средства. Всеки български националист чувства да гори в гърдите му една искрица от големия борчески пламък на генерала. И никога връзката между него и националистична България не е била така тясна, така неразрушима и така многостранна. Водач е вече не човекът, а безсмъртният му дух.

Неговото дело за народ и държава е огромно. От юношеска възраст до смъртта си, това беше – един живот за България. Повече от 30 години действителна военна служба. Неотклонно на фронта през трите войни. Възпитатели и учители на офицери и войници. Реорганизатор на войската ни, след опасни политически смутове. И най-последно, възкресението на българската военна мощ – превъоръжаването и бляскавите маневри край Шабанца.

Когато магьосникът от Шабанца стана домоначалник, той продължи същата си служба – той започна да превъоръжава народния дух. В разгара на това велико дело, куршумът на тъмните противобългарски сили прониза сърцето на най-големия българин.

Изстрелът пробуди заспалите и стресна колебливите. Народът като един човек разбра какво е изгубил. Цяла България изтръпна. Дори най-близките сътрудници на генерала бяха изненадани от широтата и скриваната до сега сърдечност на народната обич. Само тъмните сили не бяха изненадани – те знаеха

защо трябваше да му изпратят убийци. А на колебливите генерал Луков би казал през своята голгота:

– Намерихте ме, когато ме изгубихте!

(в. „Зора“ от 17 март 1943 г.; „Bulgarische Wochenschau № 140; като дописка – в „Donauzeitung“ от 20 март 1943; и др.)

II

ПОДВИГЪТ В СААР

На това място ние своевременно изложихме (бр. 1725) разпределението на силите в Саарската област преди плебисцита. А именно: по политическа принадлежност: 40% националсоциалисти, 30% социалдемократи и комунисти, а по вероизповедна принадлежност: 72% католици, 0,52% израелити и малко французи. Като се знаеше, че правителството на г. Хитлер не е в добри отношения с католическата църква и че социалдемократи и комунисти са негови непримирими врагове – резултатът изглеждаше неопределен. Противогерманската и противохитристската пропаганда работеше усилено за статуквото.

Резултатът от допитването до народа се превърна в **подвиг на беззаветна любов към родината**. 90,8% от гласовете са подадени за присъединяване към майката- Отечество. 477 109 гласа за Германия, 46 531 за статуквото (запазване сегашното положение) и 2 124 за Франция. Патриотизмът на саарци надмина всички очаквания, смая света и накара даже германските врагове да се преклонят пред тази света любов към родината. Френският министър-председател е заявил, че никой французин няма да оспорва резултата от допитването и О. Н. е решило областта да се върне на Германия, на 1 март т. г.

Трогателно е ликуването на народа в областта. Къщите, окичени със знамена и гирлянди; камбаните бият като за най-голям празник; хората се поздравяваха шумно и се прегръщат от умиление; едно нескончаемо шествие от 200 000 души е марширувало из улиците на главния град Саарбрюкен, носейки национални знамена, флагове и портрета на Хитлер. Мнозина старци са поискали да видят столицата на отечеството си, преди да умрат – и богати берлинчани са поели разноските по пътуването и пребиваването им. Населението от стара Германия е изказало готовност да подпомогне всички безработни и нуждаещи се саарци. Нека припомним подвига и на онези германски жени и мъже, саарци по рождение, но живущи в други материци на света, които са пътували няколко седмици, за да дойдат в отечеството си и да гласуват за него.

В това време фанатизираните комунисти и социалисти, които са агитирали против своето отечество, бързо събират багажа си и бягат във Франция. Жилищата на комунистическите големци са потънали в мрак, пише един чужд кореспондент. Няколкото хотели, които са подслонявали родоотстъпниците, са празни, като прокълнати.

„Чувството на националност, пише един английски вестник, се оказа по-силно от класовото, политическото или каквото и да било друго чувство.“ Ние се

отделяме от политическия характер на саарския въпрос и се трогваме от подвига на саарци пред олтара на Отечеството.

Унгарският министър-председател е изпратил чрез телеграфната агенция своя поздрав към Саар и Германия, радвайки се от сърце, че **една** от неправдите на договорите е отстранена ...

Печатът напомня, че преди 15 години, за да откъсне Саар от Германия, Клемансо уверявал, че в областта живеят 150 000 французи. Допитването установи само 2 124. Правдата възтържествува, но колко душевни мъки и колко материални щети трябваше да понесе онова население, докато удари часът на светата правда! Събитието от 13 януари затвори една рана в средата на Европа и доказа за пореден път, че в основата на мирните договори има съдбоносни грешки и **обнадежди всички поробени в тържеството, близко или далечно, на светата правда.**

Французите са напомнили в Женева, че, според Версайския договор, Саарската област трябва да бъде демилитаризирана. За сега берлинското правителство отказа да унищожи част от ж. п. линии, които френският генерален щаб счита за стратегически. Очаква се да се намери разрешението чрез спогодба.

Тревогата след Саар

Всички признават пълната победа на германското родолюбие и никой няма смелостта да се обяви против присъединяването на областта към майката-Отечество. Но старите вражди и опасения пак са намерили начин да се проявят. Ние само ще отбележим някои от тях, без да ги тълкуваме.

„Джорнале д’Италия“ мисли, че в Германия има едно трескаво възвръщане към месианизма (предопределение свише), който ще възбуди немското честолюбие до там, че германският народ да се помисли богоизбран да управлява света! В действителност, зад този въображаем месианизъм се крие страхът от прилагане саарския принцип и към Австрия. „Европа, казва вестникът, по никой начин не може да се съгласи със сливането на въпроса за Саар с въпроса за Австрия; Саарската област е германска земя, а Австрия не е германска земя.“ Можем ли от тези думи да заключим, че **Европа ще бъде съгласна да приложи саарския принцип към всички безспорно национални земи, откъснати по мирните договори?...**

Известният френски публицист Пертинакс окачествява саарското допитване не като висша проява на родолюбие, а като „екзалтация на пангерманизма“. И пита: няма ли Германия да поиска допитване за Австрия, за Мемел и за Данциг?

А чешкият в. „Прагер пресе“ иска да посочи „поуките от саарското допитване“ и прави интересни заключения. До сега пропагандата поддържаше заблудението, че Хитлер се крепи само върху силата и че германците са в сърцето си против неговата диктатура. Свободната воля на саарци опроверга тази самоизмама на победителите. Националсоциалистите, според вестника, „искат да завоюват от всеки съсед на Германия по късче земя“. – Не е тайна, че в областта около Карлсбад има гъсти немски малцинства. И вестникът съветва: „Франция трябва да застане здраво на очертаната от Барту политическа линия и да групира всички държави, които държат за мира, за запазването на мирните договори и които не искат да оставят да пропадне цивилизацията.“

На политическото поле се появи едно ново страшно оръжие – бюлетината като **свободно проявена национална воля**. Това ново оръжие е еднакво безкръвно и справедливо. То е последица на цивилизацията и не може да бъде против нея.

(в. „Народна отбрана“ от 23 януари 1935 г.)

ГЕРМАНИЯ ОТХВЪРЛИ ВОЕННИТЕ ОГРАНИЧЕНИЯ ПО ВЕРСАЙСКИЯ ДОГОВОР

Едно събитие от изключителна национална и международна важност е извършено от германското правителство на 16 т. м. със създаването на следната наредба-закон:

„Чл. 1. Въвежда се обща задължителна военна служба. Чл. 2. Мирновременната германска армия, включително полицейските части, влизащи в нея, се състои от 12 армейски корпуси и 36 дивизии. – Чл. 3. Министърът на Райхсвера ще представи на правителството допълнителните закони за уреждане задължителната военна служба.“ Това засега както армията, тъй и флотата и въздухоплаването.

Водачът-канцлер Адолф Хитлер, същият ден, в присъствието на райхсминистра на външните работи фон Нойрат, приел дипломатическите представители на великите сили (включително Полша, но без Русия и без Малкото съглашение) и им съобщил решението на правителството. Великите сили – това са държавите, подписали Версайския договор.

Френската агенция Хавас телеграфира, че берлинското решение направило в Лондон „впечатление на бомба“ и не забравя да добави: отиването на сър Саймън в Берлин, не е ли вече под въпросителна? – Обаче английската агенция Ройтерс съобщава хладнокръвно: „Тук не са склонни да коментират това решение, преди то да бъде проучено от правителството.“ В Женева берлинското решение се тълкува различно; предвиждат се бурни възражения от заинтересованите; смята се, че решението е отговор на английската „Бяла книга“ и че г. Хитлер нарочно е избързал, за да постави скорошния си гост сър Саймън пред един свършен факт, т. е. англо-френското предложение по обезоръжаването да бъде разисквано при онова действително равноправие, за което Германия напразно молеше от няколко седмици насам. – Най-много изглеждат изненадани и смутени в Прага.

След непрестанните, но малко опасни претенции на Унгария за справедливост и териториален преглед на мирните договори; след сравнително лесно успокоения италиански ревизионизъм; сега неочаквано се навдига, с неочаквана сила и самоувереност, най-големият кредитор по ликвидацията на световната война. **Тревогата на всички длъжници, малки и големи, е обяснима.**

Малкото и Балканското съглашения скоро щели да обявят, че ако Унгария и България последват примера на германците, двете съглашения ще

мобилизират. Излишна е тази тревога, защото този въпрос, ако е навременен, ще се решава на друго място, от великите сили, а не едностранно.

Стари и нови неправди.

Германското правителство отпрати към народа (и към целия свят) една прокламация, в която излага мотивите за въвеждането на задължителната военна повинност. Най-напред се напомня, че германският народ бе сложил оръжие през ноември 1918 год., защото беше се доверил на прословутите 14 точки на Уилсън. Измамени в тези обещания, германският народ с големи надежди посрещнал създаването на О. Н., защото вярвал в искреността на неговия статут и очаквал, че чрез международната справедливост и солидарност, постепенно ще бъде избавен от неправдите на мирния договор. „Само така се обяснява, че германският народ не само прие, но и изпълни всички условия, дори най-безумните, които целеха унищожаването на всяка възможност за отбрана.“

Прокламацията силно атакува неискреността на конференциите по разоръжаването. Както е известно, в чл. 8 от устава на О. Н. се казва, че „поддържането на мира изисква намаление на народните въоръжения“ и задължава Съвета на О. Н. да приготви планове за това разоръжение. В действителност, обаче, победителите, под разни предлози, непрестанно въоръжаваха себе си, а най-зорко бдяха да не би някой от победените да превиши предвидената му в договора нищожна норма. Това едностранчиво прилагане на Версайския договор и на чл. 8 от устава, „неминуемо трябваше да доведе до едно несправедливо третиране и чрез това до едно вечно унижение на един велик народ.“

Прокламацията отрича нравствената основа на Версайския договор и с това водачът Хитлер изпълнява една важна точка от програмата, в името на която пое властта: да избави германския народ от несправедливите и унижителни постановления на Версайския договор. – „Поради различни причини, този мирен договор никога не би могъл да създаде основата за едно истинско помиряване на народите и за едно умиротворяване на света, а напротив, неизбежно трябваше да увековечи чувствата на омраза и вражда.“

Накрая, прокламацията съобщава и целите на германското въоръжение: „Не само за запазване целостта на националната територия, но и за да осигури признаването на Германия като една от силите-поръчителки на международния мир... Не като военно нападателно средство, а само като начин за законна отбрана и, следователно, за заздравяване на мира.“

Близкото бъдеще ще покаже, дали германската дипломация добре е подготвила този жест на национално самосъзнание. Възможно е, германците

действително да са се силно въоръжили и да притежават някои изключителни военно-технически изобретения, които ги правят твърде самонадеяни. Най-вероятното е, че ще се вдигне голям шум, както около напускането на О. Н. от Германия, или както около унгаро-югославския конфликт, и всичко отново ще заглъхне на повърхността, за да продължи мълчаливо и скрито. Държавите се въоръжават толкова по-трескаво, колкото повече се страхуват от бъдещата война.

(в. „Народна отбрана“ от 20 март 1935 г.)

МИР, НО И МЕЖДУНАРОДНА СПРАВЕДЛИВОСТ

Последната голяма реч на германския държавен глава г. Хитлер продължава усилено да занимава световната дипломация и цялата европейска преса. Възстановяването на наборната армия, усиленото въоръжаване с най-модерни бойни средства и високият дух на национално единство, направиха от **Германия първостепенна военна сила**, чиито политически насоки могат да бъдат съдбоносни за някои европейски държави. Тъкмо тази опасност, действителна или въображаема, застави буржоазна Франция да се съюзи със СССР, а фашистка Италия да се обяви против посестримата си по държавно устройство.

В едно време на недоверие и опасения от въоръжения и онеправдан тевтонски колос, речта на Хитлер дойде да протегне ръка за мир и да поиска не територии, а само справедливост. В същината си, речта е построена върху основните начала на правото, вследствие на което тя се явява като **обща защита на всички онеправдани**.

Версайският договор налага на Германия тежести, но и дава и известни права, във форма на задължения за победителите. Общозвестно е, че някои от задълженията, които победителите доброволно си самоналожиха под натиска на общественото мнение, не са изпълнени и до сега... Правната максима: „*pacata sunt servanda*“ (договорите трябва да се изпълняват), важи и за двете страни. Вследствие на факта, че държавите-победителки не са изпълнили известни свои задължения, договорите са били вече нарушени в часа, когато Германия отхвърли военните им ограничения. Когато покойният Барту и мнозина други говореха и говорят за светостта и ненарушимостта на мирните договори, те бяха вече нарушени и то от най-върлите им пазители. Тези разсъждения се отнасят не само до неосъществяването на разоръжаване, но и до всички постановления относно **националните малцинства, морски излази и пр.**

Германия е многократно обвинявана в зла воля, за където не се отзовава на поканите да се върне в О. Н. Хитлер отговаря, че в основата на О. Н. лежи едно съдбовно противоречие: като междудържавен институт, О. Н. предполага равенство и равноправие между всички членове, а в действителност О. Н. узаконява неравенството и привилегиите на мирните договори от 1919 година. Това противоречие трябва да се премахне и тогава пречки за връщането на Германия няма да има.

Към системата на колективната сигурност г. Хитлер внася една значителна поправка: Германия е готова да сътрудничи, обаче, „не във формите на едностранно диктувани условия“. Не трябва да се изисква най-много в ултимативна форма, а да се искат минималните възможни жертви и постепенно

да се отива към все по-тясно сътрудничество. **Щом не се държи сметка за нуждите и желанията на всички договарящи, щом се изключва дори онази ревизия, която ще дойде сама по себе си с течение на времето и с мирни средства – създава се не система на сигурност, а подготовка на нови сътресения.**

За да докаже на дело своето миролюбие, берлинското правителство е готово да сключи договори за ненападение с всичките си съседи, с цел нападателят да бъде изолиран, войната да бъде ограничена, за да не обхване всички държави, а на воюващите да не се продават оръжия и бойни припаси. Същевременно правителството желае Локарнският пакт, който гарантира сигурността на Франция, да бъде допълнен с едно споразумение за въздушните нападения.

Обвинявана, че се въоръжава със страшни бойни ново-открития, Германия предлага те да бъдат всеобщо забранени, както едно време бе забранена употребата на „дум-дум“, на отрови, бактерии и др. безчовечни средства. И както конвенцията за „Червения кръст“ забранява да се убиват ранени и пленени, защото са беззащитни, **така да се забрани и убиването с отровни и запалителни бомби на мирното население извън бойната зона.** С това, ужасът от въздушните нападения над градове и населени места ще изчезне. Хитлер предлага като санкция: която държава употреби такива бойни средства, да бъде поставена извън човечеството и неговите закони.

С такива бойни средства разполагат всички държави – дали някоя ще се отзове на германското предложение, или ще продължат да се снабдяват тайно с най-безчовечни оръжия, а гласно да се обвиняват една друга? На Англия г. Хитлер прави една голяма и недвусмислена отстъпка: той официално признава на Великобритания правото да има първата флота в света и казва, че „германското правителство има искреното намерение да направи всичко, за да създаде с английския народ и с английската държава такива отношения, че всяка бъдеща война между двата народа да стане завинаги невъзможна.“ (Това се схваща като явно желание, Англия да бъде откъсната от бившите си съюзници, главно от Франция).

Срещу постоянните обвинения на Франция, че Германия замисля да я нападне, г. Хитлер обръща внимание, че френската армия е снабдена с многобройна тежка артилерия и големи танкове, предназначени за нападение. Тъй като френско-германската граница е много сигурно укрепена, приготовленията за нападение стават подозрителни и логичното следствие от тях е, че за защита на мира те трябва да бъдат ограничени, в противен случай, Германия е в правото си да укрепи демилитаризираната по договора Рейнска област за своята самозащита.

По австрийската независимост г. Хитлер се изказа косвено. Той иска чрез международен договор всички държави да се задължат взаимно да не се намесват

във вътрешните си работи. Това е общо благо и няма защо да бъде в полза само на Австрия. Обаче, необходимо е точно да се определи понятието „намесване“, за да не могат лишени от народното доверие правителства да се оплакват от външна намеса, когато вътрешни обществени сили искат да ги свалят.

Най-после, г. Хитлер основателно се оплаква от това, че „неотговорни елементи тровят общественото мнение“ с непрестанни интриги против Германия, с което пречат да се установи истинско помирение между народи и държави.

(в. „Народна отбрана“ от 5 юни 1935 г.)

БЕНЕШ В МОСКВА

По примера на г. Лавал, д-р Бенеш отиде в Москва, за да има лични впечатления от хората, на които се е доверил с договора и за да уговори някой, може би, поверителни подробности. Чехословашкият външен министър е бил предмет на голямо внимание от страна на руските ръководители. Приет е бил на продължителен разговор от Сталин и Молотов и др. политически личности, а с г. Литвинов е имал няколко разговора, при един от които са били разменени ратификационните документи за влизането на договора в сила.

Вън от съюза за взаимопомощ, подобен на френско-руския и целящ главно „мира“, т. е. запазване на териториалното статукво, установени са били благоприятни условия за търговска размяна, за кредит в полза на Русия, за културно общуване „като средство за повлияване върху общественото мнение в двете страни“. Интересно е, как капиталистическа и социалдемократична Чехословакия ще влияе върху общественото мнение на СССР и обратното! Според издаденото за случая съобщение, всички разговори били водени „в атмосфера на искреност и пълно взаимно разбирателство“.

В изявленията си пред московския печат, г. Бенеш не е скрил, че мотивите за сътрудничество със СССР са били особено засилени вследствие стопанската криза и след като Хитлер взе властта в Германия. „Аз съм привърженик на системата на колективната сигурност“, е казал г. Бенеш, подобно на г. Лавал. Обаче, новият съюз не се ограничава само с „германската опасност“. Чехословакия трябва да служи за мост на руското влияние в средна Европа и на Балканите. От Москва се съобщава, че между Сталин и Бенеш се е постигнало единомислие по независимостта на Австрия, т. е. по дунавския или средноевропейския въпрос. Русите били изказали пожелание, Бенеш да ги свърже по-тясно с двете малки съглашения и главно с Югославия. Външно взето, Русия се връща към политическия обсег на царския режим, но какви са в действителност интимните цели на Съветския съюз?

Забележително е подчертаното участие на комисаря Ворошилов в срещите на Бенеш. Той е присъствал на повечето официални разговори и банкети, а когато г. Бенеш е пребивавал в Ленинград за 2–3 дни, военният министър Ворошилов е отишъл там, водил е с него едночасов разговор, поканил го на обяд, на който присъствали множество висши морски и армейски офицери. Трябва да се припомни и служебната обиколка на чешкия генерал Файфър в Русия. Говори се, че Чехословакия щяла да стане евентуално база на руската военна авиация, в случай на сблъскване между Германия и Франция или някой от съюзниците и.

(в. „Народна отбрана“ от 19 юни 1935 г.)

СЯНКАТА НА СССР НАД ЗАПАДНА ЕВРОПА

Чрез френско-чешко-руския съюз, СССР хвърли върху Средна и Западна Европа гигантската си сянка. Политическото равновесие се разстрои.

Първата сериозна противомярка е англо-германската флотска спогодба. В Камарата на лордовете е било казано: „Новата флота на Германия ще господства напълно в Балтийско море“, т. е. съветската флота, при нужда, може да бъде атакувана и разрушена или затворена в Балтийското море!

Макар и в пактови връзки с Русия, италианците не гледат с добро око на френско-чешко-руския съюз. Мусолини винаги е предпочитал европейския мир да се осигури чрез четворното сътрудничество на западните велики сили, без Русия. Предполага се, че ако френско-чешката помощ защити Русия, вниманието на Германия ще се от-влече от изток и ще се съсредоточи на юг към Австрия.

Една от причините за сърдечния прием, оказан на министър Гьоринг в Белград, е и тази, че Югославия не е наклонна да признае СССР и да се сближи с нея. **Нарастването на руското влияние автоматично увеличава значението на Германия, която е най-сигурната опора срещу болшеvizма.**

Идеята за един японско-руски пакт за ненападение отново занимава ръководните лица в Токио и Москва. Вероятно е да бъде осъществен. И някои се питат: искрено ли е миролюбивото на болшевиците, или те имат нужда от мир за известно време, докато привършат някои свои вътрешни работи, напр., въоръжаването си или болшевизирането на Средна Азия?

(в. „Народна отбрана“ от 5 юли 1935 г.)

АВСТРИЙСКИТЕ СЪБИТИЯ

Тази статия беше обнародвана във в. „Слово“ от 14 март 1938 г., веднага след извършването на „аншлуса“. Обаче, тя не е нищо друго, освен буквално препечатване на статията „Австрия на кръстопът“, публикувана във в. „Народна отбрана“ от август 1934 г., веднага след пропадането на първия опит за аншлус и убийството на противогерманския бундесканцлер Долфус. Сред ликуването на юдео-масонската преса, в тази статия се изказа вярата, че Австрия неизбежно ще се присъедини към Райха.

От Сен-Жерменския договор насам Австрия мина през няколко социално-политически революции, свързани с основни промени в публичния строй и дори с кървави улични изстъпления. И всичко това се върши от един мирен по природа народ, с вековни традиции и висок културен уровень! Големи богаташи обедняваха за няколко месеца; фабрики се затваряха; реномирани фирми се обявяваха в несъстоятелност. Но разпиляването на натрупаните богатства не облекчаваше немотията на масите. Никъде мизерията и страхът пред утрешния ден не с така силни. Има хиляди потресаващи сцени на формен глад. Във Виена и в други градове всеки ден се отбелязват детски само-убийства от безработица и мизерия.

Някога благоденстващата и меродавна Австрия беше превърната в страна на мизерията и на политическото обезличаване. Виновника за това е Сен-Жерменският договор, който беше продиктуван от сляпа омраза към Австро-Унгарската монархия и при пълно отсъствие на политико-стопанска съобразителност. Само така може да се обясни създаването на една **неспособна за самостоятелен живот държава** от икономическо гледище.

Бившата Австрия изхранваше гъстото си население главно чрез индустрия, а интелигенцията се отдаваше на военна служба и чиновничество. Сега каменните въглища и минералите останаха в Чехия, заедно с редица отлично уредени индустриални заводи. Фабриците на днешна Австрия трябва да купуват не само сурови материали, но даже и гориво, със злато, което прави производството неспособно да конкурира. Условието за безработицата са налице.

Унгарската Пуста и полята на славянските земи снабдяваха неземеделското население с изобилна и евтина храна. Сега тези житници са отделени с погранични бариери. Всяка покупка трябва да се плаща със злато, или с чужди девизи, което е равносилно. Външни платежни средства днешна Австрия може да си достави само чрез своята неблагоприятно поставена индустрия. Нека споменем, че обезценяването на кроната през 1919–1921 г. унищожи готовите австрийски капитали, без да говорим за имотите на австрийски поданици,

останали в териториите на ново-образуваните държави, които имоти, чрез специални закони, бяха полуприсвоени.

Крайно неблагоприятните стопански условия се изразяваха в силно пасивни търговски баланси, без никакъв изглед за подобрене. Само две години след Сен-Жерменския мирен договор, Австрия се намери пред пропастта на сигурен икономически банкрут. Управници и народ, обзети от тревога, търсеха изход. И се появило множество комбинации и предложения, които имаха това общо помежду си, че завършиха с присъединяването на осакатената Австрия към някоя от съседните държави... Тъкмо в тази атмосфера се появи идеята за **обединение с Германия** (т. н. аншлус). Към стопанската необходимост се прибавят чисто морални подбуди: униженият австриец вярваше, че в средата на общото немско отечество неговата дума ще тежи повече, и че пътят към ново възвеличаване се разчиства.

Така се обяснява необикновената популярност на идеята за аншлуса. Всички политически партии го желаеха. Отговорните лица в двете държави открито възхваляваха предстоящото обединение. Даже в 1928 г. се мина към осъществяването му, обаче, Хагският съд, под натиска на силите-победителки, анулира договора. Същевременно, същите сили заработиха вътре в Австрия за **отклоняване австрийското обществено мнение** от идеята за аншлуса. Работеше се чрез пропаганда и финансова помощ.

Още в 1921 г., за да бъде предпазена от държавен банкрут и стопанска разруха, Австрия получи от заинтересуваните велики сили един значителен държавен заем, но същевременно и един унижителен финансов контрол. В 2–3 години заемът беше консумиран и острата криза се възвърна в същата си неизменна застрашителност. Последва нов заем, после трети и т. н., дори до днес. Австрия е всецяло заробена икономически и никога не би могла да се изплати. Кредиторите знаят това, но продължаваха да дават заеми, по-скоро помощи, за да изплащат греховете си от 1919 г. и защото така им диктуват политическите интереси.

Присъединяването на Австрия към Германия е изрично забранено от мирните договори. Франция и Малкото съглашение не желаят да видят немството засилено, числено и морално. Италия пък не желае да види Германия като своя съседка, защото неизбежно един ден ще почне да претендира за Южния Тирол и за местата, населени с немци и сега под италианско знаме. Една слаба и безводна Австрия е за предпочитане! Англия пък не желае нови усложнения. Този беше смисълът на формулата: **запазване австрийската независимост**.

Когато националсоциалистите, в чиято програма аншлусът стои като първостепенна цел, заеха властта в Берлин, заинтересуваната бдителност над австрийската независимост започна да става трескава. Натискът върху Германия се засили. Даже приятелят Мусолини изтръгна от Хитлер, във Венеция, формално обещание, че ще зачита независимостта на нещастната република. Канцлерът Долфус, ползвайки се много умело от безрезервната подкрепа на бившата Анганта, от грешките на националсоциалистите и от някои вътрешни стопанско-социални и политически особености, можа да вземе един решителен фронт против аншлуса.

На този изкуствен фронт Долфус намери трагичната си смърт. Този крайно нежелателен инцидент беше само едно траурно зърно в дългата мартирология на Австрия. Никога щаденето на една независимост не е било по-неискрено и по-трагично. **Австрия стоеше на един бурен кръстопът**, защото нямаше свобода да избира между принудителното доброжелателство на силите-победителки и своето влечение към братска Германия, която по най-естествен начин я спасява от стопанската безизходност и от политико-националните унижения.

Събитията през последните два дни напълно оправдават горните мисли, които ние обнародвахме още през 1934 година в августовската книжка на „Народна отбрана“. Както е видно, събитията в Австрия не са инцидент, а последица от дълбоки политически и стопански причини.

III

СЪПЕРНИЧЕСТВОТО НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ И БАЛКАНИТЕ

Европейската политика се развива главно под знака на френско-германското съперничество. Англия само наблюдава отблизо, пазейки собствените си интереси, които за сега се свеждат към равновесие и мир. Италия е много дейна и преследвайки народните си цели в Адриатика и Северна Африка, използва средноевропейските усложнения, за да изиграе ролята на арбитър между двата враждуващи колоса. В балканските работи Германия участва косвено. Между великите сили преки съперници са Франция и Италия.

Не трябва да се забравя един основен проблем: Лондонският договор от 1915 г., подписан от Франция, Англия и Русия, обещавахе на Италия цяла Далмация, с помощта, на която италианският народ постига едно свое съкровено желание: да направи Адриатика италианско езеро и да гарантира цялата източна граница на държавата; наред с това, задоволяващ, се някои исторически и етнографски народни искания и се открива действителна възможност за проникване навътре в Старопланинския полуостров. При сключването на мира, френското влияние надделя и Далмация се даде на Сърбия. Италианците и до днес не могат да забравят загубата и се считат чисто и просто измамени.

Насреща това, Югославия отговори с непоколебима твърдост да не отстъпва нито педя земя, населена със славяни, които действително мразят Италия. Нещо повече: усилено се строи югославска флота, срещу която Италия е принудена да пуска нови бойни единици.

Характерен за итало-югославските отношения е Мариборският конгрес на славянските бежанци от новите италиански земи, станал през тази есен. Към конгреса се присъединиха всички народности югославски организации. Държавата се остри рече против Италия и „черната фашистка реакция“. Не е пощаден и папата, защото пазел „гробно мълчание“, когато се потъпквала народната съвест на малцинствата. Думата е за югославските малцинства в Италия. В резолюцията се искат, щото Горице, Истирският полуостров, където е италианската морска база и Триест да бъдат един ден присъединени към Югославия. На тази почва захвана остро словесно пререкание между печата на двете държави, което и до днес не е утихнало.

Между тези две противоположни гледища, френската дипломатия иска да хвърли мост. Желает да се сближи с Франция, по свои съображения, г. Мусолини в завчерашната си Миланска реч се показва готов да се помири с Югославия, но при „точно определени условия“. Какви са те? Ще бъдат ли приемливи?

Френско-италианските отношения не са сърдечни, главно поради незадоволените териториални искания на Рим. Г-н Барту смяташе да се възползва от последните недоразумения между Рим и Берлин по австрийския бунт и ако не спечели Италия, поне да я откъсне от Германия. Обаче, германците съзнаха грешката си и сега са възложили на пълномощния си министър в Рим да направи всички възможни отстъпки, за да спечели отново италианското приятелство. Това значи, на прост език казано, че французите ще трябва да дадат повече! Тъкмо тук, между Париж и Белград почват да се мяркат призраци няма ли някое югославско искане да бъде пожертвано? Приятелството между Франция и Югославия е вярно и сърдечно, обаче, дипломатите трябва да знаят своя занаят.

Френският печат бие тревога, че „германската дипломатия е в настъпление“ и то към малките съюзници на Франция. Поради самообълбението си, Ке д'Орсе почти изгуби Полша. Излизането на г. Титулеску, най-безрезервният френски приятел, от кабинета, се съпоставя с една знаменателна статия от брата на м-р председателя Татареску, в която се казва: Ние искаме да запазим съюза си с Франция, но нашите търговски интереси ни приближават към Германия!

Между Югославия и Германия напоследък се установиха блестящи търговски връзки: списанието Льороп Нувел констатира, че „Германия е купила в брой цялата излишна югославска реколта“. Говори се, че напоследък са купени 12 милиона кг. тютюн. Същото списание се пита трябва ли да се вярва, че Югославия се е отплатила чрез неутралитет по австрийския аншлус и че затова националсоциалистите бягат на нейна територия? Навремето даже се мълвеше, че Югославия имала интереси Германия да има обща граница с Италия, за да иска обратно Южния Тирол и да гнети Италия икономически. Но „Тани“ справедливо бележи, че Германия, настанена във Виена, ще увлече Унгария, а от там ще бъдат застрашени за новите си земи Югославия, Румъния и Чехословашко. Всички тези въпроси трябвало да се изнесат на парижката среща, която по трагични причини (с убийството на крал Александър) не можа да се състои.

(в. „Народна отбрана“ от 19 октомври 1934 г.)

ИТАЛИЯ И ЮГОСЛАВИЯ

Италия и Югославия имат реално съперничество, което ние сме отбелязвали и друг път. Спорове от този род не се изглаждат лесно, затова на **предстоящото итало-югославско споразумение ние гледаме като на преходно**, с цел да се постигнат някои близки второстепенни цели и главно да се запази мира. **Жестоката истина е, че дълбокият антагонизъм ще си съществува и занапред.**

Но че пътят към едно конкретно разбирателство, подготвяно и желано от Барту, е открит, показва не само миланската реч на г. Мусолини, но и някои дребни на глед факти, напр., правителството е конфискувало един римски вестник, който излязъл със сензационни заглавия за вътрешни смутове в Югославия и др. т.; правителството също е удовлетворило молбата на югославския шарже д'афер в Рим, щото италианските радиостанции да избягват известни неприятни намеци.

Говори се, че една от задачите на френската дипломация е била да убеди краля в необходимостта да се забрани свободната кампания на печата и събранията против Италия, да се избягват дразненията и изобщо да се изостави враждебната политика спрямо Рим и Ватикана. С други думи, да се вземе за основа съществуващото положение, без тълкувания, каквато е практиката с България. Тези внушения вероятно ще бъдат следвани от бъдещите белградски правителства, защото регентска Югославия има нужда от мир. Една спогодба, която би напомняла спогодбата около Фиуме, може да се очаква.

(в. „Народна отбрана“ от 26 октомври 1934 г.)

УНГАРИЯ ПРЕД СЪДА НА О. Н.

За правните спорове между държавите съществува „Постоянен съд за международно правосъдие“ В Хага. Сегашният спор е отнесен пред Съвета на О. Н. в Женева, който служи и като политико-помирителен съд в случаите, когато между членовете на О. Н. се яви спор, който може да доведе до прекъсване на отношенията... Светът се мъчи да осигури уреждането на спора (чл. 15 от Пакта).

На 7 т. м. започна разглеждането на спора, под председателството на португалския пратеник Васконселос, понеже редовният председател г. Бенеш, като страна на спора, се отвежда.

Г. Йевтич е развил югославската теза, че убиването на краля е целило държавното единство на Югославия и е отправил някои конкретни обвинения срещу Унгария. След него, г-да Титулеску и Бенеш са заявили, че се присъединяват към изложението.

Веднага била дадена думата на унгарския пратеник, г. Екхарт, който е осъдил убийството, но веднага обосновано е отхвърлил югославските обвинения за пряко участие на унгарските официални органи в организиране на злодеянието.

Заслужава да се отбележи, че **дори в този тежък момент унгарският делегат не се е поколебал да се застъпи пред световното обществено мнение за поправка на несправдите, причинени от мирните договори.** Марсилското убийство, е казал Екхарт, е само един белег на революционното положение, създадено от договорите, следователно, само прегледът им може да осигури мира и да създаде условия за международно сътрудничество. А задружните обвинения на Малкото съглашение той окачестви като един политически похват, а именно, че държавите, от които Унгария търси земи, имат интерес да я злепоставят.

След унгарския пратеник, г. Рюджи бей е казал няколко общи думи. По-смел и положителен е бил г. Бенеш, който е казал, че и към Чехословашко Унгария е действала съзаклятнически и натъртил, че ако в бъдеще някой се опита да докосне единството на Югославия, Чехословашко и Румъния, сблъскването ще бъде неизбежно.

Унгарски бежанци

– Общественото мнение на Унгария е силно разтревожено от хиляди бежанци, които пристигат от пограничните области на Югославия. Според маджарски сведения, сръбски четници и доброволци масово и набързо

изгонвали унгарците, без да щадят нито жените и старците, нито децата и кърмачетата.

Вестниците се пълнят със сърцераздирателни сцени, които и у нас будят горчиви спомени от следвоенното време.

От Белград се телефонира, че „съобщенията на унгарските вестници са неточни“. Едно от удовлетворенията на Югославия, вероятно, ще бъде освобождаването ѝ от унгарските малцинства, които са с високо национално съзнание и не се поддават на поглъщане.

(в. „Народна отбрана“ от 12 декември 1934 г.)

ИТАЛИЯ ЗАПАЗВА ПОЗИЦИИТЕ СИ

Италия запазва позициите си, по всички линии, с удивителна последователност и смелост. От времето на световната война, никой не е дръзнал да държи спрямо Великобритания такъв изобличителен и горд език. Мусолини е казал на един френски кореспондент: „Ние хранехме към английския народ искрено и вярно приятелство, но намираме, че е чудовищно, че тази нация, владееща света, ни отказва едно бедно кътче под африканското слънце.“

Докато в О. Н. търсят миролюбиво разрешение, а Британия съсредоточава флотите си, римското правителство неотклонно следва своя път на военни приготовления. Може би, в последния момент, войната ще бъде избегната, но трябва да се подчертае, че политиката и дипломацията не се месят в работите на военните и не всяват колебание и гъвкавост там, където трябва да владее твърда воля и строга последователност. Войски непрекъснато заминават за изток, страната вътре се готви за война, прави се проба с масова мобилизация. Едно важно събитие е решението за вътрешен заем, който трябва да даде на съкровището 12 до 15 милиарда лирети, предназначени да покрият военните разходи.

В последните дни, италианската дипломация даде някои леки признаци на отстъпчивост, вероятно пред натиска на Великобритания, на световното обществено мнение и главно, на френските съвети за умереност. Римското правителство се е показало склонно, не да приеме предложението на Петчленна женеvsка комисия, а да го вземе за основа на преговори между трите велики сили. В този смисъл е била отправена настоятелна препоръка на г. Лавал.

(в. „Народна отбрана“ от 25 септември 1935 г.)

САНКЦИИТЕ ПРОТИВ ИТАЛИЯ

Италианските възражения на О. Н. – Римското правителство отхвърли предложението за мирно разрешаване на итало-абисинския спор, изхождащо от „Комитета на петимата“; но за да не се сметне, че Италия не зачита самото О. Н. барон Алиози бе натоварен да направи устни възражения по същество, състоящи се в следните точки:

1. Комитетът не е взел под внимание представените от Италия доказателства за това, че Абисиния не е изпълнила задълженията, поети при влизането ѝ в О. Н., иначе, той би заключил, че **Етиопия не може да бъде член на О. Н.**

2. Вследствие на това, Етиопия не може да преговаря с другите членове на О. Н., на равна нога; в действителности, тя не е цялостна държава, защото областите, които господстващото племе Амара си присъедини с оръжие през последните 50 години, се намират в плачевно положение, управлявани са лошо и робството в тях е много развито; ето защо се налага европейска намеса, чрез която, потиснатите племена да бъдат освободени от амарската тирания; но за да се постигне това, официална Абисиния трябва да бъде принудена, подразбира се, със силата на оръжието.

3. Комитетът на петимата е предложил да се окаже помощ на Етиопия, на общо основание, като че ли се касае до някоя модерна, а не до една варварска държава; бидейки такава, и като не отговаря на условията за членуване в О. Н., Етиопия не може да бъде защитавана с предвидените в устава средства (подразбират се санкциите).

4. Най-подходящото средство в случая е, да се учреди мандат над нея, тъкмо според устава на О. Н. Обаче, вместо това, тя косвено се насърчава към упорство, като ѝ се позволява да увеличи и модернизира войската си и даже да излезе на море. На последното, Италия се противопоставя с всички сили.

5. Комитетът не е взел под внимание тристранните договори относно Абисиния, създаващи права в полза на Италия, които права тя е на път да си осъществи.

6. Римското правителство е доволно, че Англия и Франция признават особения интерес на Италия за стопанско разширение в Етиопия, но веднага добавя, че то не е възможно по пътя на мирната спогодба, защото Етиопия не е способна да поеме правни задължения и да ги изпълнява.

Санкциите. – Смислът на горните възражения е двойк: първо, да се остави отворена врата за преговори, и второ, да се докаже формално-юридически, че не могат да се турят в ход санкции, защото те са допустими само при въоръжен конфликт между равни членове на О. Н., а Абисиния не е равноправен член, даже не отговаря на изискуемите се за членове условия и следва да бъде изключена.

Италия има една формална възможност да се освободи от санкции: да напусне О. Н., както едно време Япония, и да стане уставът незадължителен за нея; в този случай, тя се лишава от покровителството на О. Н. Изглежда, че в Рим са решили да напуснат О. Н., веднага щом бъде необходимо, но това ще стане в последния момент, когато бъдат изчерпани всички други средства.

В Париж е свикан на заседание управителният съвет на суецкия канал, за да се обсъди затварянето му, като санкция против започване на война от Италия. Английското правителство притежава 44% от акциите. Много вероятно е, че раздвижването на италианските морски сили и укрепяването базите на подводниците, става с оглед към тази възможност. В Италия не се тревожат много от това заплашване.

За високия дух и гражданската дисциплина в Италия говори и фактът, че въпросът за санкциите се обсъжда от печата открито. Запаси има достатъчно; вън от това, Италия ще търгува с Япония, Германия и Бразилия, които не са членове на О. Н. От това ще загуби Англия, която внася стоки за 702 милиона лири годишно, а купува от Италия за 530. Ако обаче, някои членове на О. Н. пречат на тази търговия, това ще означава блокада, за разкъсването, на която италианските морски бойни сили ще се намесят ефикасно. И тук изниква големият въпрос: Англия ще обяви ли война на вековната си съюзница – Италия, без чиято помощ англичаните мъчно биха се решили да воюват; ще изпрати ли флотата си против ценната си приятелка, особено, когато я е насърдила, вероятно, в абисинската експедиция? Страхът, че Италия може да се присъедини към Германския блок, ще бъде решителен при вземане на решението.

(в. „Народна отбрана“ от 2 октомври 1935 г.)

*

Войната и санкциите. – Италианските войски настъпиха по всички линии, на 3 т. м., оправдавайки действието си с общата абисинска мобилизация. Италианските операции се развиват много бързо и победоносно.

Събранието на О. Н. беше свикано да се произнесе по предвидените в чл. 16 санкции срещу нападателя. Със завидна смелост делегатите на Австрия и Унгария заявиха, че техните държави не могат да участват в санкциите против

Италия, поради тежкото си стопанско положение и поради приятелските си връзки. Тези изявления внесоха първата формална пукнатина в готвещия се за атака блок на О. Н.

Барон Алиози, със силни думи и аргументи, е изложил италианското становище, което в основните си мисли вече ни е познато. Най-настойчив е бил английският делегат лорд Идън, който е поискал от членовете на О. Н. веднага да преминат към действие; много характерни, обаче, са думите му: „Действайки, ние не се отказваме от желанието си за едно бързо и миролюбиво уреждане в съгласие с пакта; ние сме готови от все сърце да сътрудничим за тая задача“.

Същата мисъл е изказал и г. Лавал, който се намира между чука и наковалнята: спазване пакта на О. Н., който гарантира френските придобивки от войната и сигурността на Франция, и приятелството и, дори ангажимента и към Италия. Присъединявайки се към санкциите, г. Лавал заключил: „Приятелството ми налага още един дълг: едновременно с прилагането на санкциите да търсим начин за помиряване“. Това значи: непрекъснати сондажи и преговори с Италия.

Швейцарският делегат е направил резерва по отношение на санкциите с военна сила, а делегатът на Венецуела се въздържал напълно, по стопански и технически причини.

Делегатът на Югославия, г. Пурич е заявил, че „верни на устава на О. Н. ние ще приложим най-добросъвестно неговите постановления“. Същото е направил и г. Максимос от името на Балканското съглашение.

Председателят на събранието г. Бенеш е заключил, че взема мълчанието на останалите делегати за съгласие да се приложат санкции.

Всяка държава ще трябва да изпрати по един свой делегат, заедно с придадени към него експерти, в комитета за санкциите при О. Н., който ще организира и съгласува действията.

*

Характерът на санкциите. – Действителните резерви на г. Лавал, липсата на пълно единодушие, явните и тайни съглашения по абисинското наследство, преплетеността на стопанските интереси, твърдостта на Мусолини, страхът от европейска война и др. т., правят за сега санкциите леки и малко ефикасни.

Действително ще бъдат приложени: възбрана върху вноса на оръдия и материали за военната индустрия на Италия; възбрана за подписване на държавен заем за Италия под каквато и да бъде форма; разрешаване вноса на

оръжие в Етиопия. Спирането на търговските кредити и на обикновения търговски обмен, се предвиждат за по-късно.

За големите държави изпъква една непредвидена мъчнотия: жертвите, които участващите в санкциите малки държави ще трябва да понесат, да бъдат по някакъв начин компенсирани, било чрез парична помощ, било чрез откриване на нови пазари. С други думи: някои участия в санкциите ще струват на заинтересованите сили доста скъпо.

Суецкият канал няма да бъде затворен. Но даже и преследването на италианските кораби в Червеното море изглежда на англичаните опасно за мира. На 11 т. м. 40 консервативни депутати са поискали от лондонското правителство да не прилага санкции, които могат да застрашат мира в Европа.

Изглежда, че докато санкциите станат чувствителни, Италия ще завърши войната в Изт. Африка, чрез окупиране на цялата достъпна територия на Абисиния. След това, великите сили ще си кажат думата на някой международен конгрес.

(в. „Народна отбрана“ от 16 октомври 1935 г.)

*

Санкции, мир и партизанство. – В конфликта между Италия и някои държави от О. Н. значителна роля играят партийните отношения, било вътрешни, какъвто е случаят с предстоящите английски парламентарни избори, било общи, каквато е омразата на разните марксистки и социалдемократически партии към италианския фашизъм.

Парижкият в. Еко де Пари отговори на подбудителите кратко и ясно: „Заради три милиона френски марксистки и два милиона английски синдикалисти, няма да ударим в гърба нашата латинска сестра!“ А на радикал-социалистическия конгрес, г. Ерио е казал: „Етиопия е далеч; спомнете си, че има и по-близки страни (прави намек за съюзна Италия и за германската опасност). Ние служим на постоянните интереси на нашето отечество и на мира!“ Това значи, че заради Франция и за запазване на мира в Европа, социалистите трябва да заглушат омразата си към фашизма и да поизоставят някой доктринерски повеления. Свойствено на френския народ е да не губи усета към реалното, дори всред най-шумната борба за политически и обществени идеали.

Ако по вътрешни причини г. Лавал напусне отговорния си пост, както се загатва, неговата външна политика едва ли ще претърпи значителна промяна.

Партийните настроения и сметки играят важна роля в определяне поведението на Англия по спора с Италия, особено сега, в навечерието на изборите.

(в. „Народна отбрана“ от 6 ноември 1935 г.)

24 ГОДИНИ ФАШИСТКО ДВИЖЕНИЕ В ИТАЛИЯ

Радиосказка, произнесена в София на 23 март 1943 г.

На 23 март 1919 година Бенито Мусолини сложи основата на фашисткото движение, като уреди в Милано първото фашио. В този идеен сноп бяха свързани: работници, бивши бойци от фронта, студенти от политехниката и разочаровани от партизанската демокрация граждани.

На учредителното събрание присъстваха стотина делегати от цяла Италия, за да засвидетелстват на Мусолини своята идейна привързаност и да придадат национален характер на започнатото велико дело.

Миланският пример беше бързо последван от много италиански градове. В сравнително късо време цяла Италия се покри с местни фашистки организации, вдъхновявани и ръководени от Мусолини. Кадрите бяха създадени, духовното революционизиране на народните маси можеше да започне. За това ново възраждане на италианския народ, за това продължение и завършване на гарибалдинското ризорджименто, бяха налице много политически, социални и психологически предпоставки, създадени или за-силени от края на световната война.

Още в началото на първата световна война Мусолини основа „фаши (снопове) за революционна дейност“, които поведоха борба за намеса във войната. Защото войната щеше да разпали родолюбието и бойния дух; щеше да възвърне на Италия нейните исторически земи; щеше да разреши тежките политически и социални проблеми, които не можеха да бъдат разрешени от мъртвилото на парламентарната демокрация.

Войната дойде, с нейните големи изпитания и премеждия. С радост и вяра Мусолини замина за фронта като обикновен войник. Той не съжаляваше за страданията си в окопите, за раните и пролятата кръв. Той можеше да бъде между 700-те хиляди убити италиански войници, но Провидението го запази, за да поиска, от името на народа, сметка от съюзниците, които се отрекоха от подписа си и с цинично равнодушие измамеха Италия.

Макар и в реда на победителите, италианският народ излезе от войната с болката на победен. Тъкмо това състояние на духа беше изворът на искрените и нескривани симпатии, които цяла Италия и италианските окупационни войски в България проявиха към нашия народ веднага след примирието. Италия беше първата велика сила от победителите, която ни протегна приятелска ръка, още в края на 1918 година.

Завесата на съблазнителните обещания и на привидното народовластие бе разкъсана от живота – и италианският народ видя истинския образ на западните демокрации, но и безсилието, егоизма и лицемерието на собствената си демокрация. И той се отрече от тях, с дълбоко омерзение.

С своята гениална интуиция Мусолини схвана този момент на политическа криза и от трибуната на своя вестник „Пополо д’Италия“ обяви, че бойните фаши трябва да се преустроят в една „анти-партия“ и да започнат борба против политическите партии, които бяха лъже-народни сдружения за използване облагите на властта. Техният парламент беше безплодна говорилня, под булото на привидното народовластие и гешефтите на една автократична олигархия. Страхливи да не загубят властта, те бяха склонни на всякакви отстъпки, разбира се, за сметка на народа. Те загубиха Фиуме и Далмация, опразниха Балона, изоставиха Додеканезите, коленичиха пред строгия егоизъм на западните си съюзници: англичани, французи и американци.

Безсилието на партийно-парламентарната система показва своите катастрофални способности и на вътрешния фронт. Когато народът, обзет от омраза и отчаяние, започна да се поддава на комунистическите агитации и да върши болшевишки безчинства – да разорява националното производство чрез стачки, заемане на фабрики, саботаж и метежи – либерало-демократичното римско правителство гледаше безпомощно как се руши държавата и полагаше искрени грижи само за спасяването на демократичния режим, на никому ненужните либерални свободи и най-вече – на своите партийни, родови или капиталистически интереси.

Мусолини отговори на една историческа нужда, когато ясно и смело отрече политическите партии, отрече парламента и целия либералистичен светоглед, който ги обосноваваше. Това беше и остава досега, отрицателното съдържание на фашистката идеология. Положителното ѝ съдържание е огромно по идеи и постижения.

Ние ще го синтезираме съвсем накратко в желанието на Мусолини – и изказано още в началото на фашисткото движение – да се създаде едно нова стопанска и политическа демокрация, а именно:

Нова стопанска демокрация, която ще обяви труда за най-висшето национално благо и ще го покровителства искрено. Която ще подчини частното стопанство на общонародното производство. Която ще разпределя правилно и справедливо материалните и духовни блага. Която ще изгради новата социално-справедлива държава.

Нова политическа демокрация, – тя трябва да сложи управлението на страната в ръцете на народа, като отхвърли изборните машинации на професионалните парламентаристи. Из средата на кооперативните организации трябва да се излъчат компетентните лица за законодателство и управление. Старите либерални институти, които доказаха своята некадърност и порочност, трябва да се заменят с нови, истински народни учреждения.

Когато взе властта, водачът Мусолини, заедно със своите сътрудници, осъществи програмата си и създаде новата фашистка държава.

До тук изтъкнах две основни черти на фашизма: първо, той бе въстание срещу неправдите на Версайската система, следователно, беше, още от момента на създаването си, ревизионистичен; и второ, по своя светоглед той беше и остава антилибералистичен. Но той има още две важни особености, които трябва да се припомнят.

Фашизмът е ясно и строго противомарксихчен. Разните политически партии искаха да използват народното отчаяние за своите цели: социалистите желяеха да вземат властта, а комунистите – да тикнат Италия по надолнището, сочено им от Ленин и Троцки. Срещу тези катастрофални домогвания на интернационалните подпалвачи и разрушители, се възправи желязната воля на Мусолини и неговото мощно движение. Борбата беше гореща и опасна, но сравнително бързо завърши в полза на националистичния фашизъм, защото той не беше буржоазно хленчене за народ и родина, а революционна сила, изпълнена с младежки идеализъм, проливала кръвта си на фронта, готова да я пролива и по уличните барикади. Защото на комунистическата идеология, фашизмът противопостави своята по-добра и творческа, а не разрушителна идеология. В много точки на Ломбардия бяха вече запламентели червените огньове. Новите господари на Русия потриваха ръце. Но Мусолини изтръгна плячката от ръцете им. Това беше първата идеологична и политическа борба над болшевиизма. И затова именно омразата на всички марксиста по света се съсредоточи върху фашистка Италия, та дори всеки враг на комунизма, червените започнаха да наричат фашист.

Какво е съдържанието на фашизма, ние знаем А самата дума „фашио“ значи сноп свързани пръчки, като символ на единство и сила. Този сноп е традиционен за италианския народ – той е възкресяване на древноримските ликтори. Същият символ срещаме и в нашата стара история – снопът на хан Кубрат.

Социалната сила на фашизма се състои в неговия национален социализъм. От ранни младини Мусолини беше социалист, в смисъл на борец за нов ред, който ще донесе повече стопанска и социална справедливост за народните маси.

Той беше редактор на социалистическия вестник „Аванти“ („Напред“). След това – на вестник „Пополо д’Италия“, чиято програма беше: спечелването на целия народ за социализма, в името на нацията. Подобно на нашия Ботйов, социалистът Мусолини вдигна националното знаме. Че тази идея не беше чужда на италианския народ, свидетелства една много интересна случка. След един остър спор с работодателите в Далмине, работниците, вместо да обявят стачка, да напуснат работата или да изпочупят машините, обсебиха работилниците, вдигнаха трицветното народно знаме, като взеха единодушно резолюцията, че те ще продължат работата „в интереса на италианската индустрия и за благо на италианския народ“.

Мусолини схвана съдбоносното значение на този нов факт в европейската история и веднага замина за Далмине, където държа пред работниците идеологична реч, изтъквайки благодатното ново, което спонтанно е избликло из народната душа. Не личният интерес преди всичко; не болшевишко разрушение; а нова борба за повече социална справедливост, в името и под знамето на нацията.

Спасителният път към народно единство, към стопанско и държавно преустройство, към социална правда, към общонародно благоденствие, към национално величие с една дума – беше намерен.

С учреденото на 23 март, преди 24 години, социално-политическо движение, геният на Бенито Мусолини изгради постепенно новата държава, която е първа по време в света и която служи за първообраз на европейското държавно преустройство.

(в. „Днес“ от 25 март 1943 г.)

УНИВЕРСИТЕТЪТ В ПАДУА – ЗВЕНО МЕЖДУ СТАРОТО И НОВОТО

Човек би помислил, че става дума за един малък провинциален университет. Затова пък изненадата му е още по-голяма.

Със своите седем факултета, повече от 7 000 студенти, 60 отлично обзаведени научни институти, библиотеки, обсерватория, модерен студентски дом, обширна ботаническа градина и пр., той принадлежи към най-големите и най-добре обзаведени европейски университети.

Но той притежава още нещо, което не всеки университет има и което с нищо не може да се придобие наново – едно богато минало, което е свързано с културната история на самия град. Падуа съществува от незапомнени времена. Тя е родината на Тит Ливий и е изживяла историята на древния Рим. Опустошена е била от ордите на Атила, завладявана от лонгобарди, унгарци и франки. Нейното въздигане започва от 1405 г., когато Падуа влиза в територията на Венецианската република. До 1797 г. тя се ползва от богатствата на републиката, за да стане неин културен център. От 1813 г. до 1866 г. Падуа, заедно с почти цяла Северна Италия, изпитва тежестите на австрийското завоевание, но не престава да свети чрез своя университет като италианска и европейска лампада.

Праисторията на Падуанския университет е свързана с годината 1264, когато папа Урбан IV утвърдил тук един привилегирован Studium generale. През XVI столетие, използвайки покровителството и авторитета на Венецианската република, университетът разраства в първостепенно и най-модерно за онова време училище за висша наука и става културен център за цяла Югоизточна Европа. В една зала на старата сграда са запазени фрески, изобразяващи представители на двайсетина нации – в техните национални костюми и с присъщи на расата им черти – които са изпрацали синовете си да се учат. От Югоизточна Европа липсва само символичния портрет на българина, вероятно, защото по това време България беше паднала под строго и невежествено иго.

Не е чудно, че в това огнище са попадали, като професори или студенти, световни знаменитости, например, преподавател по физика е бил Галилео **Галилей** – неговата катедра и сега се пази в една от залите; тя представлява набързо скована от подръчни дъски трибуна, до която се възлиза по дървена стълба със 7–8 стъпала. Разказва се, че аудиторията на прославения откривател била толкова препълнена, че студентите не могли да го виждат и чуват добре, затова се наложило да се употреби една такава примитивна катедра, разбира се, само временно – и никому не е минавало през ум, че временното ще преживее

поколенията на три столетия и ще се показва още кой знае колко години, като рядка духовна скъпоценност!

Свързани със стария университет са имената на Марсилий Падуански, Коперник, Саванарола, поетите Торквато Тассо и Карло Голдони. Наред с тези гиганти на духа, трябва да поставим и 51 студенти, паднали за родината си през революционната 1848 година; 201 студенти все от този университет, убити през първата световна война; 39 паднали, до сега, през настоящата война; петима убити в борбите за възтържествуването на фашизма и един – в борбата срещу комунистите в Испания.

Почти религиозното почитане към славното минало – което се изразява в грижливо запазване на всички веществени реликви и изтъкване заслугите на предшествениците за успехите на настоящето – се свързва със силен стремеж към овладяване всички ценни постижения на новото и на най-новото. В това отношение, ректорът на университета, проф. Карло Анти, е бил и е незаменим. Като археолог и специалист по историята на класическото изкуство, той е проявил не само най-сърдечни грижи, но и голямо умение в запазването и подреждането на вековното наследство. Същевременно ползвайки се от благоразположението на Мусолини към Падуанския университет, той е получил големи суми, с които е издигнал един голям нов университет, слепен и свързан със старата постройка по един много артистичен и полезен начин. Тази постройка съдържа всички технически постижения на архитектурата и обзавеждането на нашето време. Същото пристройване, в грандиозен и щедър мащаб, както е присъщо на фашисткия режим, е направено от проф. Анти и в помещението на философския факултет, който заема отделно здание.

Влизате през главния вход на университета. След няколко крачки спирате пред вътрешния двор, който е една бяла мраморна симфония от линии, сводове и скулптури. През високите аркади, направо или в ляво и дясно, се отива в разните помещения. В стилно отношение, това е художествено съчетание на римската монументална архитектура с изискванията и вкуса на новото време: стилът на фашисткия режим.

Завивате в ляво. Само няколко крачки под мраморните сводове и се озовавате в съвсем друг свят – средата на XVI век. Вместо бели аркади, посивели от вековете мраморни колони, наредени в голям квадрат. Над тях, обикалящ целия квадрат на вътрешния двор трем, ограден като балкон с бела каменна дантела. Горе, стените на трема са украсени със стотици бели и пъстри гербове, исторически надписи върху мраморни плочи, скулптури и фрески. Сводът се поддържа от множество монолитни колони.

Гербовете привличат любопитството ви. Има ги и в другите зали на стария университет, особено много са в Голямата аула. Какво значат те? От къде са се взели? – Отговорът се отнася към венецианската ера. Чуждестранни студенти при университета образували 22 национални корпорации. Всяка корпорация избирала из своята среда по двама представители, които подпомагали ректора в управлението на университета, в качеството си на „съветници“. Напускатки тази си длъжност, всеки съветник подарявал на Mater studiorum своя фамилен герб.

Една бърза обиколка през залите, аудиториите и институтите на университета (само централното помещение на юридическия и политехническият факултети) отнема повече от два часа и оставя впечатление като да сте посетили музей.

В една зала на старото крило е вместена една странна по плана си амфитеатрална и кръгла аудитория, в която студентите са стояли прави, а професорът – на един висок стол долу, върху арената. Това е тъй наречения „театро анатомико“, датиращ от 1594 г., и е първата сецирна зала в света. Върху елипсовидната площадка, в средата на арената, е бил поставят трупът. Асистентите са извършвали сецирането, а професорът с дълга пръчка е посочвал мускули и органи, и е преподавал анатомия. Понеже църквата забранявала раздробяването на човешки трупове, Анатомическият театър е трябвало да бъде полускрит. Благодарение на напредничавите схващания на венецианските управници, университетът е могъл да се освободи до известна степен от надзора на папите и да преподава свободна наука.

В една съседна зала виждате няколко черепа. Това са черепите на професори по медицина, които завещали труповете си на Анатомическия театър, за да разбият предрасъдка на църквата. Насрещу черепите, в една витрина, се вижда медна плочка с гравирани неразбрани чертежи. Това е клише, приготвено за печат и представляващо панкреаса. Този важен орган е бил за пръв път открит от Wirsung, германец по произход, но професор в Падуа, през 1642 година. Откритието е имало епохално значение. Щастливият учен приготвил книга, с която да съобщи на света подробностите върху своето откритие и значението му за терапията. Обаче, книгата не могла да излезе от печат. Ръкописът е изчезнал безследно. Случайно е останало само това клише. Историята казва, че проф. Вирсунг е бил убит от завист!

Представителните помещения и зали са не само удобни, но и артистични. Свойствено на италианския дух е да намира навсякъде повод и възможност за участие и на чистото изкуство. Ето една зала, предназначена за научни и другарски срещи на академическия персонал. Не липсва нищо, което може да направи изпълнението на задачата удобно. Но това не стига. Идва художникът и използва всяко кътче, където музиките могат да се настанят. Стените са покрити с

подходящи фрески; таваните художествено изработени; вратите от дълбано дърво; дръжките на вратите са оригинална работа на голям художник – например заседателната зала на академическия съвет се отваря с две дръжки върху двете крила на вратата, едната от които представлява Минерва (символизираща факултетите на науката), а другата Аполон – покровител на изкуствата. И двата бронза са работа на художника Маскерини.

В една от обикновените зали на университета намерихме, при нашата обиколка, самия художник, който изписва стените с фрески: маестро Кампили. В момента той рисуваше една стена, представляваща делото на професора Галилей. В неправилно разхвърлени квадрати и правоъгълници бяха вместени символични картини. Долу, в ляво, художникът рисуваше обикновени мъже и жени, юноши, дори деца. Понеже много се спори около делото на този крайно модерен художник, аз се одързостих да го попитам: какво общо имат тези обикновени фигури с Галилей.

– Това е, отговори той просто и любезно, човечеството, което присъства на Галилеевото дело и което ще се ползува от неговите открития.

– Ами онзи кон, върху отсрещната стена, защо е синьо-зеленикав? (Къде има такъв кон, щях да добавя, но добре, че замълчах!)

– Според легендата, канят излиза от морето, затова има цвета на морската вода.

Тази силна и съдържателна символика владее всички многобройни фрески на маестро Кампили. Особено интересна и хвърляща се забравимо в очите на посетителя, е огромната фреска, обхващаща стените на големия хол на факултета по литература и философия. Най-долу – древноримски войници, които с групата на телата си образуват основата на нашата модерна цивилизация, развила се върху постиженията на класическата култура и бранещите я римски легиони. Над тях: Възраждането изучава наследството на класическата древност. Най-горе, младежи в съвременно облекло, вероятно студенти и професори, изучават и вършат културна работа. По-нататък, върху другата стена, е символизирана модерната техника – застъпвана от факултетите по инженерство, физика и пр.

В левия най-горен ъгъл, художникът е нарисувал себе си, жена си, която му е помагала в работата и ректора Карло Анти, който е промотор на тези нови постройки и – както казват, на подбив – единственият покровител и адмиратор на маестро Кампини. Защото тези фрески са предмет на оживени спорове. Повечето хора не могат да се помирят с техния ултрамодерен стил. Веднъж проф. Анти каза приблизително следното:

– Това, което е антично или класическо, трябва най-грижливо да бъде запазено такова, каквото си е. Обаче, създаваме ли ново, то трябва да отговаря на най-новите постижения на нашата култура.

Когато намерихме маестрото да рисува в една зала, той показа на ректора последните си скици и го пита, дали му харесват.

– Бенисимо, бенисимо, каро мио! Продължавайте!

Този кратък разговор разреши споровете по фашистки. Щом най-авторитетният човек одобрява и поема отговорности пред бъдещето, споровете стават игра за минаване на времето!

Италия е страната на класическото изкуство, още от римско време. Тя мъчно може да понесе тези разкривени фигури, тези безжизнени лица, тази обща условност и най-важното: това изпълнение, извършено сякаш от юноши. Моето лично впечатление, като обикновен зрител, е, че замисълът и символиката са много изразителни, но защо е било необходимо това условно изпълнение, което именно шокира съвременниците?

Деканът на факултета, г. проф. Луиджи Стефанини, със свойствената на италианеца сърдечна любезност, ни разведе по всички зали и институти, на старото и новото здание, защото и тук, както при централната университетска сграда, режимът на Мусолини е пристроил и съединил старото здание, от времето на Ренесанса, с една нова постройка, която е последна дума на архитектурата и на удобствата за научни занятия.

Невъзможно е да се опише всичко. Ще кажа само, че тук работа на професори и студенти е едно удоволствие! Не липсва нищо необходимо. Не са жалени средства, за да се постигне онова, което хитлеристите нарекоха „Труд и радост“, но не само на думи. И тук удобствата са съчетани с изяществото, недостижими майстори, на което са италианците.

Философският факултет не може да се напусне, без да се види и опише неговата най-ефектна принадлежност – „Залата на гигантите“. Това е една грамадна зала, без колони, с тежък таван и най-важното, с повече от 30 големи стенописни картини, изобразяващи знаменити мъже из историята на Тит Ливий. Фигурите са в естествена големина, с живи бои и ярко моделиран рисунък. Една внушителна галерия от велики мъже на древната римска история, в техните старинни облекла, шлемове и оръжия.

Тая зала води началото си от XIV век, когато е била построена от местния владетелен княз, а изписана от трима именити художници. Под всяка фигура е

написано „похвално слово“ за героите, върху имитиран пергамент и със старинни готически букви. Текстът е бил написан, специално за случая, от великия поет Петрарка.

Към края на XV век дървените части и стенописите са били унищожени от пожар. В 1540 г., обаче, всичко е било възстановено. В същия стил, пак според описанията на Тит Ливий, други художници нарисували нови стенописи – същите, които виждаме сега. От старата живопис е бил пощаден – от пожара и от разчистването на новите живописци – само портретът на Петрарка, рисуван от натура, с цветна темпера. Той се намира до един ъгъл и привлича вниманието на всички посетители.

В тая живописна зала, местният княз е давал своите приеми, гощавки, балове и театрални представления. Тук са се събирали студентите, за да избират ректора на университета. (До 1738 г. обичайно е било ректорът да бъде избран от студентите). Тук е идвал на заседание, като член на академията, и великият Галилей.

В 1632 г. тук била пренесена библиотеката на университета. Дървени лавици затулили стенописите. Едва през 1912 г. книгите са били пренесени в специално помещение. Но когато лавиците били отстранени, се видяло, че стенописите са значително повредени. Университетът и правителството предприело някакви поправки, но залата продължавала да има вид на запустяла. В сегашния и блестящ изглед – с реставрирани стенописи, тежко декориран таван, кристални полюеи, богата естрада и редица скъпи столове – „Залата на гигантите“ бе възстановена от фашисткия режим, под прякото настояване и ръководство на сегашния и тогавашен ректор проф. Карло Анти. Когато бях там, в тая зала един италиански поет чете, пред избрано общество, извадки от своя превод на гьотевия „Фауст“.

Смело може да се каже, че такава обширна, благородно луксозна и пълна с исторически видения зала, е рядкост в цяла Европа.

Тези красиви и удобно обзаведени места за научна работа се одухотворяват от седем хиляди студенти, между които шейсетина наши сънародници. Преподавателите правят чест на съвременната италианска наука. Ще спомена само някои от тях, които познавам лично и по техните трудове: Карло Анти, когото и българската интелигенция познава от дейността му в София и около разкопките на древноримски селища у нас. Председателят на юридическия факултет проф. Гаetano Пиетра, по статистика. Джанино Ферари, по история на римското право; Енрико Гуичиарди, по държавно и административно право; Карло Еспозито, по конституционно и корпоративно право; Норберто Бобио, по философия на правото и общо учение за държавата; Репачи, икономист;

Биджиави, Алорио, Квадри, Трабучи – цивилисти. От философския и литературен факултет имах удоволствието да разговарям с председателя на факултета, проф. Стефанини, по история и философия; полиглотата проф. Карло Талиавини и симпатичния литератор, преподавател по славянски езици и литератури, голям българофил и приятели на българските студенти – проф. Артуро Крониа. От другите факултети да изброявам няма възможност.

Една малка подробност. Функциите на нашия декан се изпълняват от така наречения „председател на факултета“. Всеки факултет си има председател. Ректорът е един. „Декан“ се нарича най-старият професор на факултета; почетна титла, почти без значение.

Ето какво е Падуанският университет. Една изненада за мене и за всички, които са очаквали да намерят един малък провинциален университет. Приятно впечатление ми направи още една подробност: повечето аудитории и институти носят над входната си врата името на някой именит професор, който е работил в този университет. И залата се нарича на негово име. Моята скромна сказка се състоя в залата на Марсилией Падуански и това беше една приятна случайност за мене, защото този оригинален мислител на Възраждането, за когото толкова често съм говорил на моите студенти, е една от най-симпатичните фигури на онова време и е предтеча на идеалистичния народовластник Жан-Жак Русо.

Звеното, което свързва постиженията на Старото с благородните усилия на Новото, е сплетено от мрамор и петвековен възторг пред чистата наука.

(Май 1943 г.)

IV

ХЪРВАТСКАТА НЕЗАВИСИМОСТ

Задачата на кабинета Стоядинович е да донесе вътрешно политическо умиротворяване в страната, без да отстъпва от основната мисъл за шесто-януарската политика: държавно и народно единство.

Становището на хърватските националисти е по-особено. Д-р Мачек многократно и открито заявява, че хърватите искат да запазят отделния си народ, който да бъде господар в Хърватско, а това може най-добре да се постигне, когато държавата се преустрои от унитарна, каквато е сега, на федеративна. Широката местна автономия, която се обещава от правителството в декларацията му, не задоволява хърватите, защото днешното административно деление е извършено така, че да се разпокъса и отслаби Хърватско, Словенско и др. Самоуправителните функции и бановинските съвети няма да допринесат нищо значително към **съзнанието на хърватите, че са господари у дома си, че не са под хегемонията на Белград.**

Нека отбележим, че и словаците държат за своя народна индивидуалност. Още г. Йевтич официално считаше словенците за племе, а не за народ, т. е. само за подделение на югославския народ, обаче, в една декларация на словенската парламентарна група, избрана в листата на г. Йевтич, се казва, че групата и в бъдеще ще брани „всестранните интереси на **словенския народ**“.

Привържениците на Корошец са именно националисти и клонят към федерация. За югославското единство са словенците-либерали около в. „Ютро“. И тъкмо затова, обединението на Корошец със сръбските радикали е знаменателно и ние го отбелязваме като голям успех на д-р Стоядинович. Бъдещето ще покаже, под какви условия и с каква трайност е извършена въпросната спойка между трите довчера народностни партии.

Че режимът днес е чувствително смекчен, показват многолюдните политически събрания, които опозицията свиква. В Босненския град Баня-Лука шефът на сръбските земеделци г. Йоца Йованович е държал политическа реч, в която е доближил своето гледище до хърватското; в събранието взела участие и хърватската селска партия; била изразена вяност към д-р Мачек.

В гр. Пожега, Словенско, едно 15-хилядно събрание завършило с пеене на хърватския химн. Има сведения, че широките маси в Словенско продължават традиционната политика на Корошец и се държат хладно към новите му партийни комбинации. Обаче, съюзниците (при опозицията на д-р Мачек) демократите на Давидович и независимите демократи на Прибичевич, са за народното единство, следователно, се намират в основно противоречие с възгледа на Мачек по **хърватския национален въпрос.** Нека не се забравя, че и

д-р Мачек не е против държавното единство, нито против династията – той иска само повече народностна обособеност и повече административна самостоятелност, което логично води към федеративно устройство. Това е максималната програма, която, сигурно е, че за сега няма да бъде осъществена.

Силата на хърватския национализъм и тежестта на хърватския въпрос се ярко проявиха в неотдавнашните безредици в Загреб. По повод имения ден на д-р Мачек, хърватски патриоти проявили по твърде очебиен начин народностната обособеност на отечеството си. Градът е бил окичен с множество хърватски знамена, а хърватският химн е бил пък демонстративно. Някои лица отказали да издигнат над къщите си хърватското знаме – буйни младежи или провокатори изпочупили прозорците на тези къщи. На следната нощ, пък били счупени прозорците на домовете на някои видни хърватски патриоти. Станали и други улични схватки. След събитията, д-р Мачек направил изявления, че е много доволен от масовото издигане на хърватските знамена, но осъдил другите инциденти.

Като се знае **упоритостта на хърватите**, които още при маджаро-австрийското владичество бяха свикнали да водят продължителна народностно-политическа борба, следва да се предвиди, че хърватският въпрос ще бъде най-тежкия проблем на югославската вътрешна политика.

(в. „Народна отбрана“ от 31 юли 1935 г.)

ХЪРВАТСКИЯТ ВЪПРОС

Хърватският въпрос е сега най-важният и най-тежкия проблем, който с растяща настойчивост търси своето разрешение. След няколкогодишната диктатура, хърватският национализъм възкръсна с нова сила и управляващите кръгове се убедиха, че въпросът трябва да бъде разрешен чрез пряко разбирателство с хърватите, а не чрез насилие; нито пък да бъде отлаган от днес за утре, което би значило държавата хронически да страда от дълбока рана.

Тъкмо тая беше главната задача на кабинета Йевтич. Същата лежи и върху днешния кабинет. Макар че последният отиде по-близо до целта, и двата кабинета търсят разрешението по повърхността, а не в основата. Г-н Стоядинович създаде „Югославската радикална заедница“, за да може да отстоява позицията си и в една парламентарна борба. Но това значително дело на правителството предизвика цялата опозиция към противодействие: демократите на Давидович и земеделците на Йоца Йованович са на път да се обединят и в борбата си срещу правителството, автоматично ще съдействат на д-р Мачек.

Планът на г. Стоядинович да привлече част от хърватите, а останалите да обяви за непримиримо и незначително малцинство, няма изгледи да успее: масовото сплотяване около Мачек и последната министерска криза, ясно показват това. Остава да се направи опит за задоволяване на хърватите чрез отстъпки в областта на административното устройство, главно чрез широко местно самоуправление, но върху базата на конституцията от 1931 година, която е строго централистична и изрично постановява, че племенни различия не се признават.

Много е възможно, че правителството, след като осъществи обещаните реформи, ще разтръби, че е направило всички възможни и разумни отстъпки на хърватите и че ако и след това те са недоволни, необходимо е да се премахне от тях духа на противодържавност и тероризъм. А това няма ли да означава подхващане на движението в стария омагьосан кръг?

*

Исканията на хърватите не са формулирани точно. На обвиненията, че скрива същинските си намерения, д-р Мачек отговаря, че той е дал ясно и точно основните линии: „**свободно Хърватско**“. Наистина, това понятие е сложно и съдържа много възможности, но Мачек смета, че върху подробностите той може да разговаря само с истинските народни избраници, следователно, предварително условие за изясняването на хърватския въпрос е: изменение на

избирателния закон в духа на парламентарната демокрация и произвеждане на нови избори.

Заедно с народовластието, хърватите искат да бъдат възстановени конституционните свободи. В една своя реч през 1928 година д-р Мачек е пояснил желанията на своя народ: „Понятието свободно Хърватско изключва всяка общност, която би целела да ограничи неговите свободи в полза на който и да било член на общността (вероятно, намек за хегемонията на старосърбите). Хърватите няма да се съгласят да ограничат свободите си даже и в полза на държавната общност (т. е. при пълна държавна централизация и единство, с заличаване на всякакви политически прояви на отделните племена или народи в държавата), а ще настояват да им се даде правото да се управляват сами, като равноправни членове на държавната общност (алюзия за федеративно преустройство). Държавната общност не бива да лишава от свобода когото и да било от своите членове, а напротив, трябва да засили гаранциите за неговите свободи. Всеки друг начин на държавно устройство (!) е само организирана тирания, която няма право на съществуване и която рано или късно ще пропадне.“

Тежнението на д-р Мачек към федерация се отразява още и в следните негови думи: „Югославството на Степан Радич означаваше братство и любов между хървати, словенци и сърби, свободни не само в отношенията си с трети, но и помежду си. Югославството почива върху една общност, съставена от свободни и равноправни държави на свободните южни славяни.“

Насрещу тези искания, белградското правителство поставя своята програма за въвеждане на местно самоуправление в най-широки размери, за равноправност и зачитане на традициите, но е решително против верските, областните и племенните партии. Не друг, а в „Политика“ заключава, че „ако държавното преустройство се извърши по програмата на народната радикална партия, то няма да задоволи напълно хърватите.“

*

Велико-сръбското гледище напоследък беше ясно формулирано от проф. Йован Ерделянович. Средоточието на хърватския въпрос съставлява твърдението на д-р Мачек и привържениците му, че съществува **отделен хърватски народ**, следователно, този народ трябва да добие и самостоятелни политически права. За Мачек и черногорците са отделен народ, различен от останалите сърби.

Задачата на професора-етнолог е да докаже, че хърватите не са само едно племе в средата на югославския народ. Същественото е, че авторът се позовава на собствения си авторитет: „дойдох до заключение, пише той, че сърби и хървати

са толкова близки един до друг, както по кръв, така и по душевни и културни особености, че могат да се смятат не само като две племена на един и същи народ, но като едно голямо племе между южните славяни.“

„Някои може да не ми повярват, казва скромно професорът, затова ще цитирам какво са казали други хора, на които трябва (?) да се вярва.“ А именно: мнозина пътешественици в миналото не са могли да различат сърби от хървати и са ги наричали сърбо-хървати. Повиква се на помощ и авторитетът на австро-унгарската администрация, която наричаше населението Serbokroaten. Австрийският учен Александър Вайсбах, изучавайки расовите и телесните особености на южните славяни, дошел до заключение, че между сърби и хървати няма разлика. Най-после идва и добре известният Йован Цвиич, който е твърдял, че „между сърби и хървати няма никаква етническа разлика !..“

(в. „Народна отбрана“ от 11 септември 1935 г.)

НАРОД С ЕНТУСИАЗЪМ

(Впечатления от Загреб)

Хърватите са близки нам по кръв и земя, по история и култура, по взаимна почит и обич. Тяхната независима държава възникна едновременно с обединението на България. Хиляди българи минават през Хърватско, връщат се, разправят. И все пак, човек най-после чувства нужда сам да види и да отдалечи истината от невинното или подозрително кривогледство. Защото никога една държава не се е създавала при по-тежки обективни условия. И ако все пак независима хърватска държава съществува, ако, въпреки най-разнообразните препятствия, властта успява да се наложи, ако от лани до сега има значително подобрене с изгледи за скорошно пълно заздравяване, това се дължи, преди всичко, на жилавия и пълен с ентузиазъм хърватски народ и на редките лични и държавнически качества на Поглавника д-р Анте Павелич. Щастие за Хърватско е, че посред бурите, що го кръстосват, то има един стожер, който обединява, и един, колкото мъдър, толкова и смел народен водач.

Осъмваме в Белград. Граница е реката Сава – минаваме големия железен мост и спираме на гара Земун. Вече сме в Хърватско. Разписанието е наредено така, че влакът да пътува денем. Само на едно място видях няколко обърнати товарни вагони – твърде отдавнашен подвиг на сръбските бандити, ако се съди по ръждясалите железни части. Целият ден влакът летеше с пълна пара през Сремско поле и равна Славония, и привечер стигна в Загреб. Никакъв инцидент; дори много рядко виждах охрана по линията.

Чак до хоризонта се е простряло полето, зелено като безкраен губер. Нито кътче необработена земя. Селцата спретнати, с големи дворове и нацъфтели овошки. Стада от породисти крави, черни свине, овце. Тук-там закъснели стопани орат или бранисват с едри коне. Където минава рекичка или се разстила блато – бълнали се стотици и хиляди гъски и патици, както е обичайно и в Унгарската равнина. Тези подробности противоречеха на някои затруднения в продоволствието, които после видях и чух. Те биха били обикновени за една продължителна война, но неподходящи за земя, която в миналото е хранела част от Австрийската империя. Отговорът е много прост: ветровете на неспокойното време са отнесли много от плодовете. Но най-бързо се съвземат земеделските страни – една-две хубави реколти, и от немотията остава само лошият спомен. Хърватско не само няма да гладува, но ще храни части от западните си съседи.

Горските и минерални богатства на Хърватско се простират на югозапад. Те се експлоатират и сега, макар не в максималния възможен размер. Това огромно природно богатство ще създаде един ден стопанско благополучие в цялата страна.

В ония отдалечени от столицата и полето краища, където и в югославско време са се мяркали чети, върлуваха сръбски бандити, останали от края на войната като неразчистени войскови отпадъци или като пуснати под честна дума пленници, които хващат гората и скрити зад разни „идейни“ лозунги, вършат всевъзможни терористични действия. Докъде отива дивашкото озлобление на бандитите показва един дребен факт: те не само убиват, опожаряват и ограбват, но изсичат овощните дръвчета! В една планинска област четниците се утвърдили за няколко месеци в нещо като бандитска република. Обаче, предприетите през тази ранна пролет действия за прочистване унищожиха по-голямата част от разбойниците, а другата част е преследвана сега в най-непристъпните планински места. Все по-добре екипирани и по-многобройни хърватски войскови части, подпомагани временно от германски и италиански отряди, прогресивно стават господари на размирните области. Коварният замисъл: да се покаже, че 5-милионният културен и национално-осъзнат хърватски народ не бил способен да си устрои независима държава, е демаскиран и опроверган от събитията. До скоро този замисъл възбуждаше справедливо негодувание, но сега е предмет на политически хумор. Жалко само за жертвите и от двете страни.

* * *

За пръв път съм в Загреб. И съм изненадан. Свикнал съм да считам този град за обикновена балканска столица. Напълно погрешен предразсъдък. Загреб няма нищо общо с балканските столици, освен това, че и той се намира в пространството на Балканския полуостров. Загреб е – по градоустройствен план, по строеж и стил – един голям средноевропейски град. Би казал човек: една част от Виена или Будапеща.

Сравнете го с Белград, например. Столицата на малкото и бедно сръбско княжество изведнъж започва да се преустройва и пристройва в столица на голяма държава. Наред с къщурките на Князмихаиловата улица се издигат модерни, високи, дори луксозни сгради. Типично в това отношение е колосалната циментова постройка на бившия вестник „Политика“, която, като новозабогатял провинциалист, се натрапва на погледа от към гарата и Земун. Тази „американска“ сграда стои в пълна дисхармония с всичко останало. Другите грамадни постройки, правителствени и частни, които бързо почнаха да никнат след сглобяването на Югославия, бяха проява на новото финансово, стопанско и психологическо състояние на белградските власти. Но в градоустройствено отношение, това беше една какафония на линии, стилове и безвкусици.

Нищо подобно в Загреб. Улици, сгради, площади и градини – всичко е симетрично и издържано. Средноевропейската култура от епохата на Франц Йосиф, пресечена през хърватския темперамент, е намерила сполучливо отражение в столицата на Хърватско. От края на австро-унгарския режим до сега

нищо ново не е построено. Сърбите са изсмуквали из своята „колония“ всички финансови сокове и са ги отнасяли в Белград, за да строят безвкусици или да купуват оръжия, които не им послужиха за нищо. Голямо беше и е възмущението на хърватите от тази ориенталска финансова политика – 20 години да събираш данъци от един народ и да не му върнеш нито един динар в благоустройство, да разправяш за братство и югославство, това наистина можеха да направят само заслепените шумадийски шовинисти. Та дори олющената жълта мазилка на гарата е същата, която сърбите завариха от времето на Франц-Йосиф.

Но от този сръбски егоизъм има и една полза: стилното единство на Загреб е запазено.

Този красив град е вратата към културата на средна Европа. Тук за пръв път ще почувствате, че се откъсвате от балканската действителност. А неговите културни ценности от епохата на Възраждането на балканските християнски народи, както и разцветът на изкуствата и науките от към средата на миналото столетие, го правят интересен за всеки интелигентен българин. Едно подробно описание на Загреб става необходимост в нашата книжнина, а след войната трябва да се даде възможности на хиляди и хиляди българи да го посетят и да се насладят от един, бих казал, славянски кът на средноевропейската култура.

* * *

Обичайният дълг да посетя някой от шефовете на културни институти ми даде възможност да хвърля, макар и бегъл, поглед върху част от забележителностите на Загреб.

Министерството на народната просвета се помещава в едно монументално здание, което е само по себе си музей. То е било построено и украсено под грижите на една щедро надарена и възторжена личност – Исо Кръшняви (1845–1927), който е бил естет, писатели, преводач на Данте, общественик, специалист по история на изкуствата и пр. Тържествената зала, 11 на 9 и половина метра, осветлявана от стъклен таван, е рядка скъпоценност. В пространството между стените и стъкления таван, обкръжени от тежки рамки в стил барок, художникът Иван Тишов е нарисувал четири големи алегорични картини, представляващи четирите факултети на Загребски университет: религията, обучението, изкуствата и науката. Под тези картини, над всяка една от тежките четири врати, се намират четири орелиефни скулптури от художника Роберт Франгеш-Миханович (1872–1940), представляващи Философията, Правосъдието, Теологията и Медицината. Наоколо, върху самите стени, са поставени, в подходящи рамки, седем грамадни исторически картини, с внушително въздействие – по замисъл, композиция и изпълнение. Четири

табла от Целестин, Медович, представляват: Хърватите пристигат в новото си отечество; Съборът в Сплит (висши светски и предимно духовни лица са се събрали в катедралата за разрешаване на спорни верски въпроси, през царуването на крал Томислав, X век); Годешът на крал Звонимир с унгарската княгиня Елена, наречена „прекрасната“ (дворцовият блясък на XI век е съчетан с веселите багри на едно лично щастие). Четвъртата представлява коронацията на крал Ладислав Неаполитански, който става едновременно крал на Унгария и Хърватско; церемонията се извършва в Зара. Художникът Бела Сесиа е съживил един епизод от 1102 година: унгарският крал Коломан, племенник на Елена Прекрасната, сметнал, че има право върху овдовелия хърватски престол и тръгнал с войска да го заеме; но на другия бряг на Драва срещнал хърватската войска; за избягване на кръвопролитие, той поканил хърватските вождове за водене преговори, които завършили с „Целувката на мира“. И най-после, един данък към тогавашния официален владетел на Хърватско: художникът Влахо Буковац е възсъздал едно тържествен стил, така сполучливо, че човек би ги взел за копия.

Една врата води в „Помпейанската зала“ – с много вкус по стените са възпроизведени фрески в помпейански стил, така сполучливо, че човек би го взел за копия.

Другата врата ни отвежда в „Залата на възраждането“ – в същинския смисъл на понятието: възраждане на класическата култура. Пет картини от Бела Чикош-Сесиа оставят силно впечатление, което дълго-дълго не може да се изличи от паметта на посетителя. „Смъртта на Юлий Цезар“ представлява една оригинална трактовка на този стар сюжет. „Омир, учителят на Данте, Шекспир и Гьоте“ – срещу древния поет, чиято фигура, поставена в елински ландшафт, прилича на издялана от бял мрамор, стоят тримата великани на новата европейска поезия, реалистично дадени, в облеклото на своята епоха и в кътче от лек европейски пейзаж. „Валпургиевата нощ“ и „Данте пред входа на ада“ са пълни с мистицизъм и имат модернистично изпълнение, но такава, че и враговете на този род изкуство биха се възхитили. Последната картина „Одисей убива съперниците си“ е богата по движение и композиция.

Това стига, за да почувствате европейския замах на хърватското национално изкуство.

Академията на науките, друго монументално здание, е свързано с две имена от международна величина, които имат особено големи заслуги към нас, българите – архиепископ Йосиф Щросмаер и професор Ягич. Последният доказва, между другото, че старобългарският език е езикът на св. Кирил и Методи. Негов ученик е големият наш езиковед и твърд като стомана националист проф. Милетич.

Салоните на академията, особено обширният и трем, са украсени с множество ценни картини, оригинални и копия. Между последните личи композицията на Рафаело от станците на Ватикана – представляваща Аполон, заобиколен от гениалните поети на човечеството. В партера са събрани антични статуи, отломъци и плочи. Най-новата придобивка е едно каменно шестоъгълно ведро или горнище на кладенец, което е ценно по това, че е намерено напоследък в Далмация, а върху него стои издълбано името на един средновековен хърватски княз.

В кабинета на председателя на академията виси един много ценен от художествено гледище портрет, с блажни бои и в естествена величина, на Щросмаер. Червената коприна на епископската тога контрастира с кротката поза и спокойните очи на този Божи и народен служители. Съзерцавайки го, аз си мислех за срещата му с Константин Миладинов и за благия поглед на тези сини очи, които са насърчили скромния стружанец да издаде в 1861 година една книга с български народни песни, която по обема си е твърде голяма и за сегашните условия на печатане.

Същата тази Академия е издавала старобългарски паметници, в едно време, когато забравеният от света български народ се пробуждаше национално и имаше най-голяма нужда от подкрепата на културна Европа. Тя е издържала и български ученици-стипендианти.

Поне едно копие от този портрет на Щросмаер трябва да краси нашата Академия, ако не и други културни учреждения. А трябва да бъде възпроизведен и в учебниците по история на нашето Възраждане.

Не може да се отмине без внимание **Университетската библиотека**, едно също така монументално здание. Забележителна е читалнята – тя ми напомни читалнята на Виенския университет. Удобствата не са лишени от един лъх на лукс. Всеки читател има на масата своя лампа, удобна и красива. Над залата огромен полюлей с множество електрически крушки и хиляди кристали. Върху един от сводовете на околоръстната галерия стои грамадна цветна фреска с фигури в естествена големина – апотеоз на хърватската наука, поезия и родолюбива служба. Седнала на олимпийски трон, една жена, символизираща историята, общественото признание или хърватското отечество, увенчава с лавров венец най-големите и най-заслужили хърватски велики мъже.

– Ще ги има този народ, казва си чужденецът, който умее да ги цени и пази...

Книжното богатство на библиотеката е голямо. Книго-хранилището е най-модерно, като това на нашата университетска библиотека. Бих помолил

българските автори да изпращат на библиотеката по един екземпляр от своите книги, като са уверени, че ще бъдат грижливо съхранявани.

Любезният директор на библиотеката, голям българофил като всички хървати, предупреден за нашето посещение, беше извадил на масата си няколко старопечатни български книги, печатани в Загреб още преди освобождението. Като светиня той ми поднесе за разглеждане един оригинален екземпляр от „Български народни песни“ на Константин Миладинов.

Тези мои редове имат за цел само да заинтересуват българския читател, но не и да дадат представа за културните ценности на Загреб.

*
* *

За моите сказки в Загреб избрах времето около 10 април, за да мога да присъствам на хърватския национален празник – годишнината от обявяването на Независимата хърватска държава.

Денят 10 април бе слънчев. Храстите в обществените градини бяха отрупани с ярки цветове. Пролет над града и в душите. Знамена, флагчета, празнично облечени хиляди хора, молебен, парад на представителни части от войската. Беше както става обикновено, при повишено родолюбиво настроение и затвърдена самовяра в собствените сили. Но тук имаше и нещо необикновено. Необикновен бе възторгът на всички – на сановници, войници, граждани, деца. Всички се радваха на всичко свое, възхищаваха се, споделяха впечатленията си. Радваха се на своята държава.

Тази радост е неописуема. Тя трябва да се види, да се почувства. Такава трябва да е била радостта на нашите деди, в първите месеци след освобождението. Ние не знаем що значи да нямаш своя държава. И сме склонни да корим, да не харесваме, да отричаме. Дори до неотдавна у нас се беше сложило подозрението, че „българинът се отчуждава от държавата си“, защото партийните водачи не можеха да му дадат това, което народът искаше и очакваше от тях. Нима в Хърватската държава всичко е без остатък уредено? Каквото има още да се желае, се вижда и казва всеки ден. Но този народ помни довчерашното чуждо владичество и знае, че каквото и да е, все пак своето е по-добро. И още по-важно: този народ има ентузиазъм, той очаква по-добри дни и вярва, че те ще дойдат. Той знае, че нещастията идват от външни причини, по силата на непреодолими за момента обстоятелства, но не са причини от вътрешни недоразумения. Външният натиск засилва волята за съпротива чрез единение на народните сили, но вътрешната покруса отчайва, разслабва, убива идеали и възторзи.

Същите впечатления имах и от следващите национални манифестации. И затова съм уверен, че Хърватската държава ще се утвърди, бързо ще закрепне и процъфти. Отстраняването на либерализма, още в самото зачатие на държавата, и тръгването по пътя на етичната и здраво-национална авторитарна власт – носител и гарант, на която е една рядка личност – осигуряват двете главни предпоставки за създаването на една хърватска народна общност, като противовес на либерално-демократичното разцепление на политическите сили в страната.

Вечерта в Държавния театър имаше „Тържествена прослава на двегодишнината от обновяването на хърватската независима държава“. След националния химн, произнесе съдържателно и бойко слово секретарят на Усташкото движение д-р Людевит Шолц. Концерто гресо от Бенедето Марчело и Еройката на Бетовен бяха изпълнени от Загребската филхармония блестящо. Във втората част най-интересна беше една сценично-музикална евокация „Химн на свободата“ от Готовац, из пасторалата на Иван Гундулич „Дубровка“. – Старият национален химн „Лиєпа наша домовина“ се свързва с една нова усташка песен: „Пушка пуца, а топ риче, грми као гром, сад усташа бойак бийе за хрватски дом...“ За пръв път узнах, че словата на тази бойна въстаническа песен са написани от Анте Павелич. Не искам да откривам у него поетически талант, но нищо по-ценно и по-скъпо за мене, като българин: приликата на този закъснъл възрожденец с големите фигури на нашето възраждане – като един Раковски, Левски, Ботев, Стамболов, хърватският вожд работи за освобождението на отечеството си с всички средства, без да забрави и хъшовското песнотворство!

Следният ден беше предназначен за отпразнуването на същия национален празник от **Усташката младеж**, пак в театъра.

Целият площад пред театъра и съседните улици бяха пълни със слънчева младеж. Униформи, офицери, пушки, стройни редици, дисциплина и безгранична възторженост. Трогателна беше дисциплинираната радост, с която строените младежи посрещаха своите големи началници, при влизането им в театъра. Речите и музиката от театъра се предаваха във чрез високоговорители. По нареждане на главния заповедник на усташката младеж, професор Иван Оршанич, скицата програма, грижливо и подробно изложена в една голяма брошура, е била изпълнена във всички градове и села на Хърватско, в един и скици час, само че един ден по-рано от Загреб, т. е. точно на 10 април.

След националния химн, беше произнесено тържествено слово от заповедника на цялата хърватска усташка младеж – проф. Оршанич. Високо интелигентен млад мъж, усташки революционер, политически писател (най-новата му книга е от 1942 г.: „U prelomu Europe“, сборник статии), борец и

страдалец за хърватската независимост. Председател е на Хърватско-българското дружество и запален българофил. Неговата реч към хърватската революционна младеж беше забележителна по мисъл и здрави напътствия и аз ще я обнародвам някъде изцяло, защото нейните основни идеи могат да бъдат полезни и на нашата националистична младеж.

След цикъл хубави народни песни, сцената се изпълни с пъстрите народни носии на млади момци и девойки, от всички краища на хърватската земя. Те дадоха образци от всички видове национални хора, преплитайки красивите багри на костюмите си с ту плавните, ту буйните линии на танците.

Оригинална и художествено изпълнена беше една балетна алегория с музика, представляваща четирите фази на хърватското национално битие – робство, надежда, борба и освобождение. Изпълнители бяха ученички от балетната школа на Усташката младеж. Сама по себе си продукцията беше приятна, но смисълът ѝ, възторженото изпълнение, насълзените очи на публиката, бяха трогателни. Всички тези хора знаеха що е робство, що е надежда в тържеството на правдата, що е страданието на борбата – и за тях сегашното постижение беше осъществен блян. И ние, българите, обичаме свободата, но за нас, новите поколения, които не помним робството, тази дума е заучена наизуст и е повече мисловна представа. Но тук думата освобождение беше живо слово, опръскано с кръв и сълзи слънце.

И още една алегорична картина, която имаше политическо-идеологично значение, бе представена. – Сцената се изпълни с 300 до 400 младежи, момчета и девойки. Наредени по групи, те символизираха: Интелигенцията, Селяните, Майките, Войниците и Работниците. Поредно, всяка група, чрез един солист и после в хоров речитатив, произнасяше своето Верую – отдаване всички свои сили и цялото си сърце на Родината и на всички други от народната хърватска общност. Една точка от програмата на Усташкото движение и една основна предпоставка на истинското авторитарно управление – народната общност – беше изнесена със средствата на сценичното изкуство, при възторжените одобрения на публиката. Това символизиране на хърватското единство беше същевременно клетва за верност към кумира на хърватската усташка младеж – Поглавникът Анте Павелич. В този хорал на народна признателност и преданост, бяха възхвалени борбите, страданията, заслугите и на Анте Павеличевите предшественици: Старчевич, Степан Радич, Кватерник, Шуфлай, Явор. В същата редица следваше най-щастливият от тях, този, комуто съдбата отреди да завърши освободителното дело: – „Анте Павелич, произнасят в хор всички, нека бъде хиляди пъти благословена всяка стъпка на твоето изгнаничество! Нека во веки бъдат благословени твоята борба, безкрайните ти страдания и сълзи!“ – „Протегни, измъчено Хърватско, протегни с радостни сълзи царската си десница и като най-хубав дар вземи драгоценната свобода, плачи от радост!“ – „Бъди

благословена, измъчена Хърватска родино, Ти, най-мила на света, красота над всички красоти!...”

Народ с възторг – достоен за почит, за обич и за благородна завист!

*
* *

След тържеството, заповедникът на младежта проф. Оршанич, ни покани на кратък излет до хълма Слиеме, който се издига на хиляда метра височина, току над самия град. На върха има голяма хижа. Там трябваше да обядваме.

Към средата на обедата, терасата пред хижата се изпълни с младежи и девойки, които, пригласяни от любителски инструменти, почнаха да пеят усташки песни, една след друга, неуморно.

Какъв беше този неочакван концерт? – Работници и работнички, организирани в националистичните редици, бяха узнали случайно, че техният главен заповедник се намира в хижата. И дошли да му попеят, докато той се храни с гостите си! И не престанаха, докато той не излезе на терасата да им благодари и да им каже няколко думи.

Следобеда, излязохме да се поразходим по билото на хълма и да погледаме панорамата на Загорето, която се разстила отвъд Загреб. По пълните с пролетни цветя поляни и склонове, почиваха или се забавляваха младежи. Насреща се издигаше голям туристически почивен дом, сега предназначен за болни или нуждаещи се от почивка работници.

Щом познаха заповедника си, работници и работнички се стекоха към него, без някой да ги повика, или да ги насочи. В скоро време се насъбра пъстра дружина от стотина души. Без да заговорят на заповедника си, те почнаха да му пеят любимите усташки и народни песни. Заобиколиха го, гледайки го с искрена любов. За да ги отпрати деликатно, Оршанич им каза няколко думи и после поиска да види, как в стройна колона и с песни ще се отправят към поляната, за да продължат игрите си.

Тези две сцени ме трогнаха дълбоко. И ме накараха да се замисля за много работи. Тези две сцени не се нуждаят от никакви пояснения. Може би само от едно: проф. Оршанич, независимо от своите ценни духовни качества, има и един незаменим ореол – той е бил борец за хърватска свобода и независимост, жертвал е време, спокойствие и имот; рискувал е собствената си свобода и живота си. Лежал е в сръбски затвор, търпял е страдания и всичко това – заради доброто на своя народ. Затова неговите думи имат обаянието на проповед. Неговият

авторитет израства спонтанно. Далата покриват думите. А венецът на заслужил борец и мъченик за народно добруване предизвиква в идеалистичната душа на младежа възторг и преданост, които с нищо друго не могат да се създадат.

...Отивах в Хърватско, обременен от скептицизма на една лишена от възторзи среда. Върнах се освежен, ободрен от нова вяра. Защото видях с очите си, че **народни идеали** не са празна дума, а жива действителност.

– Народ с ентузиазъм. Ти си освежителен лъч за всички!

ПОГЛАВНИКЪТ

Не без вълнение се възкачвах по загребския хълм към двореца на Поглавника. Защото след няколко минути щях да имам рядкото за един обикновен човек щастие, да видя отблизо и да чуя не само водача и държавния глава на братския хърватски народ, но и една от най-големите политически личности на нашата революционна епоха.

Бурният живот на Анте Павелич прелиташе през ума ми – от селската ковачница до двореца на старите хърватски банове. И не щастлива звезда, а упорита борба с хиляди препятствия е чертала неговия път. Победата бе извоювана от съдбата, която 12 години се колебаеше и най-после отсъди в полза на хърватската независимост.

Какво пречеше на този даровит общественик – не да се приспособи към белградските властници – а да поеме лесния път на компромисите и следвайки примера на други свои именити сънародници, да използва богатата на златната средина? – Пречеше му неговото призвание. Онази мистична сила, която народите въплътяват в един свой богобелязан син, за да ги води към осъществяването на националните идеали. И когато избраникът съзнае и изпълни мисията си, историческият процес завършва със спонтанното установяване на народния водач.

Д-р Анте Павелич осъзна своята историческа мисия и тръгна към нейното осъществяване с фанатична вяра и без никакви компромиси. Тъкмо тази права линия, минаваща през непреодолими пречки и страдания, изведе хърватския народ до негова независима държава. Историческата истина ни налага да признаем, че всички други хърватски първенци – колкото и големи да са заслугите им в някои отношения – се отклоняваха от тази линия и търсеха разрешение в границите на едно или друго югославско единство. По този път можеше да се стигне до автономна, федерирана или конфедерирана, но не и до независима хърватска държава. Затова смело може да се каже, че Независимата Хърватска държава е дело на Поглавника.

Големият народен трибун и селски водач Степан Радич има неограничени заслуги за укрепването на хърватския национализъм. Но още в 1925 г. Павелич се отдели от него, защото методите им бяха различни: Радич мислеше, както и други някой, че до хърватска автономия ще се дойде чрез еволюция и чрез парламентарни борби в една демократична държава; напротив, д-р Павелич считаше сръбския централизъм за съкрушим само със средствата на организираната национална съпротива. Събитията ясно показаха кой е имал по-здрав усет за политическата действителност. С живота си Радич трябваше да

заплати заблудението си, както и своето чистосърдечно преклонение пред една неискрена демокрация.

Като активен политик д-р Анте Павелич започна да се проявява след установяването на резултатите от първата световна война. В това време, всички европейски държави се насочиха към засилена парламентарна демокрация с марксистическо-социален оттенък. Това тържество на юдо-масонството засегна и кралството на С. Х. С. Обаче, незасегнат остана младият адвокат и общественик д-р Анте Павелич, който чувстваше фалша на демокрацията и насочваше симпатиите си към новото, което трябва да дойде и да създаде новия гражданин в една нова държава.

Неговият трезвен и самостоятелен ум не се влияеше от високо рекламираните принципи на социалната демокрация, чието лицемерие намери най-висшата си форма в Обществото на народите. Срещу тези примамливи и измамни идеи на международните отрови – еврейство, масонство и марксизъм – Анте Павелич постави друг идеал: Хърватската нация и Хърватската независима държава. Постигането на този идеал предполагаше **борба против антинационалните фактори и обединение на народните сили**. Затова той поведе борба срещу комунизма, който тогава развихряше рушителните си сили из хърватските гладове и особено в Загреб. Стремещът към събирането на народните сили се изрази в създаването на първия „Хърватски блок“, който обедини три политически партии. Две динамични сили – работници и младежи – бяха обединени в „Хърватския работнически съюз“ и в организацията „Правашка младеж“.

Тази дейност на д-р Анте Павелич обуславяше идеологичната му близост с Мусолини и Хитлер, които около същото време бяха започнали да проповядват едно ново политическо учение, съчетаващо социалната справедливост с издигането в култ на нацията, при пълно съсредоточаване на всички народни сили. И ако Павелич не можа да развие едно вътрешнополитическо еднопартийно движение с определена нова идеология, а пое линията на нелегалната революционна дейност, макар и с същата идеология, причината трябва да се търси в крайната нетолерантност на белградските власти, които употребяваха срещу своите идейни врагове шумадийски разбойнически средства, поставени в ръцете на държавната администрация. Въпреки всички преследвания, Мусолини и Хитлер останаха в страната си и действаха полулегално, полуконспиративно. Обаче Павелич трябваше да търси спасение и възможност за политическа работа, вън от отечеството си. Но той остана в него до последния възможен час и положи основите на онова идейно течение, което десет години увеличава хърватската младеж към борба за независима държава и което образува кадрите на сегашната държавна администрация и войска.

В 1927 г. д-р Павелич беше избран за народен представител от Загреб. Никой по-смело и по-праволинейно не застана срещу Югославия. Върхът на тази борба бе достигнат, когато д-р Павелич пое защитата на македонските студенти пред шумния Скопски процес. Това „предателство“ към Югославия можеше да бъде извършено само от революционер по душа, който поставя своите идеи по-високо от интересите си, и хърватската независимост – по-високо от живота си.

Към края на 1928 г. шумадийските средства за държавно управление се проявиха чрез пистолета на Пуниша Рачич, в пленума на белградската Скупщина. Първенци на хърватската национална борба паднаха подло пронизани. Устшката кръв на Анте Павелич кипна. Неговият „Хърватски Домобран“, в който бяха организирани националисти работници и академическа младеж, предизвика протестни прояви, които се превръщаха в малка революция с живо слово и от колоните на своя вестник, Анте Павелич насърчаваше борците и очертаваше хърватското националистично становище. Белградските сатрапи, които гледаха на Хърватско като на колония, изпратиха въоръжена сила срещу загребските националисти. На 1 декември 1929 г. по улиците се проля невинна хърватска кръв от куршумите на „братята“ сърби. В безсилната си злоба, белградското правителство унищожи конституционните гаранции на хърватския народ и въведе брутална военна диктатура.

Няколко дни след това, Анте Павелич пое кръста на политическото изгнаничество. Но преди това, той нареди апарата, чрез който ще действа от чужбина: Усташкото хърватско освободително движение. Вън от пределите на Югославия, Павелич започна да организира в усташки организации хърватските емигранти, изселници или временни работници. Неговият пламък обгаряше душите им и от мирни граждани ги превръщаше в революционери. Така се създадоха две политически армии: една вътре и една вън от Югославия.

Наред с това – подобно на нашите легендарни борци за политическа свобода: Парчевич, Раковски, Каравелов – Анте Павелич обикаляше столиците и градовете на приятелските държави, с вярата да намери у тях подкрепа за освободителната борба на отечеството си. Тази дейност на неуморния революционер е свързана, може би, с най-много страдания за него. Преследван по петите от сръбски наемници и злепоставян от белградското правителство, Павелич трябваше да преглъща много горчиви хапове, да търпи оскърбления и разочарования и всичко да понася с религиозно себеотрицание.

За да осветли общественото мнение и да разсее сръбските и юдеомасонски заблуди, д-р Павелич води хиляди разговори с меродавни лица, пише множество статии, обнародва една брошура на немски език, с обстойно изложение на хърватския въпрос. На тази именно просветно-политическа дейност се дължи до голяма степен решението на Германия и Италия да създадат една независима

хърватска държава, която трябва да бъде пряко осъществява не на осветения от Оста национален принцип.

Търсейки приятели между всички врагове на сръбската Югославия, д-р Павелич един ден се озова в София. Тук, посрещнат сърдечно от борците за свободата на Македония, той сключи, на 22 април 1929 г., споразумение с Македонския национален комитет за съвместна борба против сръбските поробители. По този случай д-р Анте Павелич произнесе искрена и смела реч, някои пророчески думи от която трябва да се припомнят:

– „Братя и сестри македонски българи! Има хора, които не могат да разберат, защо не можем да се споразумеем със сръбите... Но ние, драги братя, не можем да се споразумеем с онзи, който не иска да бъде брат... Пъкленото намерение на белградските властници е да превърнат в сръбско всичко що е славянско, но не и сръбско. Българите в Македония, по мнението и желанието на белградските тирани, са сърби, а хърватите трябвало да станат сърби. Но това никога не ще бъде! В своята работа сръбите ще се удушат, защото са поставени в клещите на българи и хървати... (Припомняйки, че хърватите са миролюбив и кротък народ, Павелич със своя усет към действителността бе схванал правилната метода и заяви): – Ние не можем да се борим с молитвеник в ръка против шумадийските разбойници... На люта рана трябва да се наложи люта билка... Нашата борба не ще остане само на думи, но ще мине към дела. Нашата борба не ще престане, докато не бъде постигната целта – напълно независимо и самостоятелно Хърватско и напълно независима и самостоятелна Македония.“

Нищо чудно, че за тази реч в София, д-р Анте Павелич беше още веднъж задочно осъден на смърт от сръбските съдилища. Но присъдите и заплахите не стряскаха усташкото сърце – свещената цел бе по-скъпа от живота. Страхът завладява само тогава, когато личният живот се счита за най-висше благо.

Задружната дейност на усташкия Поглавник с македонските революционери, която с различна интензивност съпътстваше освободителното дело на хърватския вожд, създаде у него една искрена и дълбока привързаност към българския народ, която остава същата и днес, когато някогашният емигрант е държавен глава.

Делото на един активен политик се оценява според резултатите и най-вече според постигането или не на крайната цел. Анте Павелич постигна целта си напълно: независима Хърватска държава е факт. Важно е да се отбележи, че осъществяването на тази национална мечта не се дължи само на един голям исторически инцидент – разгромяването на югославската армия от войските на Адолф Хитлер. Това съдбоносно военно събитие даде силовия, външния завършек на едно духовно и революционно дело, което вече беше приготвило

тъкмо такъв, а не друг край. Независимата Хърватска държава беше учредена чрез победата и по волята на Фюрера, както Българската държава възникна чрез победата на руското оръжие и по волята на Царя-Освободителя, обаче народът беше подготвен за политическа свобода и европейското обществено мнение беше обработено да разбере реалния смисъл на една Българска държава – от нашите възрожденци. Днес Анте Павелич е за Хърватско това, което би бил например Раковски за България.

В едно време от десетина години, когато сръбският политически и личен терор вилнееше; когато много свести се огънаха; когато добър патриот беше онзи хърватин, който можеше чрез компромиси да запази хърватския дух от унищожение и да изтръгне от белградските тирани някоя и друга отстъпка; когато Белград беше център на Югоизточна Европа и велики сили се надпреварваха да спечелят приятелството на Белград заради неговата далеко надценявана армия... В това време се намери един необикновено бистър ум, който прозре истинското положение на Югославия и надникна с вярно око в бъдещето, което беше мрачно за белградските централисти. Намери се един държавен мъж с твърдо и непоколебимо свое мнение, различаващо се от мнението на всички други политически първенци в Хърватско. И една стоманена воля, окриляна от пламенен идеализъм, която пое кръста на изгнаничеството и опасностите на усташката дейност. От тези три елемента – правилно поставяне на хърватския въпрос, непоколебимо следване на една и съща политическа цел и воля да се използват всички средства – изникна светото национално дело: независима Хърватска държава.

Нищо по-естествено, по-логично и благотворно нямаше от това – създателят на държавата да стане неин Поглавник. Този е идеалният съюз между народ и водач, между управляващ и управлявани. В миналото такива случаи бяха много рядко, но нашето време ни поднася няколко подобни примери – маршал Пилсудски в Полша (докато този естествен съюз съществуваше, полската политика беше правилна и спасителна); най-типичните: Мусолини и Хитлер; д-р Тисо и проф. Тука в Словакия; Кармона и проф. Салазар в Португалия, и др.

Поради самото си естество, усташката дейност на Поглавника не можеше да има нищо общо с политическите партии в Югославия. Подобно на нашите революционни комитети от преди освобождението ни, устатите имаха центъра си в чужбина, а мрежата вътре в Хърватско беше тайна. Това обстоятелство имаше две отражения: първо, в редовете на усташката организация се записваха само смелите по дух, идеалистите, готовите да се жертват за отечеството си; второ, широките народни маси само частично можеха да усвоят усташката идеология, като за връзка служеше общият народен идеал: независимо Хърватско. По тази причина, усташките кадри добиха, след учредяването на

независимата държава, задачата да бъдат циментът на образуващата се народна общност.

Това циментиране на хърватския народ в едно идеологично цяло се извършва бързо. Вътрешното и външното стабилизиране ще ускори и завърши процеса. Няма в историята друга държава, която да се е създавала при по-тежки обективни условия. Многобройни са препятствията, които трябва да се превъзмогнат. Щастие за хърватската държава е, че начело стои един мъж, който е закален в борба и който като никой друг, притежава духовните качества и политическата опитност, необходими за справяне с всички трудности. В този смисъл, усташката революция продължава превъзпитанието на народните маси в духа на новия светоглед; заменяването на традиционните либералистични институции с нови; културната борба с рутината и дребнобуржоазната пасивност; и върви успоредно с изграждането на самата държава, която е усташка, т. е. хърватско-националсоциалистическа.

Още при най-първата възможност усташите нахлуха в своето отечество, поставиха се начело на народното въстание и спомогнаха за сломяването на сръбската войска. Влизайки в отечеството си, макар след дълго отсъствие, усташките революционери намериха хиляди свои привърженици, главно младежи. Великият изгнаник видя, че неговите думи и дела в чужбина са прелитали над сръбските погранични телени мрежи и като рой искри, са запалвали усташки огън в сърцата на националистичната младеж. Пълни с дълбок смисъл са думите на представителя на хърватските студенти, отправени към Поглавника, при завръщането му в отечеството:

– „Бехме винаги с тебе, Поглавниче, макар никога да не бяхме те виждали!“

*
* *
*

Не суета, не краткият блясък на един дворец, ме вълнуваха, когато се възкачвах по загребския хълм към резиденцията на Поглавника, а трепетът на един чист възторг пред личността и великото народно дело на един от най-големите наши съвременници. За своя малък народ той е това, което са Хитлер и Мусолини са за своите обширни империи. Геният и духът са големи сами по себе си, независимо от средата, в която орисницата ги е сложила. Историята не веднъж е поставяла малки личности при богати възможности, сякаш за да покаже значението на личността.

Поглавникът на Независимата хърватска държава работи от тъмно до тъмно в един хубав, макар нелуксозен дворец, с архитектура от към средата на миналото столетие. Това е била резиденцията на хърватския бан, през времето, когато

Хърватско се ползваше с автономия в пределите на Австро-Унгарската империя. Поглавникът не живее в двореца – той обитава, заедно със семейството си, една скромна къща наблизо.

В двореца всичко е в строги линии, без излишни труфила, идеално чисто. При входната стълба ни посреща маршалът на двореца – полковник, с няколко медала за храброст, очевидно офицер от първата световна война. Той ни води по дългите и безлюдни коридори, където тук-там стои, неподвижен като бронзова статуя, по някой часови. Минахме през две-три канцеларии, където работеха цивилни и военни лица. Без да ни кара да чакаме дълго, точно в уреченото време, Поглавникът ни прие в своя работен кабинет.

Една обширна зала, без никакви особени украшения. В дъното голямо бюро с книжа и книги. На другия край – няколко канапета, където посетителите сядат на разговор.

Щом влязохме, ректорът проф. Сладович и аз, Поглавникът дойде насреща ни, вдигна ръка за поздрав и със завладяваща простота на любезен домакин, се ръкува. Ректорът ме представи и започна с няколко думи да го осведомява върху вчерашната ми сказка и пр. Поглавникът любезно го прекъсна с думите: „Я то знам“. После ни покани да седнем и заговори.

Още първото впечатление е силно. Една личност, от която лъха спокойна самоувереност. Среден ръст, строен, мургаво лице, дълбоки тъмни очи с изразителен и мъчно издържим поглед. Две дълбоки и прави бръчки отделят страните от областта на устата и придават на лицето белега на сурова решителност. Те са още и немите свидетели на дълга борба и душевни страдания. Спретнатата военна (усташка) униформа от сивозелен офицерски плат, ботуши и никакви украшения, му придават бодър и енергичен вид. Буйната коса, слабо прошарена, говори за добро здраве, без което, впрочем, той не би могъл да издържи онова безмилостно прахосване на енергия и борбата с хиляди несгоди.

В интимен разговор Поглавникът говори тихо и спокойно, без ръкомахания и без външни подчертавания, които човек употребява, когато иска да внуши някому идеите си. Неговата реч е ясна и проста като самата истина и като твърдото убеждение. Чувствате, че зад всяко изречение стои един факт, или една воля, която през всички препятствия ще се превърне в дело. Извършеното той изказва с малко думи и без никакво желание да му придаде извънредна важност, а за предстоящото споменава с такава самоуверена простота, че съмнението дори не се докосва.

– Аз твърдо вярвам в победата на Оста, каза Поглавникът. Негативно изразено: нито болшевиците, нито англо-американците имат някаква възможност да победят нашите съюзници.

– След войната, продължи той, България и Хърватско ще играят важна роля на Балканите. Гърция ще бъде малка и немощна. На Сърбия не ще може да се разчита. Остават нашите две държави, като напълно сигурни политически, военни и стопански фактори в Югоизточна Европа.

– Нашата държава има всички обективни условия да стане, не само верен страж в западната част на Балкана, но и преди всичко – един значителен икономически фактор. Нашите плодородни полета, нашите обширни и добре запазени гори, както и подземните ни богатства, са сигурен залог за бързо стопанско възвемане и процъфтяване в бъдеще. Това е от голямо значение. Ако сега се пита, кой колко батальона войска може да изкара, след войната ще се пита: кой какво и колко може да произведе. А в това отношение нашият трудолюбив народ ще се отличи и ще даде своя принос към нова Европа.

– Нашата трудова повинност, която отначало не вървеше, както трябва, сега е вече на прав път. Имаме кадър над 4 000 трудоваци, които ще бъдат основата на нашата бъдеща производителна организация.

С голяма любов Поглавникът говори за хърватската младеж:

– С младежта работим добре. Най-напред трябваше да очистим нашата младеж от лошото и порочно влияние на сръбското владичество. Сърбите умишлено насаждаха разюзданост. Ние премахнахме циганските оркестри и разпуснатите песни. Очистихме учителския персонал от множеството комунисти, които сърбите бяха настанили и насочихме нашата младеж в пътя на здравия национализъм и гражданските добродетели.“

Интересно е, че сръбските управници тикаха младежта по наклонната плоскост на леките удоволствия, за да убият у нея борческия дух и така да я владеят по-лесно. Който свикне да се забавлява и да живее охолно, той не иска да води борба за идеали и е готов да служи на всеки властник, стига само да му се даде възможност да печели или поне да не бъде смущаван в дребнобуржоазното си съществуване. Вярно е, че такъв народ се управлява лесно, одобрява безкритично, ръкопляска на силните на деня и им се възхищава раболепно или малоумно. Обаче, не може да издържи никакво голямо изпитание. Тази именно лекомислена младеж и този лишен от идеали гражданин, предадоха голямата югославска държава – няма друг случай в историята, цяла армия да капитулира само в няколко дни.

– В Европа, продължи Поглавникът, бе се създадо убеждението, че Югославия, ако не друго, то поне притежава силна и храбра армия. Аз знаех, че това не е вярно и съм го доказвал на много места през време на моята борба в чужбина, но хората сякаш не искаха да ми вярват, казвайки си: да, но ти си емигрант и не можеш да мислиш иначе! Дойде време да се убедят. Каква е тази войска, която се предава в една седмица!

Аз познавам и един български голям държавник и военен, покойник от скоро, който, напълно самостоятелно, убеждаваше пратеника на една ръководна личност на Райха, в същото, току-речи в навечерието на сегашната война. Но и този не вярваше. Недоверието водеше към сърбофилство, а сърбофилството и вярата в югославянската военна мощ отведе към пагубно доверие и загубване на ценно време.

Едно от денационализаторските средства на белградските шовинисти беше комунизмът. Те го преследваха в Сърбия, но не го смущаваха, дори го насърчаваха тайно, в несърбските области. Защото комунизмът разяждаше националното чувство на хървати, словенци и македонски българи. Сметката беше проста: след като интернационалната ръжда похаби народностното съзнание, сърбизмът ще почне планомерно и без подбор на средствата да се насажда върху очистения терен.

Със своя голям авторитет на борец за национална държава и на неин създател, Анте Павелич запречи пътя на лекомисленото наннадолните. Той заговори на младежта като революционер и аскет. Обаянието на Освободителя и личният пример на неговия безукорно нравствен живот поддействаха силно и бързо. В една своя реч, през лятото на 1941 година, той каза на хърватската младеж следните строги думи:

„Който гуляе по кръчми, ресторанти и кафенета, той няма място в усташките редове. Който слави слава (разточителен сръбски празник); който си устройва забавления и вечеринки; който опорочава чувствата си с циганска музика и с разбиване чаши – той е враг на хърватския народ, защото трови кръвта и душата му!“

– Четохте ли в тазсутришните вестници, попита Поглавникът след малка пауза, че вчера бяха екзекутирани двама висши чиновници, единият от външното, другият от финансовото министерство?“

Тези нещастници използвали служебното си положение за по-удобно контрабандиране на злато и други ценности. Делото им се разгледало бързо. Поглавникът утвърдил присъдата без забавяне. Новината се разнесе из Загреб и веднага заглъхна – в тези тежки времена обществото беше доволно от строгостта

на закона. Изглеждаше, че най-дълбоко беше засегнат Поглавникът – той два-три пъти се връща на тази случка. Очевидно, тя го вълнуваше.

– Знаете ли, обърна се той внезапно към ректора, съпругата на единия била англичанка. И вероятно под нейно влияние...

Струва ми се, че отгатнах тревогата му – той не можеше да се помири с мисълта, че се е намерил хърватин, който да извърши такова позорно дело в един момент, когато държавата се нуждае от всичките положителни сили на своите служители и граждани.

– Човек не трябва да бъде само идеалист, но и аскет... каза Поглавникът, помълча малко и премина върху друга тема. Но аз до края на разговора не можах да се избавя от впечатлението, което ми направи душевната болка на този голям идеалист и аскет. Ето един народ с бъдеще, мислех си аз, ето как се укрепва народната душа и се подготвя за подвизи!

Корупцията е червей, който бавно, но сигурно прояжда и най-здравите стълбове на една държава. Дори закон на политическата история е, че намножаването на тези червеи е сигурен белег за предстоящо рухване на една държава или на един държавен строй. Поглавникът знае това и в речта си от 17 април 1941 година заяви на своя народ и на всички държавни служители следното:

„Всички министри (и чиновници) на първото държавно хърватско правителство ще положат клетва и ще подпишат клетвен лист, че ще декларират целия си имот, както и имота на жените и децата си, като съобщят и начина, по който са го придобили. Те ще се задължат, под страх на смъртно наказание, че докато изпълняват възложената им длъжност, не ще се занимават с никаква частна работа, нито ще придобиват по какъвто и да е начин някакъв имот.“

Двете смъртни присъди, които очевидно бяха огорчили Поглавника, не са нищо друго, освен простата санкция за престъпване на положената клетва. Не е грех, че са се намерили слаби характери у нарушителите. Опасно е, когато слабостта завладее тези, които трябва да прилагат санкциите.

Говорихме за еврейския въпрос; за мерките против скитничеството на циганите, които причиняват на хърватските селяни големи неприятности; за безчинствата на сръбските разбойници, които вече са притиснати далеч в покрайните планини; за сръбското владичество в Хърватско, свързано с официалното ограбване на хърватите и с безброй неправди, и пр. Поглавникът е интересен събеседник – непрекъснато намира теми за разговор и ги развива с

вещина. Умее неусетно да избягва докосването с всички въпроси, които още приличат на възпалена рана.

Затова предпочита да говори за положителните дела в самото Хърватско. Всеки от нас говореше на своя език.

Колкото и приятна да беше беседата, ние сметнахме, че не е позволено да отнемаме повече от един час време на държавния глава.

*
* *

На следния ден, 10 април, в двореца имаше прием, по случай двегодишнината от обявяването на Независимата хърватска държава.

В тихите вчера коридори и зали, сега кипеше светски живот. Всички дипломатически представители, всички хърватски министри и висши сановници, висши офицери, културни дейци, пълнеха обширните зали, които се редиха една след друга, като верига, следвайки четвъртитата форма на самото здание. Тука е министърът на правосъдието Артулкович, който не знаеше как да ми изкаже възхищението си от София и от приема що „братята-българи“, както той се изразява, му оказаха неотдавна. Министърът на външните работи д-р Лоркович, който може да подкрепи своето българофилство с един значителен за онова време факт: той написа и издаде през сръбския режим брошурата „Правото на македонците за покровителство на малцинствата“, на немски език. Неговата радост да види още един българин в Загреб беше искрена. Повечето министри са млади или на средна възраст хора, защото излизат почти всички из усташките среди. Тежестта на управлението за тях е продължение на дейността им за освобождение. Затова те не знаят нито умора, нито отчаяние, а всичко посрещат с бдително спокойствие.

Поглавникът стоеше в първата зала, за да посреща и изпраща гостите си като любезен домакин. Той остана прав, през цялото време, наблюдавайки с орловия си поглед. Около него никаква свита, която да му придава блясък. Всичките си министри и приближени той бе оставил свободно да разговарят с гостите. Между всички присъстващи, човек би могъл да познае Поглавника по скромното облекло – пак сивозелената усташка униформа, без никакви ордени и украшения. Тази сублимна простота хармонираше със спокойната строгост на чертите му, на живота му, на решенията му.

Той ни забеляза в множеството, нашия пълномощен министър и мене. Неговият благосклонен поглед ни окуражи да отидем при него и да разговаряме пак.

Приемът продължи около два часа.

Когато излязохме вън, грееше ярко пролетно слънце. Обширният град трептеше в радостни тръпки. Природата ликуваше заедно с хората. На площада, между двореца и една старинна черква, беше строена почетна рота с бодри и стройни войници. В дясно от тях – едно отделение с музика и фанфари, украсени с хърватския герб върху висящи копринени щандарти.

На този исторически площад, столетия по ред, се е веяло австро-унгарското знаме, макар и наред с щандарта на хърватския бан. Музиката е свирила императорския химн. Хърватски маршове са били изпълнявани по благоволение на хабсбургската корона. После Съдбата си направи една лоша шега – постави шумадийците в положението на законни наследници. Хърватското национално знаме можеше да се развива в своя дом само с позволение на „брата“ пришелец и господар. Грабливият бял орел излет от дивит усои и заби ноктите си в хубавата плячка. Хърватите се почувстваха като чужденци у дома си...

И всичко това изчезна като лош сън. Над хърватската земя господарува хърватският народ. Националното знаме гордо се вее над хърватската държава, единствено, безусловно, суверенно. След 800-годишно робство, по-малко или повече тежко, хърватският народ възстановява своето старославно царство и става господар на своя роден дом.

Това чудо извърши онзи народен първенец, който сега стоеше в предната зала на двореца си, в скромната усташка униформа и със суровото спокойствие в очите – Поглавникът.

V

БОРБАТА НА СЛОВАШКИЯ НАРОД ЗА СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ

Радиосказка от председателя на Българо-Словашкото дружество, произнесена в София на 14 март 1941. Обнародвана във в. „Днес“ от 17 март 1941 г.

На 14 март 1939 г. словашкият парламент обяви Словакия за напълно самостоятелна и независима държава

Неописуема беше радостта на словашкия народ, защото той постигна най-после това, за което е копнял и за което се е борил десет столетия!

Словашката държава възникна, на сегашната своя земя, в началото на деветия век; бързо разрасна в могъщо царство, наричано Велика Моравия, но след стотина години падна под маджарско иго, от което се избави едва в края на световната война.

Но въпреки хилядогодишното робство, словашкият народ запази не само своята националност, но и народната си самобитност и героичния си дух. И ние, българите, знаем що е чуждо иго и у нас вековният хомот не уби героичния дух на дедите ни. Именно тази обща съдба на нашите два народа, горчива и величава едновременно, ни сближава, сродява ни, кара ни да си съчувстваме взаимно в скърби и радости. Затова нашите приветствия днес към братска Словакия са най-искрени и най-сърдечни.

Рядко има два братски по кръв народи, които да са свързани с връзките само на най-чисто приятелство, без нито един облак да е помрачавал някога тяхната взаимна обич и почит, каквито са словашкият и българският народи. И ние не се съмняваме, че сега, когато словашкият народ е сам пълен господар на своите действия, тази взаимна обич и почит ще се развие в най-тесни духовни и стопански връзки, чиито щастливи наченки вече са налице.

Словашкото национално възраждане – което много прилича на нашето – започна през 16 век, но се разви в богата книжнина през 17 и 18 векове. През това време словашкият народ показва своята жилавост, своето свето родолюбие и творческата сила на своя национален гений.

Наред с духовното възраждане вървеше и стремежът към политическа свобода. Много жертви и разочарования струва на словаците този стремеж, но нищо не можа да го угаси. През бурната 1848 г., когато маджарите въстанаха против австрийската хегемония, грабнаха оръжие и словаците. Но жертвите

отидоха напусто. Десетина години по-късно, словаците поискаха да им се даде автономия, в границите на унгарската държава. Но и това им бе отказано. Тогава те се обърнаха към себе си и започнаха да просвещават народа, за да го подготвят духовно за бъдещата разплата.

Но когато народното пробуждане започна да задава страхове на владетелското правителство, израсна реакцията. Тъкмо в този най-опасен за народното самосъзнание момент, из народните недра излезе един вдъхновен проповедник, безстрашен трибун, аскетично-безкористен водач – Андрей Хлинка. Скоро целият словашки народ се обедини около бодрата му мисъл и тръгна след него като един човек.

Страданията, които Хлинка лично понесе за своето свето дело, го окръжиха с ореола на мъченик. И народът се привързва към него не само политически, но и с неразрушимите връзки на фанатичната вяра.

Андрей Хлинка почина една година преди осъществяването на неговия блян – свободно и суверенно Словашко. Но той си отиде спокоен от този свят, защото всичко бе подготвил така, че краят не можеше, да бъде друг. Той обедини народа в една единна „Словашка народна партия“, която и днес е единствената носителка на политическата мисъл и на народния суверенитет в словашката държава. Той създаде кадрите на словашката войска, чрез своите младежки организации, наречени младежите или гвардейците на Хлинка. Той вдъхна на интелигенцията, както и на простия народ, съдбоносната мисъл, че християнският морал, който крепеше народа цели хиляда години и го запази през изпитанията на робството, трябва да легне в основите на новата държава.

Наследниците и най-близки сътрудници на Хлинка – на първо място д-р Тисо, сегашният председател на републиката и проф. д-р Тука, сегашният министър-председател – запазиха неговия завет. Те отхвърлиха безбожието на френската революция, която го включи в основите на либерално-демократичната държава, и поставиха Словакия под закрилата на Бога. Те отхвърлиха схващането на либерално-капиталистическата демокрация, че църквата трябва да се отдели от държавата; че политика и религия са две съвсем различни неща, от което следваше, че християнският морал е незадължителен, че той е чисто лична работа и че държавата се ръководи от своите интереси, които не могат да бъдат нито спъвани, нито ограничавани от някаква християнска етика.

Въз основа на тази теория за отделянето на правото и политиката от морала, либерално-демократичната държава изгради своята привидно-свободна система; в нея християнската любов към ближния беше заменена със свободната

игра на стопанските фактори, в която по-силните поваляха по-слабите, докато свободната игра завърши в непримирима класова борба.

Новата словашка държава е образцова в това, че тя по конституционен ред направи християнския морал задължителен за законодателя, а от там – за всички. Няколко примера из сегашната словашка конституция ще пояснят мисълта ни. Частната собственост е запазена и гарантирана, но законодателят може да я ограничава, защото на нея вече тежи и известна социална служба, която задължава собственика да стопанисва имоти си не само и единствено в своя лична полза, но и в интереса на общонародното благо. Бракът, семейството и майчинството, които бяха благословени от Исуса Христа, трябва да бъдат поставени под засилената и ефикасна защита на законите. Член 87 от конституцията обявява труда за обществено благо и го закриля с цялата власт на държавата. Изрично е казано, че „експлоатирането на социалнослабите граждани се забранява“. А също така изрично е казано, че размерът на надниците трябва да се определя съобразно с продуктивността на работника, но и с оглед към семейното му положение. И едва, след като е взела работника под дейното си покровителство, конституцията забранява саморазправата на стачките и злата воля на саботажа. Нека веднага добавя, че конституцията обявява в член 76 „умствения и ръчния труд за граждански дълг“, което значи, че между умствен и физически труд разлика не се прави и второ, че всеки трябва да живее от труда си, който е благословен от Бога, а не да благоденства върху труда на другите.

Създаването на днешната словашка Държава, която може да се нарече национално-авторитарна стана при бързо развиващи се и драматични обстоятелства.

На 5 октомври 1938 г. председателят на чехословашката централистична държава д-р Бенеш абдикира от своя пост и напусна страната. Това беше следствие на Мюнхенската спогодба в края на септември и последвалите събития.

Абдикацията на Бенеш означаваше края на Версайската система, която, между многото неправди; наруши Питсбъргския договор и установи едно ново полуробство за словашкия народ. Защото този договор, подписан в Америка между чехи и словаци, в края на световната война, предвиждаше автономия за Словакия с отделен парламент и пр. Вместо автономия, словаците скоро изпитаха разочарованието на една чешка хегемония.

Един ден след абдикацията на д-р Бенеш, словаците прогласиха своята автономия, образувайки Чехия, Моравия и Подкарпатска Украйна, един вид федерация, с общо федеративно правителство.

И тази нова форма не задоволи словашкото желание за самостоятелност. Борбата бе продължена от проф. д-р Тука и от Саньо Мах, сегашният министър на пропагандата. Вследствие на тази борба и на чешкото желание за хегемония, на 9 март 1939 г. словашкото правителство, начело с д-р Тисо, беше уволнено от председателя на федеративната република, а 500 словашки патриоти бяха арестувани.

В този критически момент, Адолф Хитлер протегна на героичната Словакия своята приятелска ръка.

Д-р Тисо, по покана на германския Водач, замина за Берлин, където получи уверение, че великият Райх ще покровителства словашкия народ в борбата му за пълна независимост.

Словашките държавници се довериха на думата на Хитлер и д-р Тисо свика словашкия парламент, който на днешния ден, точно преди две години, обяви Словакия за суверенна държава.

Така Словакия получи най-после в историята още едно велико дело на международна справедливост и на любов към героичните и верни на думата си народи.

Ние от сърце пожелаваме на братска и съюзна Словакия да крепне, да се развива в благоденствие и културни завоевания и вечно да се радва на своята свобода и независимост.

Библиотека „НОВА ЕВРОПА“ е

одобрена и препоръчана от

Министерството на вътрешните работи и народното здраве с окръжно № П – 1202 – Р от 9. IX. 1941 и № 2002/12 от 27. VI. 1942.

Министерството на народното просвещение с окръжно № 1275 от 25. II. 1942.

Министерството на войната с наредба № 3 от 21. III 1942 г.
по Щаба на войската.